

Din EKONOMI & FRAMTID

2016 *Allt du behöver veta efter skolan*

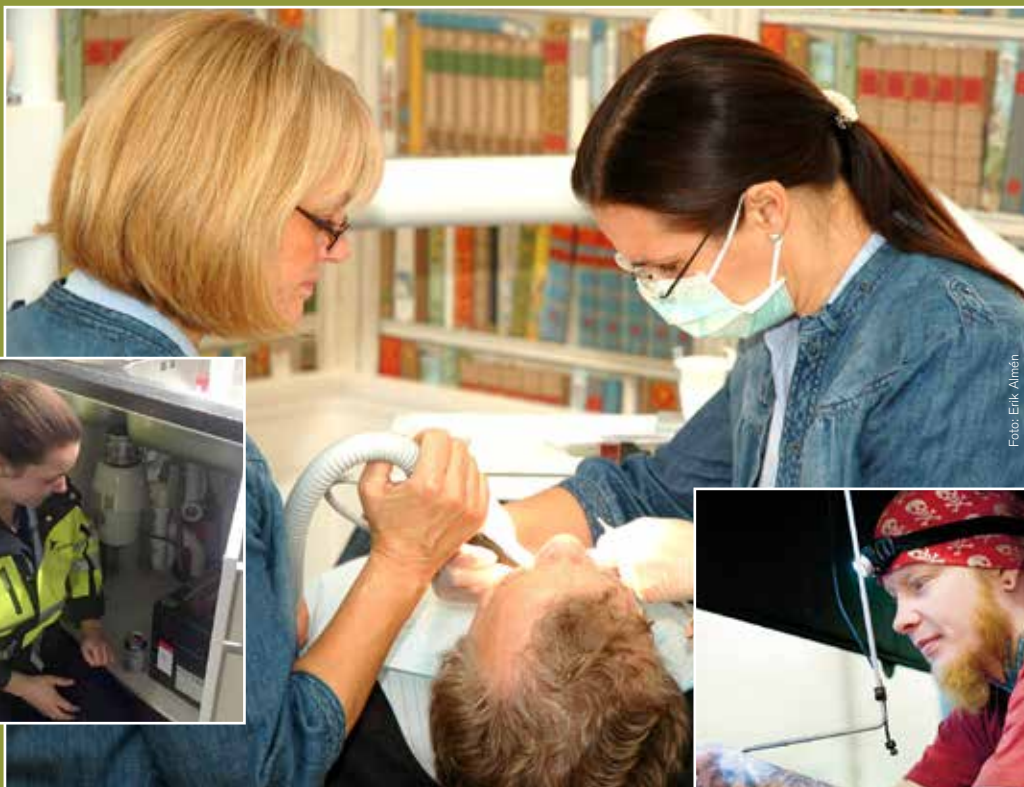

Foto: Erik Almén

HUVUDFÖRFATTARE: CARINA LUNDGREN

Din EKONOMI & FRAMTID

Allt du behöver veta efter skolan

Din Ekonomi & Framtid ingår i Freebook-serien. Vår ambition är att en gång per år ge ut uppdaterade skolböcker som länkar samman skolan med arbetslivet.

Böckerna finansieras av företag, myndigheter och organisationer.

Finansiärerna kan inte påverka böckernas faktainnehåll.

I Freebook-serien ingår även:

Aktieboken, Miljöboken och Nya Teknikboken

FreeBook, Box 19010, 104 32 Stockholm

Tel: 08-522 191 80 info@freebook.se www.freebook.se

Din Ekonomi & Framtid 2015

© 1998–2015 FreeBook

Idé och produktion: FreeBook

Huvudförfattare: Carina Lundgren

Rubrik Ekonomi: Sidorna 17-59 är ett samarbete med Konsumenternas Försäkringsbyrå och Konsumenternas Bank och finansbyrå

Chefredaktör: Inger Ågren

Form: Marie Göransson

Omslagsfoto: Fotograf Anders Alm, maskot.se, sxc.hu

Tryck: V-TAB

ISSN: 1653-6142

ISBN: 978-91-85673-44-5

*Carina Lundgren är
chefredaktör för
Råd & Rön, Sveriges
Konsumenters tidning.*

Din Ekonomi & Framtid är en
Svanenmärkt produkt (lic.nr:341078).

FÖRORD**4****EKONOMI****8**

Inkomster och utgifter	10
Betala räkningar	17
Spara	25
Försäkringar	33
Lån	52
Deklaration	60

JURIDIK**64**

Bo hemma	66
Sambo	69
Äktenskap	73
Barn	77
Avtalsrätt och köprätt	79
Bostad	92

EFTER SKOLAN**102**

Plugga vidare	104
Studera utomlands	110
Ung på arbetsmarknaden	114
Söka jobb	116
Du fick jobbet	123
LO - Facket ger stöd när det blåser hårt	127
Arbetsförmedlingen - Med sikte på framtidens jobb	129
Jobbcoach - Med fokus på dina möjligheter	131
Starta eget	133
Unga Entreprenörer	141

PRESENTATIONER**147**

FÖRORD

Åren kring 20 tillhör de intensivaste i livet. Man slutar gymnasiet, väljer framtida yrke, flyttar hemifrån, möter kanske den stora kärleken. Man blir kort sagt vuxen. Vuxenlivet innebär ett större mått av frihet än tonårstiden. Äntligen får jag bestämma själv. Att vara vuxen handlar också om att ta ansvar för sina egna handlingar, fullt ut. Men för att kunna ta ansvar måste man känna till vilka regler som gäller.

Som vuxna förutsätts vi känna till en rad lagar och regler. Gör vi det? Många, kanske till och med de flesta, skulle svara nej på den frågan. En del råkar också illa ut på grund av sin okunnighet. Hade de känt till vad som gäller hade allt blivit annorlunda. De hade valt andra och bättre lösningar.

Många säger att de vill bli rika på upplevelser, inte på pengar. Nästan alla som säger så har en ordnad ekonomi. Den som inte vet om pengarna ska räcka månaden ut eller har stora skulder blir inte rik på något annat än oro. Den som däremot känner att ekonomin är under kontroll kan koppla av och strunta i pengar. Ibland är pengar själva nyckeln till upplevelser. Det mesta kostar ju, som bekant.

Den här boken handlar om ekonomi, juridik, utbildning och om att skaffa arbete. Privatekonomi, vardagsjuridik och försörjning. Ämnena är viktiga för dig alldeles oavsett om du är intresserad av dem eller inte. Med lite kunskap om hur du ska hantera din ekonomi, hur du skaffar jobb och vilka regler som gäller i vardagen är du bättre rustad att möta vuxenlivet. Du kommer, som alla andra, att göra en massa misstag. Men du kanske kan undvika de där riktiga tabbarna. Sådant som ödelägger din ekonomi för många år framåt.

Du kan läsa hela boken rätt igenom eller välja ut de mest intressanta kapitlen. En del har du ingen nytta av att känna till idag, annat kan du omgående testa i närmsta butik.

Varför hålla tillgodo med usla varor och tjänster, när du betalar för och har rätt till bra kvalitet? Ofta är det inte ens svårt att få rätt, de flesta butiker är ju måna om sina kunder och vill att de ska komma tillbaka. Men för att våga klaga och framföra klagomålet på ett sådant sätt att du får rätt, måste du ha kunskap, du måste veta vad som gäller.

Med hälsningar

Carina Lundgren

Förlaget Freebook satsar på interaktivitet...

Under våren lanserar vi "Ekonomispelet", med frågor på bokens innehåll. Spelet kommer att finnas på nätet och ska genomföras under en lektionstimme. Mer information kommer via mejl. En e-bok kommer också finnas tillgänglig på Freebooks hemsida som ett komplement till den tryckta boken. Vi utökar vårt kapitel -Livet efter skolan med fler case och intervjuer med bland annat LO, Arbetsförmedlingen och en Jobbcoach. Allt för att göra dina framtida val enklare - om du väljer att studera vidare eller vill ut på arbetsmarknaden direkt. Vi behåller vårt övriga innehåll kring ämnet privatekonomi och vardagsjuridik - som tidigare.

Förlaget vill rikta ett speciellt tack till vår huvudpartners
Konsumenternas Bank- och finansbyrå och
Konsumenternas Försäkringsbyrå som ansvarar för
webbplatsen konsumenternas.se där alla privatpersoner
kan få hjälp med bank-, finans- eller försäkringsfrågor.

GÄSTKRÖNIKA:

BLI FRI!

Pengar gör ingen lycklig brukar man säga, och det är säkert sant att pengar i sig inte är någon mirakelkur mot ett deprimerande liv, men...

I mitt arbete som programledare och rikedomsscoach har jag fått chansen att jobba med några av de rikaste och några av de fattigaste i Sverige. Min erfarenhet är att oavsett vad vi har för åsikter om ekonomi så vill vi alla vara lyckliga. Det som gör oss lyckliga är helt enkelt vår känsla av frihet i livet, att vi faktiskt kan göra det vi drömmer om och skapa en situation som vi själva är nöjda och stolta över. Jag antar att det som kommer hindra dig mest med den friheten i livet är samma sak som hindrat miljarders människor runt om i världen i flera hundra år, nämligen brist på tid och brist på pengar.

Du lever i en tid då risken att du till och från kommer känna dig låst och stoppad av tid och pengar är större än på mycket länge. Vi lever nämligen i en tid då vi allt lättare låser upp de pengar vi jobbar ihop på en massa fasta kostnader och dyra vanor. Samtidigt blir arbetsmarknaden allt mer osäker. Oavsett om det väntar bra eller dåliga tider runt hörnet så är det inte särskilt troligt att du kommer vara anställd på samma jobb i 50 år, troligen kommer du till exempel vara arbetslös vid ett antal tillfällen. I klassrummet sitter det säkert elever med alla möjliga olika yrken och olika inkomster i sin framtid, men en sak har de gemensamt; ibland kommer det finnas gott om tid och pengar och ibland kommer det att finnas brist på både tid och pengar. Man skulle kunna säga att det du lär dig om ekonomi idag avgör om du kommer att känna dig fri jämt i livet eller bara ibland.

Vi lever alltså i ekonomiskt farliga tider... men vi lever också i extremt spännande tider. Aldrig tidigare har det funnits så mycket möjligheter att göra egna val både kring hur du spenderar pengar och hur du tjänar pengar. Jag ser 17-åringar som tjänar mer än sina för-

äldrar trots att de fortfarande går skolan, jag ser snickare som via internet gör affärer som man för 10 år sedan måste vara bankchef för att komma åt. Och jag ser människor som oavsett hur mycket de pluggar eller jobbar aldrig får en krona över till att unna sig något.

Att bli rik nog att känna sig fri handlar inte om att ha bra betyg i skolan eller föräldrar med höga löner och flotta titlar, det handlar om att lära sig lite om just ekonomi och sedan använda sitt sunda förnuft. Du behöver förstås inte bry dig om ekonomi om du inte vill. Du kan skaffa dig ett jobb, köpa det som faller dig in och hoppas att vare sig giriga banker eller reklamkampanjer försöker lura av dig pengarna... men om du vill höra min åsikt så lär det troligen leda till att du får uppleva mer elände än frihet i livet.

Om jag skulle ge dig tre ekonomiska råd så är det:

Lär dig gilla pengar, de kommer ändå att vara en viktig del av hela ditt liv. Försök inte få allt här i världen med en gång. Fokusera på det som är viktigast för just dig och strunta i att köpa allt annat.

Gör inte som alla andra utan tänk själv, låt ingen annan berätta för dig att du inte kan nå dina mål!

Charlie Söderberg

EKONOMI

När du slutar gymnasiet är dina föräldrar inte längre skyldiga att försörja dig. Du ska med andra ord klara dig själv. Oavsett om du flyttar hemifrån eller bor kvar hemma ska du ta hand om din egen ekonomi.

Börjar du arbeta får du plötsligt betydligt mer pengar att röra dig med än tidigare. Pengar har dock en otrevlig tendens att bara försvinna. Ska du

studera kommer du att få leva sparsamt i flera år framåt.

I bägge fallen är det bra att skaffa sig kontroll över pengarna. Du bestämmer vad du ska köpa och vad du kan avstå från.

Inkomster och utgifter

Så länge du bor hemma fungerar det kanske att leva med en ganska oplanerad ekonomi. Men så fort du flyttar hemifrån behöver du skaffa dig en överblick över dina inkomster och utgifter. Vissa räkningar kommer bara varannan eller var tredje månad. Prenumererar du på en tidskrift betalar du kanske så sällan som en gång om året. Då gäller det att ha lagt undan pengar, så att du även de månader sådana räkningar kommer har råd att äta och gå på bio.

BETALA HEMMA?

Om du börjar arbeta när du fortfarande bor hemma är det rimligt att du betalar för dig. Även om du tycker att det känns mycket att ge dina föräldrar ett par tusen kronor varje månad kommer motsvarande utgifter att stiga till det dubbla eller mer när du flyttar hemifrån.

Exakt hur mycket du bör betala går inte att säga, det måste du och dina föräldrar komma överens om. Det handlar om vilka inkomster du har och vilka utgifter dina föräldrar har för dig. Killar beräknas exempelvis att vara dyrare i drift än tjejer eftersom de i regel äter mer.

Konsumentverket har uppskattat vad ungdomar som bor hemma ska betala och har följande förslag:

UTGIFTER PER MÅNAD		
Utgifter per månad (kronor)	Tjej	Kille
Mat, ej lunch	1 430	1 880
Förbrukningsvaror	65	65
Hemutrustning inkl dator	155	155
Media, fast telefon, Internet	250	250
Hyra, el	1 860	1 860
Hemförsäkring	45	45
Att betala hemma	3 805	4 255

Kostnaderna gäller för 2016.

Siffrorna ovan ska uppfattas som riktmärken. När du och din familj räknar ut vad du ska betala tar ni förstås hänsyn till era verkliga mat- och boendekostnader.

Om du ska studera kanske du inte kommer att betala för dig hemma. Många föräldrar låter sina vuxna studerande barn bo och äta gratis. Har du sådan tur kan du kanske klara dig med studiemedlets bidragsdel och slipper ta så stora studielån.

GÖR EN BUDGET

Det enklaste och bästa sättet att få kontroll på ekonomin är att göra en budget. Riktigt användbar blir budgeten om du följer upp den regelbundet. Mer om det på nästa sida.

Börja med dina inkomster: lön efter skatt och pensionsavgifter, studiestöd, eventuellt bostadsbidrag... summera.

Fortsätt med utgifterna. Enklast är att först räkna fram dina kända utgifter som hyra, el, telefon, dagstidning, försäkringar, månadskort för lokalresor, eventuella räntor och amorteringar på lån. Lägg ihop vad allt detta kostar dig under ett år och dela summan med tolv. Då har du den genomsnittliga månadskostnaden.

Du har också kostnader för mat, hygien, fritid, nöjen och annat. Om du vet hur mycket det kostar dig lägger du ihop den summan med dina övriga utgifter. Om du inte har en aning om vad du lägger ut kan du ta hjälp av Konsumentverkets beräkningar¹ för 2016.

Konsumentverket har också beräkningar för hushållskostnaderna^{2,3}.

Dessa är högre per person om du bor ensam, än tillsammans med andra. Jämför nu dina inkomster och utgifter. Går det ihop?

PERSONLIGA KOSTNADER		
Personliga kostnader (kronor)	Tjej 18-30 år	Kille 18-30 år
Personlig hygien inkl tandvård	465	465
Kläder och skor	610	610
Fritid	640	640
Mobil	220	220
Mat, ej lunch	1 430	1 880
Utelunch (20 ggr/månad)	1 600	1 600
Lokalresor	510	510
Medlemskap i fack och a-kassa	450	450
Summa personliga kostnader:	5 925	6 375

¹ Förutsättningen för beräkningarna är en konsumtion som inte ligger på miniminivå, men som heller inte är lyxig. Du ska klara dig också på längre sikt. Du är inte handikappad eller har sjukdomar som allergier som ger extrakostnader, du bor i lägenhet.

Om dina pengar försvinner
på ett oförklarligt sätt kan du
misstänka att du gör av med
en hel del på småutgifter.

HUSHÅLLSKOSTNAD/PERSON

Hushållskostn/person (kronor)	1 pers	2 pers	3 pers	4 pers
Förbrukningsvaror	100	65	75	65
Hemutrustning	370	225	180	155
Media, fast telefon, Internet	920	475	325	250
Hemförsäkring	90/100/140	50/55/75	35/40/55	30/35/45

² I förbrukningsvaror ingår tvätt- och rengöringsmedel, papper m.m.

³ Hemförsäkringen varierar i pris beroende på om du bor på landet, i en mellanstor eller stor stad.

BUDGETEN BLIR ETT FACIT

En budget kan du använda till mycket. Du kan undersöka dina nuvarande inkomster och utgifter med hjälp av den. Du kan ha den som "facit" så att du kan anpassa dina utgifter till dina inkomster. Du kan också ha en budget som underlag om du vill förändra din ekonomi. Du kanske vill flytta hemifrån. Vad kostar det att bo själv?

UTGIFTER PER MÅNAD

Utgifter per månad	Tjej/kille
Utgifter per månad	Tjej
Mat, ej lunch ...	1 660
Förbrukningsvaror	100
Hemutrustning inkl dator	370
Media, fast telefon, internet	920
Hyra, el	5 070
Hemförsäkring	100
Personlig hygien och tandvård	530
Kläder och skor	610
Fritid	640
Telefon	250
Utelunch (20 ggr/månad)	1 720
Kollektivresor	540
Medlemskap i fack och a-kassa	450
Summa:	12 960

Källa: Konsumentverket, 2016.

KASSABOK GER SVART PÅ VITT

Om du vill ta reda på hur mycket du gör av med på mat, kläder, nöjen och allt annat du köper kan du föra kassabok, åtminstone en månad eller ett par. Kassaboken ger dig exakta uppgifter om vart dina pengar tar vägen. För de flesta fungerar kassaboken dessutom som en broms. Om man bestämt sig för att skriva upp allt man köper kanske man avstår från att köpa en massa småsaker hellre än tar fram kassaboken stup i ett.

FELIX SPARAR KVITTON

Felix ville ha koll på sina inköp, men han kunde absolut inte tänka sig att föra kassabok. I stället lade han alla kvitton i en burk och summerade dem en gång i månaden. Riktigt alla inköp kom kanske inte med, det är ju inte alltid man får kvitton. Men han upptäckte snart hur dyrt det blev att köpa färdig pizza flera gånger i veckan.

BOSTADSBIDRAG FÖR UNGDOMAR

Ungdomar under 29 år kan få bostadsbidrag. Hur stort bostadsbidrag du får beror på din inkomst och din boendekostnad. Du kan högst få 1 300 kronor i månaden. Studerar du räknas studiebidraget som inkomst. Du kan inte ha särskilt höga inkomster för att få bostadsbidrag. Ensamstående får tjäna högst 86 720 kronor per år och samboende får högst ha en sammanlagd årsinkomst på 103 720 för att få

bostadsbidrag. Har du barn gäller andra och mer fördelaktiga regler. Du ansöker om bostadsbidrag hos Försäkringskassan. Om du uppgär en för låg inkomst blir du skyldig att betala tillbaka en del av bostadsbidraget. Försäkringskassan kontrollerar den inkomst du uppgivit med den taxerade inkomsten.

SÅ BLIR MATEN BILLIGARE

Näst hyran är maten den största utgiften. Men det går att äta både billigt och gott. Men det krävs, kunskap, tid och idéer.

NÅGRA GRUNDLÄGGANDE FAKTA:

- Potatis, pasta, ris, couscous och bröd är billig mat, som du kan bygga din måltid kring. Snåla inte med grönsaker, men det dyra köttet och fisken kan du äta lite mindre av.
- Dryga ut köttet i köttfärsås och grytor med billiga rotfrukter och baljväxter. Det blir inte bara billigare, utan också godare.
- Välj billigt kött som köttfärs, fläskkött och kyckling. Entrecôte och oxfilé är dyrt! Fisk är mycket billigt ibland.
- Handla frukt och grönsaker efter säsong. Strunta i tomaterna under vintern, men frossa under sommaren.
- Ju mer bearbetad maten är, desto dyrare blir den. Välj bort hel- och halvfabrikat. Billigast blir det om du köper råvaror och tillagar maten själv.
- Kolla datummärkningen så att maten är fräsch ända tills du hinner äta upp den. Köp inte större förpackningar än vad du gör av med. Mat som slängs är dyr mat.
- Handla i en välskött butik med bra sortiment. Jourbutiker och bensinmackar har hög prisnivå.
- Titta på jämförpriset så är det lätt att välja det billigaste alternativet.
- Köp inte maten på kredit. Då ökar dina kostnader med 20–30 procent!

RECEPT FINNS ÖVERALLT

Sätt en grundkokbok överst på din önskelista. Du kommer att få mycket nytta av den, även om du tycker att du kan laga mat. Ta också för dig av recepten som finns på internet, i butiker, på förpackningar och i tidningar. Du kommer att bli överraskad av hur mycket god och billig mat du kan laga.

Det är inte helt lätt att laga mat till en enda person. Till och med den minsta förpackningen är ibland för stor. Det roligaste sättet att lösa problemet är att laga mat tillsammans med andra. Då blir den också festligare att äta och billigare att handla. Eller så gör du storkok själv och fryser in i portionsförpackningar.

SMÅUTGIFTER FÖR TUSENTALS KRONOR

Om dina pengar försvinner på ett oförklarligt sätt kan du misstänka att du gör av med en hel del på småutgifter. Handlar du sådant varje dag blir summan imponerande efter ett år.

LÄKARE, MEDICIN OCH ANNAT OFÖRUTSETT

I din budget ska du helst ha en post för oförutsedda utgifter. Du kan drabbas av en väldig förkylning och behöva gå till läkaren och köpa medicin. Går du till vårdcentralen kostar läkarbesöket cirka 200 kronor, på akuten får du betala ungefär 400 kronor. (Ungdomar upp till 20 år betalar oftast lägre avgift och har i en del landsting fri läkarvård.) Medicin har blivit dyrare och du får betala merparten av kostnaden för de mediciner du köper i början av en period på ett år. Behöver du köpa ytterligare medicin under samma år betalar du en lägre andel av kostnaden. Köper du medicin för mer än 2 000 kronor under ett år får du frikort och gratis medicin resten av året.

Arbetar du får du också ta med i beräkningen att du förlorar lön när du är sjuk. Den första sjukdagen är en karensdag och för den får du ingen ersättning från sjukförsäkringen. Från dag två får du 80 procent av din lön.

ATT TA KÖRKORT

Du som fyllt 16 år får börja övningsköra bil. Du kan ta körlektioner på en trafikskola eller övningsköra privat. Innan du sätter igång måste du skaffa ett körkortstillstånd. Kör du privat måste dessutom den som övningskör med dig godkännas som din handledare. Ett bland flera krav är att handledaren gått en introduktionsutbildning tillsammans med dig.

Ett körkort kan kosta omkring 13 000 kronor. Då ingår runt 20 körlektioner på trafikskola, teorikurs, halkkörning, lån av bil vid uppkörning samt körkortstillstånd. Ring eller besök några olika körskolor. Många har olika "paket" med de obligatoriska delarna samt ett lägre antal körlektioner för dem som kan köra mycket privat. När du jämför priserna så kolla också körlektionernas längd. Somliga har 40-minuters lektioner, medan andra erbjuder 80-minuters lektioner.

BARN KOSTAR 1,4 MILJONER FRAM TILL SIN 18-ÅRS DAG

Skaffar du barn får du en utgift i miljonklassen. Fast det avskräcker, som tur är, inte så många. Konsumentverket har räknat ut att ett barn

som är mellan ett och två år kostar runt 1 800 kronor i månaden i mat, blöjor, kläder, leksaker och försäkring. Därtill kommer barnomsorgsavgiften.

I dessa beräkningar ingår enbart det nödvändigaste. Inga härliga (och dyra) leksaker och inte heller några jättepåsar med godis. Många (framför allt tjejer) väljer att jobba deltid när de får barn och då sjunker förstås också inkomsterna.

Barnbidraget på 1 050 kronor i månaden väger lätt i jämförelse med alla utgifter.

ÖVNINGAR

1. Vad bör en tjej/kille betala som bor hemma efter gymnasiet?
2. Hur mycket kostar enbart maten för en ung tjej/kille per månad?
3. Vad kan du göra för att hålla matkostnaderna nere?
4. Hur mycket kostar kläder per månad enligt Konsumentverkets beräkningar? Verkar det rimligt?
5. Vad kostar bensinen för en bil som körs 1 500 mil per år? Vad kostar försäkringen? Service? Parkeringsböter?
6. Vad kostar det att ha telefon? Vilken abonnemangsform är billigast? Vad kostar det att ha en iPhone eller liknande? Vad kostar Internet? Abonnemangstjänster på spel?
7. Gör en budget över dina nuvarande inkomster och utgifter. Jämför dina siffror med Konsumentverkets. Har du lägre eller högre utgifter för några eller alla poster? Vad gör du av med mest pengar på?
8. Diskutera hur man kan öka sina inkomster och minska sina utgifter.
9. Diskutera om man bör betala om man bor hemma efter gymnasiet? Om man arbetar? Om man studerar?

Betala räkningar

Att betala räkningar kan kosta olika mycket hos banken.

Dyrast är det att betala i kassan på bankkontoret. Enklast och billigast är att ha ett lönekonto i en bank och betala räkningarna via internetbanken.

NÄRMASTE BANKEN FINNS PÅ INTERNET

På internet kan du betala dina räkningar via Plus- eller bankgiro. När du betalar via giro kan det ta två, tre dagar för pengarna att komma fram till mottagarens konto och under helger görs inga överföringar. På internetbanken kan du fylla i vilka datum räkningarna ska betalas vilket är praktiskt eftersom du kan lämna ifrån dig alla uppgifterna långt i förväg. Tänk bara på att ha pengar på kontot den dag som räkningen ska betalas.

Exakt hur du ska göra, var du fyller i Plus- och bankgironummer varierar mellan olika banker. Anvisningar hittar du på internetbanken.

Alla banker erbjuder åtkomst till internetbanken i mobilen. Kolla med din bank! Kontroll och godkännande av räkningarna sker direkt på bildskärmen eller i mobilen.

E-FAKTURA

E-fakturor börjar erbjudas av allt fler företag. Genom e-fakturor kan du ta emot räkningar på ett enkelt sätt via internet istället för i brevlådan. Du slipper skriva in kontonummer, belopp och referensnummer som när du registrerar räkningarna själv. Du kontrollerar och godkänner räkningarna direkt på skärmen..

AUTOGIRO

Större företag – t ex bostadsföretag och försäkringsbolag – som skickar ut miljontals räkningar varje månad brukar erbjuda betalning via autogiro. Om du väljer att betala via autogiro innebär det att pengarna automatiskt dras från ditt konto dagen innan räkningen ska vara betald. Fördelen med autogiro är att räkningarna alltid betalas i rätt tid, även när du är bortrest. Du måste bara se till att det finns pengar på kontot.

Autogiro fungerar oftast alldeles utmärkt. Men systemet bygger på att företagen uppträder seriöst. Banken som drar pengarna från kontot kontrollerar inte om företaget uppger korrekt summa utan enbart om det finns tillräckligt mycket pengar på kontot. Ge därför bara etablerade och seriösa företag rätt att ta betalt via autogiro. Skulle något bli fel så ska du klaga hos företaget eller hos din bank.

Du godkänner att ett företag får dra en viss summa från ditt konto genom att skriva under ett papper om autogiro. Det går också att lämna ett medgivande till autogiro via internet. Vill du avsluta ett autogiro vänder du dig till din bank eller till företaget.

GYMMET FORTSATTE ATT TA UT AVGIFT

Gymmet var fräscht och instruktören bra, så Maria beslutade sig för att köpa ett terminskort för 1 800 kronor, som hon betalade månadsvis via autogiro. Strax före jul berättade instruktören att hon skulle sluta och Maria bestämde sig för att byta gym. I slutet av januari upptäckte Maria att en månadsavgift betalats till gymmet, trots att hon betalat hela det gamla terminskortet och också meddelat gymmet att hon slutat träna där. Hon talade med ägaren, som beklagade felet och lovade att betala tillbaka pengarna. Maria fick dock inga pengar och nästa månad hände samma sak, och nästa igen. Maria vände sig då till banken och stoppade utbetalningarna. Medan Maria funderade på att stämma ägaren till gymmet för att få tillbaka de 1 200 kronor som hon hunnit betala gick gymmet i konkurs och därmed förlorade Maria sina pengar.

BEKVÄMT BETALA MED KORT

Till ett lönekonto kan du förutom giro också koppla andra betaltjänster, exempelvis olika typer av kort.

Med ett debetkort eller bankkort kan du ta ut pengar i uttagsautomater och betala i de flesta butiker, på restauranger, på bensinmacken och på hotell. Pengarna dras direkt från ditt konto. De flesta kort kan du använda utomlands. Du kan köpa varor och tjänster på internet och du måste koppla ett kortnummer till din smartphone för att kunna köpa och ladda ner appar och musik/spel. Du kan också prenumerera på tjänster och betala månadsvis med kortet. Men tänk på att om summan som dras liten är det lätt att glömma bort att säga upp tjänsten när du inte längre vill ha den!

Att ta ut pengar i automater kostar inget med de flesta bankkort. Däremot tar de flesta banker tar ut en årsavgift för bankkort. Det är förbjudet för butiker att ta en avgift av dem som vill betala med kort.

Det finns också kort som kallas betal- och kreditkort. De fungerar precis på samma sätt som bankkort, men de köp och uttag du gör dras inte direkt från kontot utan du betalar senare mot faktura. Även dessa kort kan ha en årsavgift. Det bästa är att betala hela skulden varje gång räkningen kommer. Det blir betydligt billigare än om du sprider ut betalningen på flera månader. Betalar du hela beloppet blir det ingen ränta, men ju mer du delar upp skulden desto mer ränta får du betala. Dessutom är det ofta hög ränta på kreditkort. Vissa banker och kortföretag tar en avgift för att skicka ut räkningar. Man kan även ta ut pengar i automat med betal-/kreditkort men det är förknippat med en avgift.

A close-up photograph of a person's hand holding a blue and white Visa credit card. The hand is positioned over a dark, polished wooden surface. The card is a SEB Visa card, with the SEB logo and Visa logo visible. The card is held at an angle, showing its top and side. The background is blurred, focusing attention on the hand and the card.

Bankkort fungerar som uttagskort, men går också att betala med i de flesta butiker, på restauranger, på bensinmacken och på hotell. Kopplar du Visa eller Mastercard till kortet kan du använda det utomlands.

Det finns också affärsanknutna kreditkort. Dessa ger "poäng" eller bonus i vissa butiker men brukar kunna användas överallt. Kolla räntan innan du skaffar ytterligare ett kort. (Läs mer om krediter under "Lån", sidan 52).

Vissa livsmedelskedjor har kundkort. De fungerar så att kunden har ett konto hos livsmedelskedjan. Kunden sätter in pengar på kontot och betalar med kortet i kassan. På så sätt förräntar sig matpengarna bättre än om de står på lönekontot eller ligger i plånboken. Det går också att koppla en kredit till kundkortet, men räntan är hög och det blir dyrt att handla mat på kredit.

För att skapa trogna kunder premierar många kedjor dem som handlar mycket. Stamkunder får speciella erbjudanden och ofta en bonus i form av en värdecheck. Alla dina inköp registreras på kundkortet. Ibland fungerar detta kort som betalmedel, ibland registrerar det enbart inköpen.

LÖNEKONTO GER INGEN RÄNTA

På ett lönekonto eller privatkonto får du ingen ränta och därför är det smart att flytta över de pengar du inte behöver under månaden till ett konto som ger ränta. Du kan ha en stående överföring, vilket innebär att en viss summa flyttas från ditt lönekonto till ett annat konto varje månad. Du behöver inte ha lönekonto och andra konton i samma bank, även om det är mest praktiskt. Ibland tar banken en avgift för att överföra pengar till ett konto i en annan bank.

BETALA MED KORT PÅ INTERNET

Handlar du på internet bör du kolla att företaget är seriöst. Det ska finnas namn, adress och telefonnummer till företaget på webbplatsen. Det kan vara svårt att kontrollera men tips om hur du kan göra hittar du på Konsumentverkets webbplats (konsumentverket.se). Betalar du med kort är det en fördel om det är ett kreditkort. Om du har betalat med kreditkort och varorna inte kommer kan du vända dig till kortutgivaren och begära att du ska få tillbaka den summa pengar som dragits. I första hand ska du dock vända dig till säljaren. Det går ibland att få tillbaka pengar även om kortet inte har någon kredit.

MÅSTE JAG BETALA ALLA SMÅAVGIFTER?

Nästan alla företag faktureringsavgifter, expeditonsavgifter eller aviseringsavgift, oftast 45 kr. Principen är att sådana avgifter ska du och säljaren komma överens om, men de är ändå svåra att undvika. Oftast står det något om faktureringsavgift med mycket liten stil i avtalet. Välj e-faktura i stället för att få fakturan hemskickad om de erbjuder det - den blir inte hemskickad utan du får den i din elektroniska brevlåda i internetbanken. Företagen tar än så länge inte betalt för dem.

ANNA SKA BETALA FAKTURERINGSavgIFT

Anna köper en soffa som hon ska betala när den har levererats. Säljaren säger att faktureringsavgiften är 45 kronor. Anna frågar när soffan ska levereras, men säger inget om faktureringsavgiften som hon därmed accepterar. Hon måste betala faktureringsavgiften.

Om säljaren däremot krävt faktureringsavgift utan att säga något i förväg hade Anna kunnat stryka avgiften från räkningen.

NIKLAS SKA BETALA avgIFTER FÖR PORTO OCH ADMINISTRATION

Niklas köper träningskläder på postorder. I katalogen står det att administrations- och portoavgifter tillkommer, fast den uppgiften ser inte Niklas eftersom han inte läser köpvillkoren. När Niklas gör sin beställning accepterar han ändå avgifterna och måste betala dessa.

NÄR SKA RÄKNINGEN BETALAS?

Räkningar ska betalas i tid annars kan du råka ut för dröjsmålsränta. Vad som är i tid bestäms av vad du och säljaren har kommit överens om. Det finns alltså inte någon lagregel om att du alltid har 30 dagars betalningstid.

Om du och säljaren kommit överens om ett datum när räkningen ska vara betald räknas den dagen som förfallodag och säljaren har därefter rätt att ta ut dröjsmålsränta. Står det en uppgift om dröjsmålsränta i avtalet så är det den räntan som gäller. Men om inget är avtalat om dröjsmålsränta så får den högst vara referensräntan plus 8 procent, vilket för närvarande betyder en dröjsmålsränta på 8 procent om inte annat har överenskommit. Men det vanliga är att du och säljaren inte har kommit överens om någon sista dag för betalning. Säljaren har då rätt att kräva betalning omgående.

OM DU INTE BETALAR I TID

Efter förfallodagen kan säljaren själv skicka ett inkassokrav till köparen eller lämna över skulden till ett inkassoföretag. Han behöver inte skicka en påminnelse först, även om det är vanligt. Säljaren kan också vända sig till kronofogden och ansöka om betalningsföreläggande.

Om du missar att betala en räkning ska du höra av dig till företaget. Ring eller skicka e-post. Be att få ett nytt inbetalningskort om det gamla kommit bort. Skulden blir snabbt större eftersom dröjsmålsavgifter och inkassokostnader läggs på. Så småningom kan du hamna i kronofogdens register och då blir det svårt att i framtiden få banklån och andra krediter. Du kan också få problem om du vill skaffa telefon-

eller internetabonnemang. En betalningsanmärkning finns kvar i registret i upp till fyra år, även om du har betalat skulden. Det allra värsta är att det också kan bli omöjligt att få ett eget hyreskontrakt så länge som betalningsanmärkningen finns kvar.

Betalar du inte räkningen trots betalningsföreläggande kan kronofogden besluta om utmätning. Har du tillgångar som kan omsättas i pengar som en fastighet, pengar på banken eller aktier tar kronofogden så mycket i beslag som behövs för att täcka skulden. Kronofogden kan också besluta om att utmäta en del av din lön. Du har dock rätt att behålla existensminimum, vilket är ungefär lika mycket som försörjningsstöd. Försörjningsstödet för ensamstående är drygt 3 900 kronor i månaden + bostad.

Skulder som uppstår när man köper varor eller tjänster preskriberas efter tre år. Men den tiden förlängs om ett nytt krav på skulden kommer in till kronofogden eller om fordringsägaren begär en ny undersökning av den skuldsattes tillgångar. För de flesta statliga skulder, såsom skatt, gäller längre preskriptionstid, för banklån gäller tio år.

Den skuld som inte betalas fortsätter att växa. Så småningom kan det bli aktuellt att sätta den skuldsatte i personlig konkurs. Till skillnad från när företag går i konkurs så betyder inte en konkurs för en privatperson att skulderna försvinner. De finns kvar och växer.

Den vanligaste orsaken till betalningsanmärkningar bland ungdomar är obetalda mobilräkningar och sms-lån. Har du väldigt höga mobilräkningar och svårt att betala dem kan en lösning vara att skaffa ett kontantkort. Det är inte ens dyrare att ringa med kontantkort än att ha ett löpande mobilabonnemang. Och undvik sms-lån, de är mycket dyrare än alla andra lån.

EN OBETALD TELEFONRÄKNING BLIR SNABBT MYCKET HÖG

Telefonräkning	600 kr
Påminnelseavgift	60 kr
Inkassoavgift	180 kr
Ansökan om betalningsföreläggande	300 kr
Ombudsarvode	380 kr
Grundavgift vid verkställighet	600 kr
Slutsumma med alla avgifter	2 120 kr

HYRAN VIKTIGAST

Vissa räkningar är viktigare än andra att betala i tid. Hyran, elen och telefonräkningen är några exempel. Om du betalar din hyra för sent

kan du förlora din bostad. Betalar du telefonräkningarna för sent kan din telefon stängas av och det kan bli både dyrt och svårt att öppna abonnemanget igen. Det finns företag som skickar ut räkningar fast du inte har beställt något. Du måste bestrida, alltså skriva att du inte tänker betala sådana räkningar. Går räkningen till inkasso eller kronofogden måste du också skriva till dem att räkningen är felaktig. Om du bara låter bli att betala räkningen räknas det som om du accepterat att den är korrekt.

ÖVNINGAR

1. Vad är bankkort? Kreditkort? Kundkort? Bonuskort?
2. Vilka är fördelarna med att sköta bankaffärerna via internet?
3. När ska du betala en räkning?
4. Vad händer om du inte betalar dina räkningar i tid?
5. Anta att du struntar i att betala en telefonräkning på 500 kronor. Du får två betalningspåminnelser, inkassokrav, men först när betalningsföreläggandet från kronofogden kommer betalar du din skuld. Ungefär hur mycket kostar telefonräkningen då?
6. Diskutera vilka för- och nackdelar det finns med kundkort hos olika livsmedelskedjor?

Spara

Att spara är bra. Att ha pengar sparade ger frihet och du behöver inte oroa dig för att inte kunna betala oförutsedda utgifter. Sådana kommer alltid.

Så länge du pluggar har du knappast råd att spara särskilt mycket. Men när du börjar arbeta får du betydligt bättre ekonomi. Bor du dessutom hemma hos dina föräldrar eller tillsammans med någon så blir hyran och hushållskostnaderna lägre än om du bor ensam och du får flera tusenlappar kvar när du betalt det nödvändiga. Du har stora möjligheter att spara.

Att spara betyder inte bara att samla pengar på hög. Med sparpengarna kan du förverkliga en del av dina drömmar. Drömmer du om en bil, en resa, en lägenhet eller en båt?

VIKTIGT MED MÅL

Det går lättare att spara om du har ett mål. Tänker du på resan du ska göra så blir det mindre svårt att avstå från jackan du egentligen inte behöver. Tänker du på bilen du ska köpa så avstår du gärna från det där besöket på McDonalds.

Att spara handlar också om att skapa en vana. Sparar du en bestämd summa varje månad slutar du snart att tänka på allt du kunde ha gjort för pengarna om du inte hade sparat dem. Efter några månader har sparandet givit resultat. Du har inte längre några hundra kronor, du har tusen kronor och lite till. Du har kommit närmare målet.

NÖJ DIG INTE MED ETT LÖNEKONTO

Oavsett om du studerar och lever på studielån eller arbetar behöver du ett lönekonto, för att ta emot inkomster och betala räkningar. Men lönekonton ger sällan bra ränta. I själva verket kan ett lönekonto kosta dig några hundralappar om året beroende på att bankerna tar betalt för de tjänster som är kopplade till kontot.

Ha inte för mycket pengar på ditt lönekonto. Öppna i stället ett annat konto med högre ränta och för över pengarna dit. Får du inkomster regelbundet kan du ha en stående överföring. Annars för du över pengarna själv.

Har du pengar, lite eller mycket, men inga planer på att spendera dem inom de närmaste månaderna bör du flytta dem från lönekontot till någon annan sparform.

Vilken typ av konto du ska välja beror på hur du kommer att använda dina sparpengar. Sparkonton kan vara bundna under en viss tid eller vara sådana att du kan sätta in och ta ut, sätta in och ta ut. Stirra dig alltså inte blind på räntan när du väljer konto. De konton som har den högsta räntan har i allmänhet bara ett eller ett par fria uttag. Gör du fler uttag kan du t ex få betala en uttagsavgift eller så kanske räntan blir lägre. Kontrollera också att kontot omfattas av den statliga insättningsgarantin.

LÅNGSIKTIGT SPARANDE

Att ha några tusenlappar sparade ger trygghet och frihet. Du behöver inte oroa dig för oförutsedda utgifter och du behöver inte alltid välja det billigaste alternativet. Du kanske redan har rätt så många kronor sparade? Dina föräldrar eller dina mor- eller farföräldrar har kanske sparat åt dig?

Har du pengar, lite eller mycket, men inga planer på att spendera dem inom de närmaste månaderna bör du flytta dem från löne- eller spar-kontot till någon annan sparform. Alternativen ger inte bara i allmänhet bättre avkastning du får också själv vara aktiv och bestämma hur dina pengar ska placeras. Sparformerna är många. Du kan spara i aktier, i obligationer eller i fonder. Men tänk på att det finns en risk att dina sparade pengar kan sjunka i värde när du investerar i aktier och fonder.

VAD ÄR EN AKTIE?

En aktie är en ägarandel i ett aktiebolag. En del aktiebolag noteras på börsen där aktier köps och säljs. Aktier brukar ge en årlig avkastning i form av utdelning. I Sverige har (för börsnoterade företag) utdelningen legat mellan två och fyra procent av det investerade kapitalet. Att så många placerar sina pengar i aktier beror på att aktierna i regel stiger i värde. När ett företag går bra ökar företagets värde och därmed även aktiernas värde.

En akties värde kan gå upp och ned och du kan av naturliga skäl inte få någon garanterad ränta eller garanterad värdeökning på ditt aktie-innehav. På lång sikt har det ändå visat sig vara mycket förmånligare att ha sina pengar placerade i aktier än på bankkonto.

Att spara i aktier är ett aktivt sparande där du själv bestämmer exakt i vilka företag du vill satsa dina pengar. Det är inte ovanligt att aktiesparande väcker ett intresse för vad som händer i samhället. När du köpt dina första aktier blir du nyfiken på hur de utvecklas och du börjar läsa börsnoteringarna i dagstidningen. För att göra så bra placeringar som möjligt läser du övriga ekonominyheter och fördjupar dina kunskaper om olika företag.

Aktiesparande är inte riskfritt. Företagen går inte alltid bra. Du kan till och med förlora de pengar som du har satsat om aktiekursen går ned. För att minska risken skaffar du aktier i olika företag, som verkar i olika branscher. Det är ju inte så troligt att det går dåligt för alla företag samtidigt. Köper du dessutom aktier då och då kommer du att köpa både när börsen är på väg upp och när den är på väg ned.

Du kan köpa aktier på banken eller via en fondkommissionär. När du handlar med aktier får du i allmänhet betala en avgift, så kallat courtage.

VAD ÄR EN OBLIGATION?

När du köper en obligation lånar du ut dina pengar till den som ger ut obligationen. Det kan vara staten eller ett bostads-finansieringsföretag. Obligationen är ett räntebärande värdepapper, egentligen ett skuldebrev, och ger en bestämd ränta under en viss tid. Obligationer kan löpa under ett halvår, ett år, två år, fem år eller ännu längre. Ju längre löptid, desto högre blir räntan. Räntan kan betalas ut årligen eller när obligationen löper ut. Den senare typen av obligation kallas nollkupongare. Premieobligationer är en särskild typ av obligationer som inte ger någon ränta. I stället deltar du i en vinstutlottning ett par gånger om året. Realränteobligationer ger en viss på förhand bestämd ränta, exempelvis fem procent, plus kompensation för inflationen. Om den är två procent blir obligationsräntan fem procent + två procent, alltså sju procent.

Behåller du din obligation fram till inlösendagen får du tillbaka pengarna du satsade samt ränta. Du vet exakt hur mycket ränta du kommer att få.

Om du vill kan du sälja dina obligationer före den dag då de ska lösas in. Du kanske behöver pengarna till annat. Då får du inte tillbaka exakt lika mycket pengar som du köpte obligationerna för. Hur mycket du får beror på marknadsräntan. När räntan sjunker stiger värdet på dina obligationer. Höjs räntan sjunker i stället värdet.

När du köper och säljer obligationer får du i allmänhet betala en avgift, så kallat courtage.

Obligationer kan du köpa på banken samt direkt av den som ger ut obligationerna, exempelvis Riksgälden.

OLIKA SPARFORMER

Banksparande omfattas av insättningsgarantin och är ett säkert sparande.

Aktier är osäkert på kort sikt, men har historiskt sett gett en bättre värdetillväxt än banksparande.

Obligationer är ett säkert sparande. När räntorna är höga kan obligationer vara ett intressant alternativ till aktier.

Fonder kan innehålla räntebärande papper och/eller aktier. Ofta innehåller fonderna mellan 20–30 olika aktier eller värdepapper och därmed sprids risken.

Aktiefonder passar bäst för långsiktigt sparande och kan då också ge den bästa värdetillväxten.

VAD ÄR EN FOND?

En fond är en samling av värdepapper, till exempel aktier eller obligationer. När du sparar i fonden köper du andelar i fonden och blir alltså en av dess andelsägare. En räntefond placerar pengar i räntebärande värdepapper exempelvis statsskuldväxlar, statsobligationer och bostadsobligationer. Räntefonder som placerar i värdepapper som löper under kort tid brukar kallas korta räntefonder och har ofta namn som penningmarknads- eller likviditetsfonder. Sådana fonder är främst alternativ till sparkonto i bank. Räntefonder som placerar i värdepapper som löper under lång tid kallas ofta långa räntefonder och är alternativ till privatobligationer.

En aktiefond placerar tillgångarna i aktier i olika börsnoterade företag och sprider därmed risken. Enligt lag måste en aktiefond äga aktier i minst 16 olika företag. Aktiefonderna har olika placeringsinriktning och risknivå. En del fonder är inriktade på företag enbart i Sverige, Japan, Norden, Europa eller världen. Andra fonder placerar uteslutande i företag i en enda bransch, kanske läkemedel eller teknik. Ju mer specialiserad en fond är, desto större risk tar du. En fond som enbart placerar i spanska aktier är mer riskabel än en fond som köper aktier i företag i många olika europeiska länder. En europafond är i sin tur mer riskabel än en globalfond som placerar i aktier i hela världen.

Blandfonder placerar både i räntebärande värdepapper och i aktier. Sådana fonder innebär högre risk än räntefonder, men lägre risk än renodlade aktiefonder.

I början av 2000-talet gjorde börsen en dykning och fonder som innehöll aktier minskade kraftigt i värde. 2003 återhämtade sig aktiemarknaden och vände uppåt. Hösten 2008 gjorde aktiemarknaden en djupdykning men hämtade sig en del fram till sommaren 2011 då aktiemarknaden dök igen, för att sedan vända upp under 2013. Under 2015 var aktiemarknaden skakig med upp- och nedgångar. Avkastningen på fondsparande har i allmänhet varit betydligt bättre än banksparande.

Du betalar en avgift till fondförvaltaren, avgiften för aktiefonder är högre än för räntefonder.

Fondsparande är ett alternativ till både banksparande och direkt sparande i obligationer eller aktier. Det går utmärkt att spara ett regelbundet belopp varje månad och det går också att spara ett mindre belopp, som 100 kronor åt gången.

CARLOS, JONAS OCH REBECCA

Carlos, Jonas och Rebecca är 20 år och jobbar vid sidan av studierna. Trots att ekonomin är ganska skral försöker de spara.

Carlos vill bo i villa så småningom. Han sätter undan 100 kronor varje månad, som han ska ha till kontantinsats. Eftersom sparandet är långsiktigt placerar han sina pengar i tre olika fonder, två aktiefonder och en blandfond.

Jonas sparar till resor. Hans sparande är kortsiktigt och han har därför pengarna på ett sparkonto.

Rebecca är mycket intresserad av ekonomi och företag och har därför startat en aktiesparklubb tillsammans med fem tjejkompisar. De träffas fyra gånger om året och bestämmer vilka aktier de ska köpa och sälja.

INVESTERINGSSPARKONTO (ISK)

Du kan också spara - exempelvis i aktier eller fonder - på ett investeringssparkonto (ISK). Då betalar du ingen kapitalvinstskatt när du säljer (om värdepapprena har gått med vinst) utan det dras istället en årlig avkastningsskatt (schablonskatt) från värdet på ditt ISK. Du behöver alltså inte själv deklarerat affärerna du gjort på ett ISK.

Avkastningsskatten är 0,42 procent 2016 och tas ut oavsett om du har gjort vinst eller förlust.

KAPITALFÖRSÄKRING

En kapitalförsäkring har flera likheter med ett investeringssparkonto. Försäkringen fungerar som ett "skal" där du exempelvis kan spara i fonder eller aktier. Du betalar avkastningsskatt på värdet av ditt sparande varje år.

Det finns olika typer av kapitalförsäkringar. Antingen bestämmer du själv vad du vill placera i försäkringen, eller så låter du försäkringsbolaget där du har din försäkring ta hand om förvaltningen. Ingen kapitalförsäkring är helt avgiftsfri, men avgifterna kan variera.

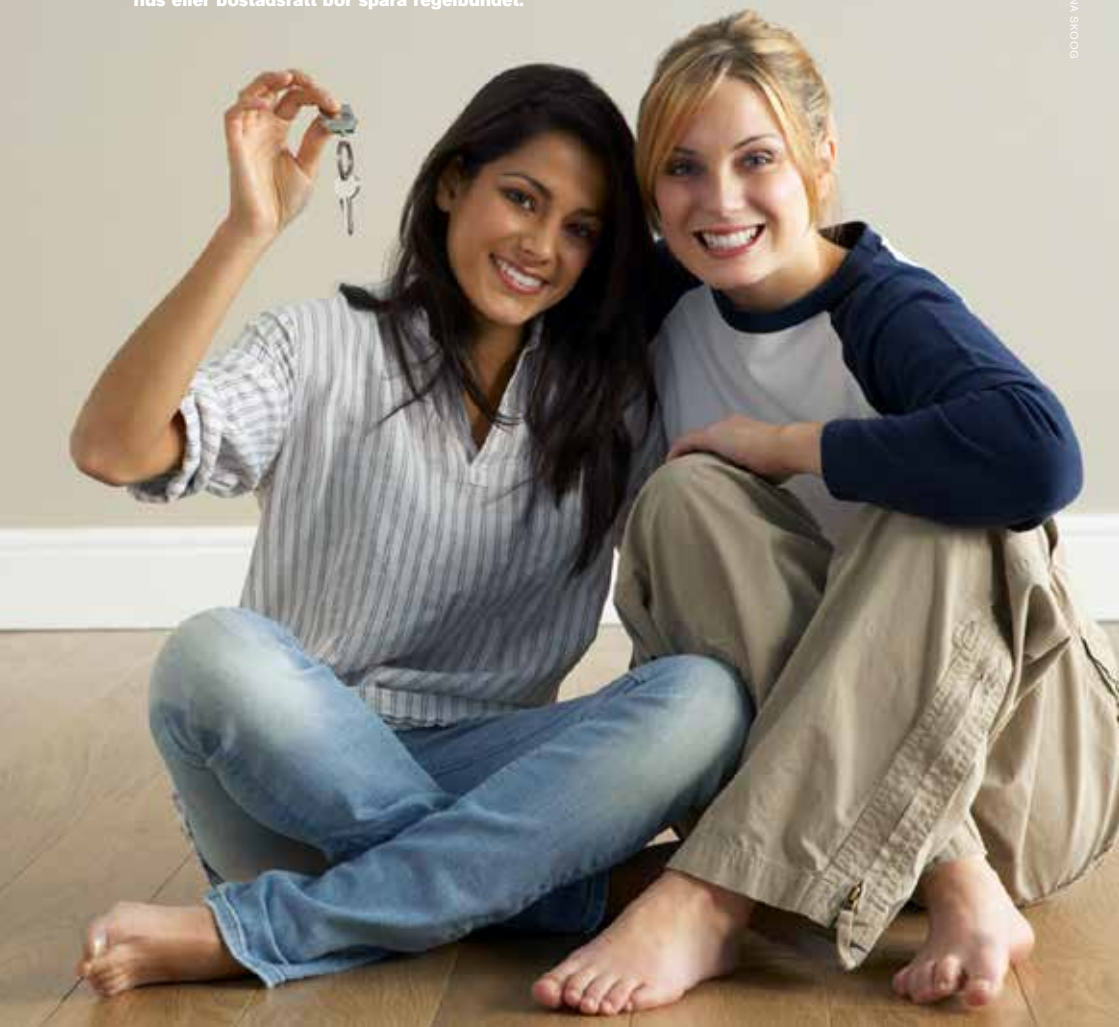
En kapitalförsäkring är mest lämplig för ett långsiktigt sparande, eftersom pengarna kan vara bundna under ett visst antal år.

SÅ MYCKET ÄR DINA SPARPENGAR VÄRDA

Under de drygt trettio åren som gått har vi sparat sammanlagt nästan 45 000 kronor. Pengarna på bankkontot har under denna tid vuxit till att motsvara drygt 65 000 kronor, medan pengarna i aktiefonden har vuxit till närmare 400 000 kronor.

Du som har en dröm att så småningom köpa hus eller bostadsrätt bör spara regelbundet.

ANNA SKOOG

BOSPARANDE INTRESSANT FÖR UNGA

Det är dyrt att köpa hus och bostadsrätter, särskilt i Stockholm, Göteborg, Malmö och universitetsstäderna. Du kan inte räkna med att få låna allt av banken. För att få bostadslån krävs en kontantinsats på 15 procent. Har du en dröm att så småningom köpa hus eller bostadsrätt bör du spara regelbundet.

Bosparande i exempelvis HSB, Riksbyggen eller SBC ger dig förtur att köpa en bostadsrätt. En del banker har särskilda bosparkonton, som kan ge förtur till hus eller tomter som banken förmedlar.

Visserligen är nyproducerade lägenheter och hus dyra, men ibland kan bosparande vara enda sättet att överhuvudtaget få tag på den bostad du vill ha.

Kolla reglerna, det brukar krävas ett visst regelbundet sparande för att du inte ska förlora din plats i kön.

ALLA FONDSPARAR VIA PENSIONSSYSTEMET

Alla som arbetar, även du som jobbar extra, bör fundera på fonder och pensionssparande. 2,5 procentenheter av pensionsavgifterna (som sammanlagt är 18,5 procent av lönen) går till premiepensionen. Dessa inbetalningar blir "personliga" och ska sparas i en fond. Vilken fond får vi själva bestämma. Den som inte själv vill välja fond får sina pengar placerade i en fond, som förvaltas av Sjunde AP-fonden. Denna placerar i både aktier och räntebärande papper. Målet är en långsiktigt god avkastning. Är du aktiv och själv placerar dina pengar i fonder kan du välja en något högre risk och sannolikt också få en högre avkastning.

SÅ MYCKET GÅR I SKATT

Om du har inkomster från kapital, såsom räntor eller aktieutdelning måste du betala skatt. Kapitalskatten är 30 procent och dras direkt av banker, fondförvaltare eller försäkringsbolag, som vidarebefordrar pengarna till skatteverket.

När du säljer aktierna eller fonderna måste du betala kapitalvinstskatt om de ökat/stigit i värde.

ÖVNINGAR

1. Ta reda på hur fondernas upp- och nedgångar redovisas i de stora dagstidningarna. Förklara för dina klasskamrater.
2. Hur är dina sparade pengar placerade? Vilken ränta får du? Finns det bra alternativa sparformer? Hur mycket ränta/avkastning ger de?
3. Diskutera vilken summa som är rimlig att spara om du jobbar extra under helger och lov.
4. Vad kostar en bostadsrätt/villa där du bor? Hur mycket sparade pengar behövs till kontantinsats? Är det ett rimligt sparmål?

Försäkringar

Om det allra värsta skulle hända och du skadar dig så att du blir invalid för livet behöver du ekonomisk hjälp. Det behöver du också när du blir sjuk, drabbas av inbrott eller om ditt bagage försvinner på resan. Ekonomisk hjälp får du genom försäkringar. De flesta försäkringar är rena riskförsäkringar. Om bilen inte stjäls, om du inte blir funktionshindrad, om du inte dör i förtid, om huset inte brinner upp så har du betalt alla premier "i onödan". Men du sover bättre på nätterna om du vet att du får ekonomisk hjälp om något skulle hända.

SOCIALFÖRSÄKRINGARNA GÄLLER ALLA

De allra viktigaste försäkringarna behöver du inte fundera på om du ska skaffa. Du har dem ändå. Alla som bor i Sverige omfattas av samhällets försäkringar, socialförsäkringarna. Detta skyddsnät kan ge dig sjukpenning när du är sjuk, pension när du blir gammal, aktivitets- eller sjukersättning om du blir så sjuk att du är tvungen att sluta arbeta, rätt att ta ledigt med ersättning från Försäkringskassan när du får barn.

Däremot kan skyddet ibland vara begränsat. Vill du exempelvis ha bättre pension än det samhället erbjuder dig så måste du ordna det själv. Oftast har arbetsgivaren tecknat en tjänstepension som ger dig högre pension än vad socialförsäkringen erbjuder. Dessutom kan du ha en privat tecknad pensionsförsäkring. Men trots det måste du ändå räkna med att din pension aldrig blir lika hög som din lön när du arbetar. Samma sak gäller om du blir sjuk. Samhället ger ett grundskydd, men vill du behålla din ekonomiska standard måste du själv ordna med ett utökat försäkringsskydd - via din arbetsgivare eller privat.

För din egendom som lägenhet, villa, bil, möbler i hemmet, saker du har med dig när du reser eller dina husdjur finns inget grundskydd via samhället. Vill du ha ersättning om din egendom skadas måste du själv köpa en egen privat försäkring.

Bildkälla: Trygg-Hansa Försäkrings AB

TJÄNAR DU 10 560 KRONOR FÅR DU SJUKLÖN

Alla som är bosatta i Sverige är försäkrade i den allmänna sjukförsäkringen. När du blir sjuk ska du ringa till din arbetsgivare. Det är denne som betalar din sjuklön de första 14 dagarna. Är du sjuk längre än en vecka krävs ett läkarintyg. För att ha rätt till sjukpenning måste du ha en arbetsinkomst på minst 10 700 kronor om året. Studerar du kan du ändå ha rätt till sjukpenning, även om du inte arbetar vid sidan av studierna.

UNGDOMAR HAR LÄGRE ERSÄTTNING

Ungdomar har sämre skyddsnät än de flesta vuxna. Det beror på att ersättningsnivåerna i socialförsäkringarna är knutna till arbetsinkomsten. Sjukförsäkringen och föräldraförsäkringen ger ca 80 procent av lönen i ersättning, men bara till dem som arbetar och har inkomster. Pensionen är också knuten till förvärvsarbete. Den som bara arbetat några få år får lägre pension än den som arbetat länge, den som har hög lön får högre pension än den som har låg lön. Har man inte arbetat alls, får man enbart en garantipension.

De som står utanför arbetslivet, och det gäller ju ungdomar som studerar, har enbart ett skydd på grundnivå. Råkar du ut för en sjukdom eller olycka som är så allvarlig att du aldrig kommer ut i arbetslivet, blir din aktivitets- eller sjukersättning låg. Därför är det bra om ungdomar har en barnförsäkring som kompletterar samhällets skydd.

En barnförsäkring är en sjuk- och olycksfallsförsäkring för barn och ungdomar som i de flesta fall gäller upp till 25 års ålder. En sådan försäkring kan bland annat betala ut en engångssumma vid bestående handikapp (medicinsk invaliditet) och/eller vid bestående arbetsoförmåga (ekonomisk invaliditet). Vid en allvarlig sjukdom kan även föräldrar få viss ersättning från barnförsäkringen och vid svårare diagnoser kan ett engångsbelopp utbetalas direkt när du fått diagnosen. I försäkringarna finns det dock många sjukdomar där ersättningen är begränsad.

"FÖRTIDSPENSIONÄREN" BOSSE 22 ÅR

När Bosse var 22 år sprack ett kärl i hjärnan. Han svävade mellan liv och död i flera veckor, men överlevde. Bosse fick bestående skador och efter ett par år fick han aktivitetsersättning. Hans ersättning är idag cirka 8 200 kronor i månaden plus bostadstillägg. Eftersom han aldrig förvärvsarbetat har han inte kunnat jobba in någon pension och får därför bara garantipension. Bosse klarar sig ekonomiskt, men har inget överflöd, och så kommer det att förbli. Till skillnad från sina jämnåriga har Bosse ingen löneutveckling att se fram emot.

SKOLAN FÖRSÄKRAR

Kommunerna har olycksfallsförsäkringar för alla barn som går på förskola och i skolan. Normalt gäller försäkringen bara under skoldagen, men några kommuner har försäkringar som också gäller på fritiden. Nackdelen med de kommunala försäkringarna är att försäkringsbeloppen är ganska låga. De engångsbelopp som betalas ut vid skador som ger bestående invaliditet är alltså mycket måttliga. Det är viktigt att tänka

på att försäkringen bara gäller vid olycksfall och inte vid sjukdom. Om du halkar och bryter ett ben så kan det vara fråga om ett olycksfall. Får du ett bestående handikapp kan du få ersättning från skolans olycksfallsförsäkring. Om du däremot som Bosse i exemplet ovan råkar ut för att ett kärl brister i hjärnan så får du ingen ersättning från skolans olycksfallsförsäkring eftersom skadan beror på en sjukdom och inte ett olycksfall. Men för medfödda sjukdomar som exempelvis Downs syndrom eller en CP-skada, och för psykiska besvär, är ersättningen ofta begränsad till ett engångsbelopp eller ingen ersättning alls.

KOLLA DINA FÖRSÄKRINGAR PÅ JOBBET

Anställda har i regel bättre försäkringsskydd än det som de allmänna socialförsäkringarna ger. Detta har arbetsmarknadens parter kommit överens om i avtal. Dessa avtalsförsäkringar ger ytterligare ersättning om du är sjuk länge eller skadar dig på arbetsplatsen. Du får också bättre pension när det blir dags att sluta arbeta. Dessutom omfattas alla anställda av en tjänstegrupplivförsäkring som betalar ersättning till din familj om du dör. Ersättningen är idag ca 250 000 kr för vuxna och 85 000 kr för barn. Avtalsförsäkringar är inte frivilliga, utan gäller alla som arbetar på arbetsplatser som har kollektivavtal. Avtalen är olika för olika grupper. Är din arbetsplats ansluten via kollektivavtal vänder du dig till ditt lokala fack för att få veta om du är försäkrad via jobbet.

Arbetar du svart betalar du ingen skatt. Arbetsgivaren betalar heller inga arbetsgivaravgifter eller försäkringar för dig. Det innebär att du inte har någon ersättning när du är sjuk eller skadat dig. Ditt arbete ger heller ingen rätt till pension och är dessutom olagligt.

Vill du bättra på dina försäkringar ytterligare kan du skaffa dig frivilliga olycksfalls-, liv- och pensionsförsäkringar. På så sätt kan du förbättra ditt ekonomiska skydd om du skulle råka ut för en olycka. Du kan också se till att din familj får en summa pengar om du dör före en viss ålder

Frivilliga försäkringar kan du teckna som gruppförsäkringar eller som individuella försäkringar. Skillnaden är att alla som tecknar en viss försäkring genom en grupp betalar samma premie. I individuella försäkringar får de som löper större risk att råka ut för något betala högre premier än andra med lägre risk. Gruppförsäkringar brukar vara billigare än motsvarande individuell försäkring.

kollektivavtal = avtal mellan arbetsgivare och fackförbund

SKOLAN FÖRSÄKRAR

Kommunerna har olycksfallsförsäkringar för alla barn som går på förskola och i skolan. Normalt gäller försäkringen bara under skoldagen, men några kommuner har försäkringar som också gäller på fritiden. Nackdelen med de kommunala försäkringarna är att försäkringsbeloppen är ganska låga. De engångsbelopp som betalas ut vid skador som ger bestående invaliditet är alltså mycket måttliga.

SÅ MYCKET FÅR ARBETSLÖSA

De flesta som arbetar är med i facket. Om du väljer att stå utanför bör du ändå gå med i en a-kassa. Annars får du sämre ekonomiskt skydd om du blir arbetslös.

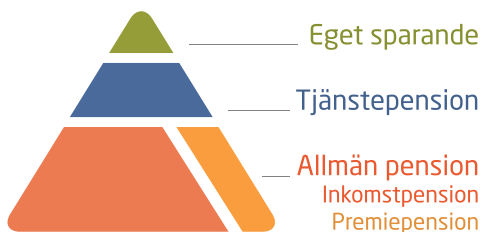
För att få ersättning från a-kassan måste du ha varit medlem i minst tolv månader. Du ska dessutom ha arbetat under viss tid före arbetslösheten. Dagpenningen varierar från 320 kronor till 680 kronor per dag beroende på din tidigare inkomst.

Om du inte är medlem i en a-kassa eller inte uppfyller villkoren kan du få ett grundbelopp från arbetslöshetsförsäkringen. Beloppet är 320 kronor om dagen som betalas ut fem dagar i veckan.

HUR SÄTTS FÖRSÄKRINGSPREMIEN?

Trähus brinner oftare än stenhus. Unga personer är inblandade i fler olyckor än äldre. Hus med diskmaskin och tvättmaskin drabbas oftare av översvämningar än hus utan sådana maskiner. Äldre blir oftare svårt sjuka än yngre. Inbrott är vanligare i storstäder än på landsbygden. Sådana här samband tittar försäkringsbolagen på när de analyserar skador som försäkringstagarna råkat ut för. Dessa samband påverkar din premie. Ju större risk du löper att råka ut för en skada, desto mer får du betala för din försäkring. Förr kunde premierna skilja sig åt beroende på om du var tjej eller kille, men så får bolagen inte längre göra.

grupp = kan exempelvis vara ett fack, en arbetsplats, en studentkår, en idrottsklubb eller en organisation.

Pensionen brukar ofta visas som en pyramid. I botten har du den allmänna pensionen som du får från staten och i mitten tjänstepensionen som de flesta har från jobbet och i toppen ditt eventuella egna sparande till pension.

ALLMÄN PENSION

Man har bara laglig rätt att få arbeta till 67 års ålder enligt LAS. Därutöver måste man vara överens med arbetsgivaren för att få fortsätta jobba. Ju längre du arbetar och tjänar in pensionsrätt desto högre pension får du. Pensionen blir ungefär 7-8 procent högre för varje år som du väljer att skjuta upp pensionsuttaget. Med tanke på att vi idag är allt friskare och lever längre så måste du som är ung idag räkna med att du måste jobba till dess du närmar dig 70-årsdagen om du vill få full pension. Av alla barn som föds idag räknar forskare med att hälften av dem blir över 100 år gamla.

Pensionen tar hänsyn till hela din livsinkomst. Du tjänar alltså in till din pension, till exempel om du jobbar extra under helger och lov. Det viktiga är att du betalar skatt. Betalar skatt gör du om du har en årsinkomst på drygt 18 000 kronor. Du får också pensionsrätter när du studerar, är föräldraledig, arbetslös eller har sjukpenning. Du får maximalt tillgodoräkna dig allmän pension för inkomster upp till 444 750 kronor per år (2016). Även de som haft liten eller ingen arbetsinkomst alls under livet har rätt att få pension, den kallas garantipension. För att få full garantipension ska du vara 65 år och ha bott minst 40 år i Sverige. För en ensamstående är garantipensionen ca 7 863 kr före skatt. Om du dessutom omfattas av ett kollektivavtal har du tjänstepension och då blir din pension högre. Tjänstepensionen betalas av din arbetsgivare. Ju mer du tjänar ju större roll spelar din tjänstepension.

Det allmänna pensionssystemet är avgiftsbaserat, vilket betyder att pensionen blir så hög som avgifterna räcker till. Pensionen ska också följa samhällsekonomin och ta hänsyn till vår livslängd. I tider med stark tillväxt blir pensionen högre än när tillväxten är måttlig.

2,5 procentenheter av din pensionsavgift placeras på ett premiepensionskonto och dessa pengar kan du själv placera i fonder. Det finns hundratals fonder att välja mellan. Du kan välja att placera pengarna i en enda fond eller fördela beloppet på upp till fem fonder.

Avstår du från att välja placeras pengarna i en fond, som förvaltas av 7:e AP-fonden.

Den fonden placerar pengarna i globala aktier när du är ung och ökar andelen räntesparande när du blir äldre.

Det är viktigt att försöka förstå förhållandet mellan risk och avkastning. Pengarna förräntar sig ju under många år.

Historiskt sett har aktier gett den bästa långsiktiga avkastningen.

Varje år får du ett årsbesked, i ett orange kuvert, som visar vad du hittills har tjänat in till din pension. Pensionen redovisas på två olika konton, ett för inkomstpension och ett för premiepension.

TJÄNSTEPENSION - en plånboksfråga som rör din privatekonomi redan idag!

Många löntagare har också avtals- eller tjänstepensioner. Arbetar du på en arbetsplats med kollektivavtal kan du vara säker på att din arbetsgivare betalar in pengar till din tjänstepension. De vanligaste kollektivavtalade tjänstepensionsavtalen är

- ITP för privatanställda tjänstemän
- Avtalspension SAF-LO för privatanställda arbetare
- PA-16 för statligt anställda
- KAP-KL/AKAP-KL för anställda i kommuner och landsting.

När du ska börja arbeta eller byter jobb bör du ta reda på om din arbetsgivare kommer att ge dig tjänstepension och hur den i så fall fungerar. Gör pensionen till en plånboksfråga redan idag, för ju tidigare du börjar tjäna in till pensionen desto större inkomst får du att leva på som pensionär.

I tjänstepensionsavtalet framgår det från vilken ålder arbetsgivaren börjar betala in pengar till din tjänstepension. Det varierar vanligen mellan 21-25 år men kan i några avtal vara oberoende av ålder. I de flesta pensionsavtalen kan du själv placera hela eller delar av de pengar som din arbetsgivare betalar in. Tjänstepensionen spelar större roll ju högre lön du har. Men oavsett blir pensionen ändå lägre än den lön du har när du arbetar.

Om du arbetar som egen företagare eller hos en företagare som inte har kollektivavtal och du inte vill nöja dig med bara den allmänna pensionen måste du själv bevaka och ordna så att du får en tjänstepension. Via www.minpension.se kan du få en samlad bild av din totala pension.

EGET PENSIONSSPARANDE

Många tvivlar på att den allmänna pensionen kommer att räcka och pensionssparar därför privat. Tidigare var det förmånligt att spara i t ex individuellt pensionssparande (IPS) och privat pensionsförsäkring men avdragsrätten för privat pensionssparande, t ex individuellt pensionssparande (IPS) och pensionsförsäkring, togs bort från och med årsskiftet 2015/2016. Det innebär att de allra flesta inte längre får göra avdrag i deklarationen för belopp de sätter in. Därför är det viktigt att du inte fortsätter spara på det sättet eftersom du då får betala dubbel skatt (du sätter in skattade pengar och får sedan dessutom betala skatt när pengarna tas ut). Bara du som har inkomster från aktiv näringsverksamhet, eller inte har någon pensionsrätt genom ditt arbete, kommer även i fortsättningen ha kvar den utökade avdragsrätten.

Trots att det inte längre är möjligt att spara i en privat pensionsförsäkring eller IPS så kan det vara bra att ha ett eget pensionssparande. Det finns många sätt att spara till sin pension. Allt från exempelvis ett vanligt sparkonto, ett investeringssparkonto (ISK), kapitalförsäkringar, fonder och löneväxling. Det kan också vara bra att spara på flera olika sätt och kombinera sparalternativen. På konsumenternas.se kan du läsa mer om de olika sparalternativen

VAD ÄR OLYCKSFALLS-, LIV- OCH SJUKFÖRSÄKRING OCH SKADESTÅND?

Frivilliga försäkringar, oavsett om det är en gruppförsäkring eller en individuell försäkring, köper du hos ett försäkringsbolag.

Olycksfallsförsäkringar gäller om du skadas i samband med ett olycksfall (en plötslig, ofrivillig, och yttre händelse som orsakat en kroppsskada) och ersätter kostnader för t ex läkarvård. De ger också ett engångsbelopp om din skada skulle ge bestående invaliditet. Har du flera olycksfallsförsäkringar kan du bara få ersättning för dina kostnader från en av försäkringarna, däremot kan engångsbeloppen vid bestående invaliditet betalas ut från alla dina försäkringar.

Kolla att du har en olycksfallsförsäkring som täcker din fritid. Om du idrottar bör du också kolla att din olycksfallsförsäkring verkligen omfattar din idrott. Hos en del försäkringsbolag gäller inte försäkringen för så kallade riskfyllda aktiviteter, som terrängritt, bergsklättring eller djupdykning, utan du måste komplettera med en särskild försäkring.

Sjukförsäkringar är kompletteringar till den allmänna sjukförsäkringen och ger bättre ekonomiskt skydd vid långtidssjukdom eller om du måste sluta arbeta före pensionen.

Försäkringsbolagen använder gemensamma invaliditetstabeller när de ska fastställa om du blivit invalidiserad på grund av en sjukdom eller ett olycksfall.

Här följer några exempel på medicinska invaliditetsgrader:

- Glutenintolerans (Celiaki) 2 %
- Astma (lindrig-medelsvår) 0-10 %
- Förlust av luktsinnet (total) 7%
- Insulinbehandlad diabetes (utan komplikationer) 15 %
- Epilepsi 2 - 60 % (enstaka anfall per månad 15 %)
- Cystisk fibros (diagnos före 15 år) 10-30 %
- Dövhets (på ett öra) 15 %
- Total synförlust 68 %
- Ryggmärgsskada (total) 97 %

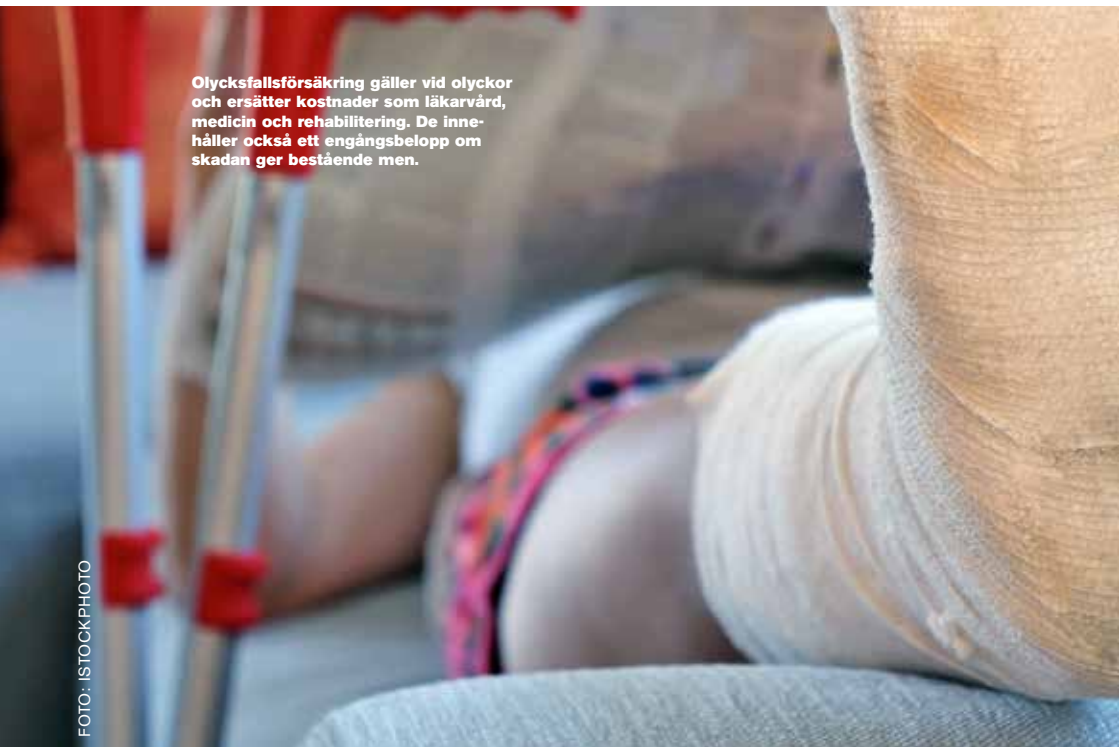
Blir du döv på ett öra genom exempelvis en olyckshändelse så kan du se i tabellen att du har fått en invaliditet på 15 %. Om försäkringsbeloppet (maxersättningen) i din olycksfallsförsäkring är 1 miljon kronor, så kommer du att få 150 000 kr ($15\% \times 1\,000\,000$) i invaliditetsersättning från försäkringsbolaget. Ju högre försäkringsbelopp du har i din privata försäkring desto högre blir din ersättning. Har du två olycksfallsförsäkringar så kan du få ersättning för invaliditet från båda försäkringarna.

Om din skada beror på exempelvis en trafikolycka eller en misshandel så ska den skadan ersättas som ett skadestånd. Det innebär att du förutom ersättning från din privata försäkring även kan få skadeståndersättning. En person som blir döv på ett öra vid en trafikolycka får som skadeståndersättning bara för sitt men (invaliditet) omkring 200 000 kronor. Om du på grund av din skada inte kan återgå i arbete eller du måste gå ner i arbetstid så är du också berättigad till ersättning för den inkomstförlust du gör. Tanken med skadeståndet är

att du ekonomiskt ska bli försatt i samma situation som om skadan inte hade inträffat.

En livförsäkring betalas ut om den försäkrade dör under försäkringstiden. Livförsäkringen ger ett engångsbelopp och är alltså ett skydd för de efterlevande. För pengarna kan familjen t ex lösa lån och betala skulder så att livet kan gå vidare ekonomiskt. De efterlevande kan få utbetalningar från flera livförsäkringar. Om exempelvis en 35-åring vill att de efterlevande ska få 1 miljon kr om han avlider, så kostar en sådan försäkring omkring 800 kr/år.

Privata pensionsförsäkringar innehåller både ett sparande och en försäkring. De ger pension utöver det allmänna pensionssystemet och avtalspension. De får tidigast tas ut från 55 års ålder och kortaste utbetalningstiden är 5 år. Om den försäkrade hade tecknat en försäkring med efterlevandeskydd och dör i förtid, får de efterlevande i stället en pension och/eller ett engångsbelopp. Annars tillfaller pengarna andra pensionssparare.

Olycksfallsförsäkring gäller vid olyckor och ersätter kostnader som läkarvård, medicin och rehabilitering. De innehåller också ett engångsbelopp om skadan ger bestående men.

ALLA BÖR HA EN HEMFÖRSÄKRING

När du flyttar hemifrån bör du skaffa dig en hemförsäkring. Även om du kommer att bo spartanskt med bara några få möbler behöver du det. Anledningen är att en hemförsäkring inte bara gäller dina möbler, din cykel och dina skidor. Den innehåller också en reseförsäkring, överfallsskydd, rättsskydd och ansvarsskydd.

När du köper en hemförsäkring bör du fundera över hur mycket saker du har, ju fler grejor du äger, desto mer pengar behöver du ha i ersättning om ditt hem blir förstört. Det som i försäkringsbranschen kallas lösöre är inte bara dina möbler och husgeråd, utan också till exempel dina kläder, din cykel, böcker, skidutrustning, kamera, musik-anläggning och jolle. Du kan också fundera på om dina saker är värdefulla eller om du mest har gammalt hopplack. När du räknar ihop vad allt är värt får du sannolikt fram en summa på 100 000 kronor eller mer. Ange inte ett för lågt belopp om du måste välja försäkringsbelopp, då riskerar du att inte få full ersättning om du råkar ut för en skada. Om du anses vara så kallat underförsäkrad får du lägre ersättning. Om t ex din TV blir stulen får du kanske bara halva ersättningen.

DETTA TÄCKER HEMFÖRSÄKRINGEN

- Stöld och inbrott
- Brand
- Naturskador, exempelvis om en översvämning förstör lös egendom i hemmet
- Vatten/läckage, från t ex en trasig diskmaskin
- Ansvar, ersätter skador som du själv eller dina barn vållar någon annans egendom eller någon annan person
- Rättsskydd, täcker viss del av advokatkostnader
- Överfallsskydd
- Reseförsäkring

En del hemförsäkringar har höga, fasta maxersättningsbelopp på mellan 1 000 000 kr och 1 500 000 kr. Har du en sådan behöver du inte fundera på vad ditt hem är värt. Försäkringsbeloppet räcker oftast till ersättning av både ett lyxigt hem med skinnsoffor och till ett med bara några pinnstolar. Grupphemförsäkringar har för det mesta inte ens något maxbelopp utan är s k fullvärdeförsäkringar.

Råkar du ut för en skada ska du göra en skadeanmälan till ditt försäkringsbolag. I den måste du specificera vad som har stulits eller blivit förstört. Ju bättre du kan beskriva dina ägodelar, desto större möjligheter har försäkringsbolaget att ge dig rätt ersättning. Allra bäst är det om du har fotografier som visar hur ditt hem ser ut. Med tanke på brand är det alltid bra att förvara en förteckning och bilder på ditt hem utanför hemmet, t ex i ett USB-minne på din arbetsplats eller hos en släkting.

När försäkringsbolaget gör sin värdering av dina ägodelar tar bolaget hänsyn till vad det kostar dig att köpa tillbaka motsvarande egendom. En fem år gammal tv-apparat ersätts inte med den summa pengar det kostar dig att köpa en helt ny tv. Den ersättning du får blir i stället vad det kostar dig att köpa en liknande, begagnad tv. I princip kan man säga att saker som är ett eller ett par år gamla ersätts så att du kan skaffa nya, likvärdiga saker. Undantag är smycken av guld och juveler som oavsett ålder, ersätts med vad ett likvärdigt smycke kostar under förutsättning att du återanskaffar smyckena. Porslin och annat husgeråd ersätts i princip alltid med vad det kostar att köpa nytt.

Om du drabbas av en skada betalar du alltid en självrisk. Den är oftast 1 500 kronor, men kan vara högre.

Även om du är försäkrad måste du vara försiktig. Du kan inte lämna ditt hem olåst eller förvara stöldbegärlig egendom som juveler, kamera, tv, päls, antikviteter, konst, äkta mattor, klockor, projektorer, kikare, musikinstrument, vin och sprit i källaren eller på vinden om du bor i ett flerfamiljshus. Då får du ingen ersättning överhuvudtaget om du råkar ut för ett inbrott.

TJUVARNA LÄNSADE KÄLLAREN

När Helena kom ner i källaren var alla källarutrymmen uppbrutna. Tjuvarna hade gjort en totalrensning. Från Helenas utrymme hade tjuvarna stulit skidor, snowboard, pjäxor, två vinterjackor, kängor, porslinet hon ärvt efter faster Emma samt två resväskor som förmodligen använts för att frakta bort alla prylar. Helena anmälde inbrottet till sitt försäkringsbolag och två veckor senare blev hon kontaktad av en skadereglerare, som ville ha lite mer detaljerade uppgifter om Helenas stulna ägodelar.

Skaderegleraren berättade hur hon hade värderat Helenas egendom och erbjöd Helena 2 500 kronor för jackorna, kängorna, porslinet och resväskorna. Somligt var gammalt, annat var inte särskilt värdefullt. Från denna summa skulle självriskan på 1 000 kronor dras. Skidorna, snowboarden och pjäxorna var däremot nästan nya. Skaderegleraren föreslog att Helena skulle gå till den affär där hon hade köpt utrustningen och välja ut motsvarande nytt som försäkringsbolaget skulle betala.

En hemförsäkring kostar olika mycket beroende på var du bor i landet. Premien varierar också mellan försäkringsbolagen och kan bli lägre om du väljer högre självrisk, har säkerhetsdörr eller larm, eller är medlem i en förening. Genom studentkåren och facket kan du teckna kollektiva hemförsäkringar som ofta är prisvärda. En individuell hemförsäkring med ett försäkringsbelopp på 300 000 kronor kostar i Stockholm cirka 1 500 kronor, men betydligt mindre i Luleå. Några försäkringsbolag erbjuder särskilda studenthemförsäkringar för bara några hundra kronor per år. De har låga försäkringsbelopp men samma rese-, ansvar-, rätts- och överfallsskydd som vanliga hemförsäkringar.

Rätts- och ansvarsskyddet är viktiga delar i din hemförsäkring. Rättsskyddet ger dig viss ekonomisk hjälp med dina rättegångskostnader, som till exempel arvode till advokat. Rättshjälpslagen förutsätter att folk har en hemförsäkring och det är bara undantagsvis som rätts-hjälp med allmänna medel kommer att godkännas. Ansvarsskyddet kan täcka skadestånd om du varit vårdslös och orsakat någon annan person eller någons egendom skada. Det är försäkringsbolaget som utreder om du varit vårdslös och därmed är skyldig att betala skadestånd. Överfallsskyddet ger dig ersättning om du exempelvis blir miss-handlad vid ett överfall.

Bor du i småhus måste även huset vara försäkrat och du tecknar då i allmänhet en kombinerad villa-/hemförsäkring. Villaförsäkringen skyddar huset och tomten. Hemförsäkringen ersätter skador på ditt lösöre dvs dina saker. Har du en bostadsrätt bör du ha en särskild bostadsrättsförsäkring som också täcker skador på sådant som du själv ansvarar för, till exempel golv, innertak, innerdörrar, fönster, tapetsering, målning, köksinredning och badrumsporslin.

ALLRISK ERSÄTTER FLER HÄNDELSER

Allriskförsäkringar kallas ibland för otursförsäkringar. Särskilt om du vet med dig att du är lite slarvig eller klumpig kanske du ska skaffa en allriskförsäkring. Den ersätter exempelvis om du råkar hälla kaffe i din dator så att den går sönder. En allrisk kostar mellan 350 och 450 kronor per år. Tänk på att även om allrisken har en självrisk kan den ändå vara ett billigare alternativ än att försäkra sakerna var för sig genom olika produktförsäkringar för t ex. TV:n, datorn, mobilen osv.

VILKA FÖRSÄKRINGAR BEHÖVER DU?

Bor du hemma hos dina föräldrar täcker deras hemförsäkring även dina ägodelar.

När du flyttar hemifrån ska du skaffa dig en egen hemförsäkring. Är du inneboende hos någon bör du också ha en egen hemförsäkring eller se till att du omfattas av hans eller hennes hemförsäkring. Det senare är dock inte så lätt eftersom du för det mesta även måste anses dela samma hushåll. I vissa bolag måste du vara inskriven i försäkringsavtalet för att försäkringen ska gälla dig.

Om du köper en bostadsrätt eller villa ska du också teckna ett bostadsrättstillägg eller en villaförsäkring.

RESEFÖRSÄKRING

När du är utomlands är det viktigt att du har en reseförsäkring. Du kan skaffa ett reseskydd på flera olika sätt. Men i alla hemförsäkringar ingår ett bra grundskydd, som kan betala akut sjukvård och hemtransport vid en allvarlig skada. I Thailand till exempel kan ett dygn på intensivvården kosta 40 000 kronor och hemtransport med ambulansflyg 1 000 000 kronor. Du får själv stå för kostnaderna om du inte har någon reseförsäkring.

Glöm inte att beställa sjukförsäkringskort inför resan.

Foto: Michael Fordell

JOHAN FÖRLORADE TÄNDERNA

Johan, 16 år, var på skidresa i Österrike med kompisar. Tredje dagen blev han våldsamt påkörd. Med bruten käke, fem förlorade tänder och brutet nyckelben fraktades han till sjukhuset i Salzburg.

Där fick han stanna kvar i fem dagar. Reseskyddet i hemförsäkringen betalade Johans sjukhusvistelse, flygresan hem, samt ersättning för att han inte kunde utnyttja sin resa. När Johan kom hem väntade många och långa tandläkarbesök. Eftersom Johan var 16 år hade han fri tandläkarvård, däremot betalade försäkringen några taxiresor då Johan hade så ont efter behandlingen att han inte kunde ta bussen hem.

Hemförsäkringen har som regel ett reseskydd som gäller på resor upp till 45 dagar. Ska du vara borta längre tid bör du antingen förlänga reseskyddet i din hemförsäkring eller skaffa en separat reseförsäkring. Se till att köpa din reseförsäkring innan du ger dig av. Det är nästan omöjligt att köpa en reseförsäkring när du är på resande fot. Skulle du behöva förlänga din reseförsäkring så måste du göra det i god tid innan den går ut.

Skulle du komma hem tidigare än planerat kan du få tillbaka premien för förlängningen.

Som EU-medborgare har du rätt till nödvändig sjukvård inom EU på samma ekonomiska villkor som de som bor i landet. Du bör ändå ha en privat reseförsäkring inom EU eftersom den allmänna vården inte ersätter dig för kostnaderna om du skulle behöva hemtransport med exempelvis ambulansflyg till Sverige pga sjukdom eller olycksfall.

Om du köper ett tillägg till din hemförsäkring kan du få ett utökat skydd under din resa, bland annat ingår då ett avbeställningsskydd som kan betala tillbaka din resekostnad om du blir sjuk eller skadas före resan. En kompletterande försäkring kan du antingen köpa i ditt eget hemförsäkringsbolag eller via de separata reseförsäkringsbolagen. Tänk på att du ofta får ett avbeställningsskydd om du betalar resan med ett bankkort.

Om du ska resa tillsammans med en vän, se till att ni har var sitt försäkringsskydd så att det kan gälla för händelser som drabbar ditt resesällskap som inte tillhör din familj. Du kanske vill avbryta din resa om din kamrat blir sjuk. Hör med ditt försäkringsbolag vad som gäller i en sådan situation.

Ägnar du dig åt lite extrema sporter som djuphavsdykning, bergsklättring, viss skidåkning är det inte säkert att din reseförsäkring gäller om du skadar dig. Kolla i försäkringsvillkoren för din försäkring om det finns undantag för riskfyllda aktiviteter.

Var rädd om ditt bagage. Försäkringsbolagen har stränga aktsamhetskrav för din stöldbegärliga egendom t ex smycken, mobiler, datorer eller pengar som du har med dig när du reser. Lämna aldrig sådant utan uppsikt eller lås in sakerna på t ex hotellrummet. Dessutom finns oftast ett maxbelopp för dina saker som du har med dig på omkring 30 000 kr.

Svenska ambassader och konsulat kan ge dig råd och hjälp om du hamnar i en nödsituation. Men de betalar varken dina sjukvårdskostnader eller hemtransport till Sverige. Det är ytterligare ett skäl till att du behöver en reseförsäkring när du befinner dig utomlands.

Du som ska resa utomlands för att studera eller arbeta, till exempel som au pair, behöver en särskild försäkring. Vanliga reseförsäkringar gäller bara för turister. I vanliga reseförsäkringar görs ofta undantag för skador som har samband med yrkesverksamhet eller praktik. Försäkringarna för arbete och studier innehåller det viktigaste skyddet, exempelvis vårdkostnader om du blir akut sjuk. Det kan också ingå återbetalning av utbildningskostnaden om du blir sjuk eller skadas. Alla som åker utomlands som utbytesstudenter omfattas av statens försäkring för utlandsstudier.

Om du hyr bil, mc eller moped utomlands så har du inte samma försäkringsskydd som i Sverige. Även mellan EU-länderna varierar försäkringsskyddet när man hyr motorfordon. Risken är stor att försäkringsskyddet i vart fall utanför EU ger ett dåligt skydd – eller inget skydd alls – om du inte är vaksam. Så se till att du har en bra olycksfallsförsäkring som kan betala ersättning om du skadas i trafiken och får bestående men.

**Högsta bonusklass
i en bilförsäkring
uppnås normalt efter
tio skadefria år och
ger 75 procent lägre
premie för
trafikförsäkringen.**

BILFÖRSÄKRING DYRAST FÖR UNGDOMAR

Unga bilägare får i regel betala mer för sina bilförsäkringar än äldre. Det är inte ovanligt att unga får betala dubbelt så hög premie som en medelålders person. Orsaken är att unga förare är inblandade i fler olyckor och är därför "dyrare" för försäkringsbolagen.

Eftersom bilförsäkringen är dyr ska du vända dig till flera försäkringsbolag och begära prisuppgift. Premien kan skilja rejält mellan olika bolag. Men tänk på att även jämföra innehållet i försäkringen. Det är inte bara priset som ska avgöra vilken försäkring du väljer. Innehållet kan du enklast jämföra på konsumenternas.se som presenterar marknadens enda helt oberoende jämförelse över bilförsäkringar.

Tänk på att det aldrig går att låta någon annan person äga och försäkra en bil som du huvudsakligen använder själv, om avsikten är att få en lägre premie. Detta upptäcks som regel och då blir du utan ersättning vid en skada eller stöld.

Tänk också på att om du lånar ut bilen till en person som är under 24 år och bilen skadas, blir självriskens som regel högre och vissa försäkringsbolag betalar ut en lägre ersättning.

BILFÖRSÄKRINGEN BESTÅR AV TRE DELAR

Trafikförsäkringen är obligatorisk och:

- ger ersättning åt alla som skadas av bilar
- täcker skador som du kan vålla på andra fordon eller andras egendom. Om du saknar trafikförsäkring, du kanske glömmer att betala premien eller låter bli att teckna en försäkring, rapporteras detta till Trafikförsäkringsföreningen som då tar ut en särskild trafikförsäkringsavgift. Den avgiften är betydligt högre än en trafikförsäkring, ca 120 kr per dag för en personbil.

Trafikförsäkringen kan kompletteras med en s k **halvförsäkring** som innehåller ersättning för:

- stöld, gäller om någon stjälar bilen, däcken eller bryter sig in för att ta stereon
- brand
- glas, ersätter skador på rutorna
- maskin, ger ersättning om t ex växellådan går sönder utan att vara utsliten, men bara om bilen är tillräckligt ny. Vanligt är t ex max 8 år och 10 000 mil men det varierar mellan försäkringsbolagen.
- räddning, betalar transport av bil och passagerare om bilen slutar fungera under körning
- rättsskydd, ersätter advokat och rättegångskostnader om du råkar i tvist om något som rör dig som bilägare.

En helförsäkrad bil har också en **vagnskadeförsäkring**, som ersätter:

- skador på den egna bilen vid kollision och dikeskörning.

Nya bilar har, i de flesta fall, en vagnskadegaranti de första tre åren. Och då räcker det att du har en halvförsäkring på bilen. Men när garantitiden går ut är det viktigt att komma ihåg att köpa en helförsäkring om du vill ha det.

Alla försäkringsbolag tillämpar självrisker vid skador. För en stulen bil är självrisken mellan 1 500 och 3 000 kronor, beroende på försäkringsbolag.

Bilförsäkringspremien påverkas förutom av bilägarens ålder och hur lång tid han eller hon har haft körkort. Dessutom av bostadsort, årlig körsträcka och av bilmodell.

Vissa bilar är mycket mer stöldbegärliga än andra och det påverkar försäkringspremien uppåt.

ÖVNINGAR

1. Varför har ungdomar oftast sämre skydd än äldre i socialförsäkringarna?
2. Hur fungerar en olycksfallsförsäkring?
3. Vad innehåller hemförsäkringen?
4. Du bor hemma och ska ut och hälsa på släktingar utomlands under två månader. Räcker reseskyddet i dina föräldrars hemförsäkring?
5. Sedan ett år tillbaka arbetar du extra på Konsum. Du arbetar vissa helger och under sommarlovet. Din totala årsinkomst är 25 000 kronor och du är berättigad till ersättning från Försäkringskassan vid sjukdom. Hur mycket ersättning får du för varje sjukdag? Den allmänna sjukförsäkringen gäller bla läkarvård och medicin. Vad kostar ett läkarbesök? Hur mycket kostar receptbelagd medicin? Vad kostar det att ligga på sjukhus?
6. En del ungdomar jobbar "svart". Diskutera för- och nackdelar.
7. Olycksfallsförsäkringar har olika försäkringsbelopp. Jämför skolans olycksfallsförsäkring med några frivilliga olycksfallsförsäkringar. Hur stora belopp utfaller vid total invaliditet? Om du blir blind? Förlorar ett pekfinger?
8. Vilket försäkringsskydd har du och dina klasskamrater? Är ert skydd bra eller borde ni ha ytterligare försäkringar?
9. Jämför premierna för hem- och bilförsäkringar i några olika försäkringsbolag.

OM DU ÄR MISSNÖJD

Försäkringsbolag har enligt lag en skyldighet att betala korrekt ersättning till dig. Även om du råkar begära för lite i ersättning så ska bolaget verka för att du får den ersättning du enligt lag och försäkringsvillkor är berättigad till. Du ska alltså inte behöva förhandla med försäkringsbolaget om din rätt till ersättning.

Om du ändå är missnöjd med försäkringsbolagets ersättning så har du alltid möjlighet att begära att bolaget omprövar sitt beslut. De flesta försäkringsbolag har egna nämnder eller kundombudsmän som kan ompröva ett beslut.

Om du vill veta mer om hur du gör eller vad du kan ha rätt till, kan du alltid vända dig till Konsumenternas Försäkringsbyrå för att få oberoende råd och vägledning (konsumenternas.se).

Allmänna Reklamationsnämnden (ARN) kan pröva de flesta tvisterna. Det är en statlig myndighet som kostnadsfritt prövar om försäkringsbolaget gjort en riktig bedömning. Man gör dock inga medicinska bedömningar.

Medicinska bedömningar kan istället provas av Personförsäkringsnämnden eller Trafikskadenämnden

Du kan även gå vidare till domstol. Tänk då på att du oftast kan använda rättsskyddet i din hemförsäkring. Det kan du utnyttja även om du är i tvist med ditt eget försäkringsbolag.

I vissa fall kan Konsumentverket driva ärenden i allmän domstol åt en konsument, så kallat KO-biträde. KO kan biträda om tvisten är av betydelse för rättstillämpningen eller om det annars finns särskilda skäl för det. KO:s biträde är kostnadsfritt.

VIKTIGA TIDSFRISTER - PRESKRIPTION

Kom ihåg att du inte kan dröja hur länge som helst med att framföra ditt klagomål! Som allmän regel gäller att du måste klaga "inom skälig tid" från det att du upptäckte eller borde ha upptäckt felet.

Den allmänna preskriptionstiden är 10 år. Tidigare gällde dock att den som ville kräva ersättning i någon försäkringsfråga måste göra det inom 3 år från det att han eller hon fick kännedom om att fordran kunde göras gällande. Från den 1 januari 2015 har detta också ändrats till 10 år för nya skador.

Efter det att försäkringsbolaget fattat slutligt beslut i ärendet måste du skicka in ansökan om prövning i ARN inom sex månader.

TILLSYN

Alla försäkringsbolag som verkar i Sverige står under tillsyn av både Finansinspektionen och Konsumentverket som är två statliga myndigheter. Innan någon får starta ett försäkringsbolag krävs att man får tillstånd till detta av Finansinspektionen, som sedan övervakar verksamheten. Om försäkringsbolaget missköter sig kan Finansinspektionen dra in tillståndet.

Försäkringsbolaget har en skyldighet enligt lag att betala korrekt ersättning till dig.

Även alla de som säljer försäkringar såsom försäkringsförmedlare står under Finansinspektionens tillsyn. En förmedlare är inte ansvarig för försäkringen, men däremot kan han bli skadeståndskyldig för vårdslös rådgivning. De allra flesta försäkringsförmedlare får provision. Du har rätt att få reda på provisionens storlek. Tjänar de mer på att förmedla vissa produkter än andra? Förmedlar de även till de försäkringsbolag som inte betalar provision? Det är några av de frågor man har rätt att få svar på.

Lån

Det är lätt att underskatta hur tungt det faktiskt är att amortera och betala räntor på lån. En betalningsplan på 400 kronor i månaden kanske inte låter så betungande, men den kan kännas dryg efter ett halvår, ett år. Många har skaffat sig skulder som de har svårt att ta sig ur.

Lån är bra när de utnyttjas rätt. Att studera, köpa lägenhet eller hus skulle vara omöjligt utan lån. Det handlar om en investering som är så stor att den inte går att genomföra om man först ska spara ihop pengarna.

Lån som utnyttjas fel däremot är dåliga. Att handla mat och andra varor du behöver dagligen på kredit blir mycket dyrt.

JÄMFÖR PRISET PÅ LÅN

När du ska låna pengar bör du tänka och handla ungefär på samma sätt som när du köper kläder. Först bestämmer du dig för vad du behöver (om du verkligen behöver köpa nya kläder/ta ett lån), därpå gäller det att hitta den modell som passar dig bäst och sedan skaffa den så billigt som möjligt.

Priset på ett lån är inte bara den ränta som du måste betala. Bankerna och finansföretagen tar också ut olika typer av avgifter. Det handlar om uppläggningsavgift, aviseringsavgift och årsavgift. Det finns faktiskt ett jämförpris på lån, som kallas effektiv ränta. I den ingår ränta samt alla avgifter som du måste betala. I all marknadsföring för lån ska det finnas en uppgift om den effektiva räntan. Den effektiva räntan uttrycks i procent, men du har också rätt att få reda på vad ett lån kostar i kronor och ören (gäller oftast inte vid marknadsföring, men generellt ingår det som krav i den sk. förhandsinformation som en låntagare ska få i förväg) .

SMS-LÅNEN ABSOLUT DYRAST

Undvik snabba sms-lån! De är absolut dyrast och kan ha en effektiv ränta på mer än 1 000 procent! Därtill ska de betalas efter mycket kort tid, i regel 30 dagar. Många ungdomar hamnar i kronofogdens register för att de inte kan betala sms-lån. Tar du ett sms-lån på 2 000 kronor kan du få betala 2 450 kronor 30 dagar senare. Eller ännu mer? Det

Resor och mat är inte så lyckat att köpa på kredit. Anledningen är förstås att när du har ätit upp maten och kommit hem från resan betalar du fortfarande av på det roliga som är slut.

låter kanske inte mycket men 450 kronor på så kort tid är en väldigt hög kreditkostnad. Skulle du inte betala tillbaka lånet efter 30 dagar kommer skulden att öka snabbt på grund av dröjsmålsräntor och avgifter som läggs till.

Kreditkortens räntor är också höga. Den effektiva räntan kan vara så hög som runt 30 procent! Bankkort, eller egentligen debetkort, har ingen ränta eftersom köp/uttag dras från kontot direkt.

Vissa saker, som resor och mat, är inte så lyckat att köpa på kredit. Anledningen är förstås att när du har ätit upp maten och kommit hem från resan betalar du fortfarande av på det roliga som är slut. Det kan dock vara en fördel att betala exempelvis en flygresan med kreditkort, i det fall flygbolaget går i konkurs och resan blir inställd. I konsument-

kreditlagen finns en regel som säger att konsumenten kan rikta ersättningskrav även mot kreditgivaren och inte bara mot konkursboet. Just mat blir också oförskämt dyrt att köpa på kredit. Du kan öka dina matkostnader med 20 procent eller mer!

MICAELA TOG LÅN FÖR ATT BETALA KONTOKORTSKREDITER

Micaela gillar att handla. På ett par års tid skaffade hon fyra olika kort med krediter. Trots att hon inte hade handlat för mer än ett par tusenlappar på varje kort märkte hon snart att det blev dyrt med alla räntor. Det blev helt enkelt svårt att få pengarna att räcka till. Hon vände sig till banken och tog ett lån på åtta tusen kronor och betalade tillbaka sina skulder. Räntekostnaderna halverades. Men trots att hon levde riktigt snålt tog det två år att betala av skulden.

BILLIGARE MED BANKLÅN

Om du behöver låna 10 000 kronor eller mer ska du vända dig till en bank. Bankerna erbjuder olika typer av lån, som passar för olika behov. Blancolån är lån utan säkerhet och de brukar vara ganska dyra, med en effektiv ränta runt 12 procent. En del finansbolag erbjuder också blancolån, som då kallas personlån, familjelån, telefonlån eller liknande. De heter olika saker hos bankerna också, få använder beteckningen blancolån utan de säger kanske privatlån eller liknande. Den effektiva räntan för blancolån hos finansbolagen kan vara uppåt 25 procent eller mer, alltså betydligt högre än för motsvarande banklån. Det är ingen skillnad på själva lånetypen i sig, det är räntesättningen som kan variera mellan olika långivare. Den här typen av lån passar bäst för lite större köp, typ möbler, kanske bil.

Borgenslån är ett lån där säkerheten är att en person eller flera har gått i borgen för lånet. Detta innebär att om du inte förmår betala tillbaka lånet, så kan banken kräva att den eller de som har gått i borgen betalar i stället. Borgensmannen har sedan en fordran på den som har tagit lånet.

Lån med säkerhet är billigast. Sådana lån används oftast för att finansiera en bostad och säkerheten är då din fastighet eller bostadsrätt. Klarar du inte av att betala lånet tvingas du sälja ditt hus eller lägenhet för att betala tillbaka lånet. Du kan välja att ha rörlig ränta eller binda räntan under en bestämd period, kanske ett, två eller fem år. För att du ska kunna köpa en bostad måste du betala en del av köpeskillingen som kontantinsats. Du får inte låna mer än upp till 85

amorteringstid = återbetalningstid

procent av bostadens marknadsvärde med bostaden som säkerhet. Ju högre kontantinsats, desto lägre bolånekostnader. Långgivaren kan ställa krav på att du ska amortera på ditt bolån.

JÄMFÖR OCH FÖRHANDLA

Om du ska ta ett banklån bör du höra dig för på ett par olika banker vilka lån de kan erbjuda dig (gör inte många låneansökningar på flera håll – då kan du få problem med många UC-förfrågningar och kan få svårt att få ett lån). Jämför den effektiva räntan. Den har du enligt konsument-kreditlagen rätt att få information om. Du kan också försöka att förhandla ned räntan. Ju bättre ekonomi du har, desto större chans att du lyckas. Tala om ifall du har fått erbjudande om lägre ränta hos en annan bank. Erbjud dig att flytta ditt lönekonto. Var inte rädd för att byta bank.

BETALA LÅN I FÖRTID

När du betalar med kreditkort kommer räkningen i slutet av månaden därpå. Du får då ett förtryckt inbetalningskort. Summan du ska betala brukar vara 5 eller 10 procent av den skuld du har på kontot. Resten betalar du senare. Du har alltid rätt att lösa din kontokredit omgående. Du betalar då helt enkelt tillbaka hela den skuld du har på kontot. De flesta kreditkort fungerar också som betalkort. Du kan antingen betala hela summan på fakturan så betalar du ingen ränta = betalkort, eller så väljer du delbetalningar och betalar ränta på varje köp från den dag köpet gjordes = kreditkort.

Du kan också lösa banklån i förtid. Har lånet rörlig ränta är förtidsinlösen gratis. Är räntan bunden kan du få betala ränteskillnadsersättning, vilket är en sorts kompensation till banken.

På www.konsumenternas.se kan du själv beräkna vad det kostar att förtidslösa ett bundet bolån.

VEM FÅR LÅNA?

För att få låna pengar eller få ett kort med en kredit måste du vara myndig. Du måste dessutom ha regelbunden inkomst, vilket ofta innebär krav på fast anställning. Du får heller inte ha någon betalningsanmärkning.

Betalningsanmärkning får du om du inte betalar en skuld som kronofogden förelagt dig att betala. Kronofogdens register över personer med obetalda skulder är offentligt. Betalningsanmärkningar finns kvar i 3 år även om skulden betalas.

Idag kan det vara svårt att få en fast anställning. Många ungdomar vikarierar år efter år på olika tjänster och fast de har ordnad ekonomi uppfyller de inte kraven för att få lån. Ibland kan det här problemet lösas med hjälp av en medlåntagare. Medlåntagaren är en person, kanske en förälder, som uppfyller bankens krav på låntagare. Medlåntagaren ansvarar tillsammans med den andra låntagaren för lånet. Ett borgenslån kan också vara en lösning. Då går en eller flera personer in som borgensman, vilket innebär att banken kan kräva att de betalar om låntagaren inte gör det. Men skulle det inträffa finns din skuld kvar, fast gentemot borgensmännen.

HAR DU RÅD ATT LÅNA?

Ett sätt att pröva om du klarar av att betala tillbaka ett lån är att "provspara" i några månader. Sätt undan samma summa som du ska betala på lånet. Nöj dig inte med att spara en enda månad, du kanske omedvetet har valt en månad med få utgifter.

Innan banken godkänner ditt lån gör de en kreditprövning. Du får lämna uppgifter om dina inkomster, eventuella skulder och annat som kan ha betydelse för hur du ska klara lånet.

Försäkra dig om att du och banken tänker lika när det gäller inkomster och utgifter. Du kanske har höga utgifter för något som du absolut inte vill avstå från och därför inte har råd med lånet. Ibland avböjer banken ett lån. Ta det inte som en förolämpning! Varken du eller banken tjänar på att din ekonomi förstörs av ett lån. Granska i stället din ekonomi närmare. Av vilken anledning nekar banken dig lånet? Kan du ändra på det? Öka dina inkomster? Minska utgifterna? När du gjort de nödvändiga förändringarna kan du ansöka om lån igen i samma bank eller i en annan.

HJÄLP, JAG KAN INTE BETALA MITT LÅN!

Stick inte huvudet i sanden om du inte kan betala ditt lån. Kraven på betalning försvinner inte hur gärna du än vill.

Kontakta i stället banken eller kreditinstitutet. Men, förbered dig innan du ringer. Gör en budget så att du kan redovisa dina inkomster och utgifter och ge en trovärdig förklaring till varför du inte kan betala av på lånet. Det är inte ovanligt att banken eller kreditinstitutet erbjuder en lugnare betalningsplan. Du kanske kan få anstånd med amorteringarna under en tid så att du får ordning på din ekonomi. Du kan också försöka förhandla ned räntan.

I alla kommuner finns budget- och skuldrådgivare. Denne kan hjälpa dig att få ordning på din ekonomi och ge dig handfasta råd om du behöver kontakta banker och kreditinstitut. Konsumentverket har bra information – se www.konsumentverket.se/sv/privatekonomi/Skulder/Checklista-for-att-reda-ut-ekonomin/

SVÅRT FÅ SKULDSANERING

Den som är så svårt skuldsatt att alla lånen inte kommer att kunna betalas tillbaka inom överskådlig tid kan under vissa förutsättningar få skuldsanering enligt skuldsaneringslagen. Vid en skuldsanering gör kronofogden en överenskommelse med fordringsägarna som innebär att personen får leva på en mycket låg ekonomisk nivå och betala av på skulderna så mycket han kan. Efter fem år skrivs de resterande skulderna av och personen blir då skuldfri. Kraven för skuldsanering är dock mycket stränga. Konsumentvägledaren, socialkontoret eller kronofogden kan ge mer information om skuldsaneringslagen (se www.kronofogden.se, www.konsumentverket.se).

STUDIELÅN

De flesta studenter måste ta studielån. Räntan på studielån varierar eftersom den bestäms utifrån den genomsnittliga statslåneräntan (den ränta staten får betala för att låna upp pengar) under den senaste treårsperioden. Det betyder att studielån blir dyra när räntorna är på väg ned och billiga när räntorna är på väg upp.

Trots villkoren är studielån den bästa typen av lån för studier. Vanliga banklån är inget alternativ. De flesta studenter skulle inte ens få ett banklån, eftersom bankerna kräver en fast anställning eller säkerhet för lån. Banklån ska också börja betalas tillbaka omgående, alltså under studietiden. Studielånen har dessutom längre återbetalningstid än vanliga banklån. De nya studielånen ska betalas tillbaka under en period som längst är 25 år eller senast under det år du fyller 60.

Studiemedlen består av två delar, bidrag och lång. Maximalt studiemedel för 4 veckor är 9 904 kronor och det högsta bidraget är 2 816 kronor. Bidraget behöver inte betalas tillbaka och det är fullt möjligt att få enbart bidraget. Du behöver inte heller ta ut maximalt lån. Studerar du i fyra år och tar fullt studielån får du en skuld på runt 300 000 kronor.

AKTA DIG FÖR BORGEN

Går du i borgen för någon lovar du att betala dennes skulder om personen själv inte betalar. Normalt görs borgensåtagandet skriftligt. "För kredittagarens förpliktelser enligt detta skuldebrev tecknas härigenom borgen såsom för egen skuld." Denna mening är ett exempel på hur den vanligaste formen av borgen kan formuleras i ett låneavtal. Den ger långivaren rätt att omgående kräva borgensmannen, som är den person som gått i borgen, på hela beloppet om inte låntagaren sköter betalningarna. Finns det flera borgensmän kan ni sinsemellan ha olika stort ansvar, men det vanligaste är att ni är solidariskt ansvariga. Då kan långivaren kräva pengarna av vem som helst av borgensmännen. Som borgensman kan du inte neka att betala. Har du inte pengar undansatta måste du sälja egendom, till och med din bostad.

Har du tvingats att betala har du alltid så kallad regressrätt mot låntagaren. Det innebär att du kan kräva pengar av låntagaren. Fast det brukar inte vara så stor idé, eftersom det sällan finns några pengar att hämta. I så fall hade låntagaren själv betalat sitt lån.

Om du går i borgen ska du bli ordentligt informerad om vad du ger dig in i. Du har rätt att få reda på vilka andra skulder låntagaren har och om han eller hon har betalningsanmärkningar. Du ska också få reda på vad borgensåtagandet betyder.

En borgensman kan inte säga upp sitt borgensåtagande. Har du gått i borgen för din sambo eller äkta make och förhållandet spricker måste du i alla fall stå kvar som borgensman.

Innan du skriver på ett borgensåtagande bör du tänka dig för flera gånger. Räkna med att du får betala hela skulden. Vill du det?

DINA LÅN PÅVERKAR DIN SKATT

Du får en skattereduktion på 30 % av dina räntekostnader. På en 1000-lapp ger det 300 kronor mindre i skatt. Ditt lån kostar dig i själva verket 700 kronor. Räntor på studielån är inte avdragsgilla. Ska du betala räntor under ett helt år kan det vara idé att ansöka om jämkning hos Skatteverket. Då får du skatten reducerad varje månad. Hur stort belopp skatten reduceras med beror på hur höga dina räntor är.

ÖVNINGAR

1. Jämför kostnaderna för ett SMS-lån mot ett vanligt banklån på 3 000 kr.
2. Känner du någon som blivit skuldsanerad? Hur gick det till när personen hamnade i sådan knipa?
3. Vad blir konsekvenserna av en betalningsanmärkning?
4. Vad innebär det att gå i borgen för ett lån?
5. Du ska köpa en dator för 7 000 kronor. Diskutera vad som är fördelaktigast: Spara först och köpa datorn senare eller ta ett lån och köpa datorn nu. Vilken typ av kredit eller lån är billigast?
6. Jämför vilken ränta och vilka övriga villkor olika banker och finansbolag erbjuder för blacolån (lån utan säkerhet) på 30 000 kronor. Vad innebär ränteskillnaden i kronor?

Deklaration

Tjänar du 18 800 kronor om året eller mer ska du betala skatt och deklarerar. Tjänar du mindre betalar du ingen skatt och slipper att deklarerar. Det kan hända att din arbetsgivare vill att du skriver under en särskild blankett där du intygar att du kommer att tjäna mindre än 18 800 kronor under året. Arbetsgivare som anställer skolungdomar brukar ha sådana blanketter.

Om du tjänar mer än 18 800 kronor är din arbetsgivare skyldig att dra skatt på din lön. Arbetsgivaren följer en tabell där skatteavdraget är beräknat som om du arbetar hela året. Arbetar du bara i några månader blir skatteavdraget högt och du får tillbaka pengar när du får din slutskattsedel i augusti året därpå. Om du vill att arbetsgivaren ska dra mindre i skatt kan du begära jämkning. Det gör du på närmaste skattekontor. Du ska fylla i en blankett, skriva under och lämna till arbetsgivaren. Blanketten hämtar du på närmaste skattekontor eller laddar ned från www.skatteverket.se. Det finns en särskild blankett för skolungdom som arbetar på loven. Sedan får du ett jämningsbeslut som du lämnar till din arbetsgivare. Jämkning är vanligt. Varje år jämkar

cirka 1 miljon skattebetalare sin skatt. Skulle du tjäna mer än vad du uppgivit när du jämkade så kontakta skatteverket för att få en ny jämkning. Om du bara tjänar lite mer sätter du undan pengar så att du kan betala kvars-katten som kommer senare.

2 000 KRONOR MINDRE SKATT MED JÄMKNING

Mia fick ett sommarjobb i ett restaurangkök. Lönen var 21 400 kronor för en enda månad, men så var arbetsdagarna både långa och sena. Restaurangägaren frågade om hon hade skattejämkning. Utan jämkning skulle han dra 5 000 kronor i skatt. Mia, som inte räknade med att jobba något ytterligare under året, skaffade ett jämningsbeslut från skattekontoret. Arbetsgivaren fick då en uppgift om att dra 20 procent av lönen i skatt, vilket motsvarar 3 000 kronor.

DET ÄR LÄTT ATT DEKLARERA

Så här går det till:

- Ta fram din deklarationsblankett som du fått med posten och de kontrolluppgifter du fått från din/dina arbetsgivare.
- Kontrollera att ditt namn och personnummer stämmer.
- Ta fram "Specifikation till Förenklad självdeklaration". Kontrollera att alla kontrolluppgifter finns med och att beloppen stämmer.
- Kontrollera de förtryckta siffrorna i de starkt gula fälten på deklarationsblanketten.
- Godkänn din deklaration via nätet eller per telefon eller med ett sms. Du kan också skriva under deklarationsblanketten och skicka in den till det lokala skattekontoret.

Den information du behöver för att godkänna deklarationen finns på blanketten eller i broschyren "Dags att deklarera" som du får tillsammans med deklarationsblanketten. I den finns utförliga anvisningar bland annat om vad du gör om du saknar någon inkomstuppgift eller om uppgiften är felaktig.

I "Preliminär skatteuträkning till Förenklad självdeklaration" kan du se om du får tillbaka pengar eller om du ska betala kvars-katt.

KAPITALINKOMSTER DEKLARERAS OCKSÅ

Vi betalar inte bara skatt på arbetsinkomster, utan också på kapitalinkomster, som räntor och kapitalvinster. Banker och andra finansföretag drar skatten direkt och rapporterar detta till skatteverket. Uppgifter om dina inkomsträntor finns därför förtryckta på din deklarationsblankett.

Du har också rätt att göra avdrag för utgiftsräntor. Sådana betalar du om du har lån. Dessa uppgifter finns också förtryckta på din deklara-tionsblankett.

INTE VANLIGT MED STORA AVDRAG

I deklarationen tar du inte bara upp alla dina inkomster, utan du får också göra avdrag. Alla har rätt till ett grundavdrag, som är olika bero-ende på inkomst. Grundavdraget görs automatiskt av skatteverket och hur stort ditt avdrag är ser du på blanketten "Preliminär skatteuträkning till Förenklad självdeklaration". Övriga avdrag handlar främst om kost-nader som du har haft för att kunna jobba. Dessa avdrag får du själv begära på deklarationsblanketten. Resekostnader till och från arbetet, skyddskläder, facklitteratur är exempel på kostnader som kan dras av. För resor till och från arbetet gäller att du enbart får dra av den del av kostnaden som överstiger 9 000 kronor. För övriga avdrag gäller att de sammanlagt måste överstiga 1 000 kronor. Dessa gränser gör att många inte kan göra några avdrag överhuvudtaget.

MEST I KOMMUNAL SKATT

Den största delen av inkomstskatten går till kommunal skatt. Kommunerna kan själva besluta om hur hög deras skatt ska vara. Kommunalskatten varierar mellan 29 och 37 procent. Den genom-snittliga kommunalskatten är drygt 31 procent.

Utöver kommunalskatt måste den som tjänar mer än 443 200 kronor per år betala den statliga skatten på 20 procent av inkomsten. Den som tjänar över 638 800 betalar ytterligare fem procent, det vill säga 25 procent.

SÅ HÖG ÄR SKATTEN			
Inkomst kr/år	Skatt kr/år	Inkomst kr/år	Skatt kr/år
25 000	2 600	200 000	38 500
50 000	3 850	300 000	67 000
75 000	7 600	400 000	95 600
100 000	14 600	500 000	137 500
150 000	24 900		

Gäller 2016 vid en kommunalskatt på 31 kronor.

MÅNGA OLIKA SKATTER

Utöver kommunal och statlig inkomstskatt betalar du också allmän pensionsavgift. Under 2016 är pensionsavgiften 7 procent av din inkomst. Exakt hur mycket du betalar i pensionsavgift kan du se i den preliminära skatteuträkningen.

Din arbetsgivare betalar också en sorts skatt på ditt arbete, s k arbetsgivaravgifter. Arbetsgivaravgifterna motsvarar cirka 31,5 procent av din lön. (Går främst till allmän pension, sjukförsäkring, delpension, arbetsskador och arbetslöshet.)

Har du inkomster av kapital, såsom räntor, betalar du kapitalskatt. Kapitalskatten är 30 procent.

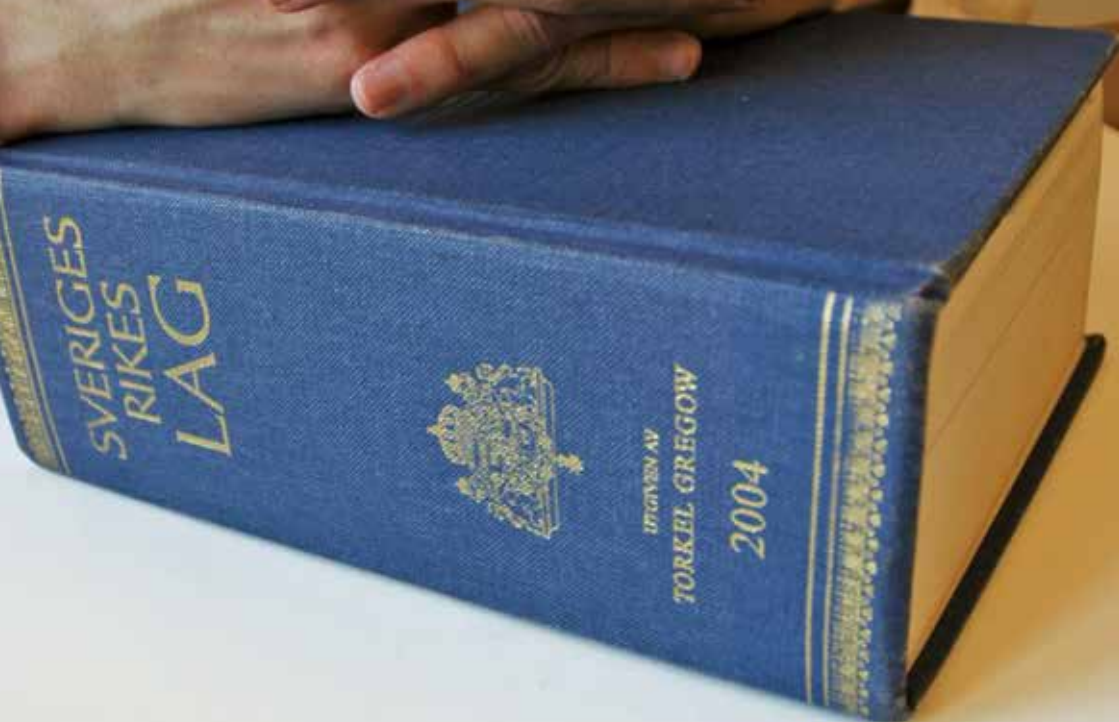
När du handlar varor och tjänster betalar du mervärdesskatt, moms. Momsen är 25 procent, utom för livsmedel, persontransporter och hotelltjänster som har 12 procent moms. På tidningar, böcker och evenemang är momsens 6 procent.

Du betalar punktskatter som tobaksskatt och spritskatt när du köper cigaretter och alkohol. Äger du en bil betalar du bilskatt samt energiskatt på bensin. Köper du lotter betalar du lotteriskatt.

ÖVNINGAR

1. Hur mycket kan du tjäna utan att betala skatt?
2. Vad är jämkning?
3. Den största delen av inkomstskatten går till kommunalskatt.
Hur hög är den genomsnittliga kommunalskatten?
Hur hög är skatten i din kommun?
4. Nämn tre vanliga skatter utöver inkomstskatt och kapitalskatt.
5. Hur mycket ska en person som tjänar 20 000 kronor per år betala i skatt?
Jämför med någon som tjänar 700 000 kronor per år.
6. Ditt lokala skattekontor har broschyrer om hur det går till att deklarerar. Någon vänder sig till ungdomar. Gå igenom en sådan broschyr.
Försök också att göra en förenklad självdeklaration för en person som haft 40 000 kronor i inkomst av tjänst och en ränteinkomst på 45 kronor. Personen har sju tusen kronor på ett bankkonto. Han har arbetat periodvis under sju månader och rest till och från jobbet med buss.

JURIDIK

Våra vardagsliv styrs av de normer och regler som finns i samhället. Dessa regler varierar en hel del mellan olika samhällen. Vad som är helt vanligt och normalt i ett land kan vara totalförbjudet och förenat med höga straff i ett annat.

I Sverige finns ett helt batteri av lagar och regler som på ett eller annat sätt påverkar oss i vardagen. Vi medborgare förutsätts känna till lagarna, vilket vi naturligtvis inte alls gör eftersom de är så många. Somligt vet vi utan att kolla i lagboken. Alla känner till att det är brottsligt att mörda, stjäla och miss-handla. Annat är mer eller mindre okänt, trots att de reglerna påverkar oss alla i vardagen. Vet du egentligen vid vilken ålder du har rätt att få ett bankkort?

Bo hemma

Så länge som du är under 18 år och omyndig får du inte göra vad du vill. Dina föräldrar har ett juridiskt ansvar för dig och det ger dem rätt att bestämma vad du får och inte får göra. Men dina föräldrar har ingen rätt att bestämma allt. Du får enligt lag exempelvis ta hand om de pengar som du tjänar ihop själv. Vad får du mer göra?

MAMMA OCH PAPPA BESTÄMMER MYCKET, MEN INTE ALLT!

Så länge du är omyndig kan dina föräldrar bestämma en hel del. Men de kan inte bestämma riktigt allt.

Har du fyllt 16 år och arbetar på helger och lov har du rätt, enligt föräldrabalken, att själv bestämma över dina inkomster. Du kan köpa ett spel för pengarna eller kläder. Du bestämmer. Men för dyra köp som en dator eller en tv-skärm kan dina föräldrars godkännande behövas.

Om du har eget hushåll och är under 18 år har du också rätt att handla för din dagliga hushållning.

Ska du köpa en dyr vara får du bereda dig på att butiken kanske kräver dina föräldrars tillstånd, även om du har tjänat ihop pengarna själv. Det beror på att omyndiga i princip inte kan ingå köpeavtal. I praktiken får omyndiga ändå köpa sådant som fritidsutrustning, spel, kläder och annat som ungdomar normalt hanterar själva.

Du kan knappast resa utomlands utan dina föräldrars tillstånd, även om du betalar resan med egna pengar. Researrangörerna brukar också begära tillstånd från föräldrar när minderåriga köper resor. Du ska också ha fyllt 18 år för att kunna tatuera dig.

Så länge du är under 18 år får du bara betala kontant. Du får inte handla på kredit eller ta lån.

DESSA ÅLDERSGRÄNSER GÄLLER:

I Sverige finns många åldersgränser, flest i världen. Här är några:

12 år Du får ta enklare arbeten, som att sälja majblommor och jultidningar, om dina föräldrar ger tillstånd.

13 år Du får arbeta under skollov om du har dina föräldrars tillåtelse. Arbetet ska vara enkelt och ofarligt. Du får inte arbeta mer än 8 timmar per dag och 12 timmar i veckan och enbart på dagtid, mellan 06.00 och 19.00.

15 år Du får arbeta under både skollov och skoldagar om du har dina föräldrars tillåtelse. Under skollov får du arbeta högst 8 timmar per dag och 40 timmar per vecka. Under skoldagar får du arbeta högst 2 timmar per dag och sammanlagt högst 12 timmar per vecka och enbart på dagtid, mellan 06.00 och 20.00. Du får gå på barnförbjudna filmer och köra moped. Du är straffmyndig och kan dömas om du begår brott.

16 år Skolplikten upphör efter vårterminen. Du får arbeta 8 timmar per dag och 40 timmar per vecka men inte senare än till 23.00. Du får också driva egen rörelse om du har dina föräldrars tillstånd. Du bestämmer över din egen inkomst och du får öppna ditt eget bankkonto och kan få eget uttagskort för uttagsautomater. Du skrivs in i allmän försäkringskassa och om du arbetar börjar din framtida pension att beräknas. Du får börja övningsköra med personbil om du har en godkänd handledare. Du får ta körkort för lätt motorcykel och traktor.

18 år Du är myndig och bestämmer över dig själv och din egendom. Du får handla på kredit och ta lån i bank. Du får rösta vid allmänna val och du kan väljas in i riksdagen, landsting och kommunfullmäktige. Du får ta körkort för bil och motorcykel. Du får köpa folköl och tobak i butik, ta in tobaksvaror tullfritt vid utrikesresor och ta in sprit, vin och starköl på restaurang. Är du kille är du skyldig att mönstra.

19 år Du kan få taxibehörighet.

20 år Du får köpa sprit, vin och starköl på Systembolaget och du får också föra in dryckerna från utlandet. Du får övningsköra med buss.

21 år Dina föräldrar är inte längre skyldiga att försörja dig.

STUDIEBIDRAGET GÅR TILL DINA FÖRÄLDRAR

Många ungdomar får själva ta hand om barnbidraget eller studiebidraget. Om du inte tillhör dem har du ingen rätt att kräva att få bidraget. Det spelar ingen roll om alla dina kompisar själva tar hand om pengarna. Både barnbidraget och studiebidraget betalas ut till dina föräldrar. När du fyller 18 år betalas studiebidraget ut direkt till dig.

DINA FÖRÄLDRAR MÅSTE FÖRSÖRJA DIG NÄR DU GÅR I GYMNASIET

När du blir myndig är dina föräldrar inte längre skyldiga att försörja dig. Men det finns ett viktigt undantag. Går du i gymnasiet eller på någon annan grundutbildning måste dina föräldrar försörja dig tills du gått ut skolan. När du fyller 21 år upphör deras försörjningsskyldighet även om du fortfarande går i skolan. Då får du i stället ta studielån.

ÖVNINGAR

1. Nämn några regler utöver grundlagarna som styr vårt vardagsliv.
2. När får ungdomar börja arbeta?
3. Vid vilken ålder äger du rätt att helt och hållet bestämma över de pengar som du själv tjänat?
4. Varför kan en butik neka dig, om du är under 18 år, att köpa en kamera för 3 000 kronor även om du har tjänat ihop pengarna själv?
5. Hur länge är föräldrarna tvungna att försörja sina barn?
6. Ska minderåriga gymnasieungdomar ta hand om studiebidraget? Vad ska pengarna i så fall räcka till?
7. Vad är rimligt att 16–17-åringar får göra? Vara ute hur länge som helst på kvällarna? Resa ensam eller med kompisar inom Sverige? Utomlands? Får killen/tjejen sova över?
8. En familj utvecklar normer och regler. Diskutera om myndiga barn som bor hemma ska behöva följa alla regler. Vad händer om man vågrar?

Sambo

Kärleken flödar. Livet leker. Ni flyttar ihop. När du bodde hemma hos dina föräldrar var det självklart vad som var dina saker och vad som tillhörde familjen. Men vad gäller nu? Vad är ditt och vad är din sambos?

En del sambor blandar inte ihop sina ekonomier. Gemensamma utgifter delas lika, resten av lönen behåller man för sig själv. Andra väljer att ha en gemensam ekonomi där bägge tar av varandras inkomster. Oavsett hur man lever och vad man tycker är det bra att känna till vad som gäller. Är du oinformerad kan du råka ut för rejäla kallduschar om förhållandet tar slut.

SAMBOLAGEN GÄLLER ENBART HEMMET

Så länge som man bor ihop och trivs tillsammans bryr man sig knappast om sambolagens regler. Lagen blir intressant först den dagen man separerar eller om en av parterna dör.

RICHARD KÖPTE AKTIER OCH TOVE MAT

Richards stora intressen är dykning och aktier. Tove går på Friskis & Svettis. De tjänar ungefär lika mycket och delar på hyran och de gemensamma räkningarna. Richard lägger ned en del pengar på dykarutrustning, resten köper han aktier för. Han och Tove pratar ibland om att köpa ett hus och att det är bra med pengar till kontantinsats. Tove betalar nästan alltid maten. Hon älskar att laga mat och tillbringar gärna många timmar i köket under helgerna.

Åren går och förhållandet tar slut. Richard och Tove delar möblerna mellan sig och var och en tar sina personliga tillhörigheter. Richard behåller förstås sin dykarutrustning och aktierna, som nu är värda ett par hundra tusen. Tove har sina träningskläder och sin bankbok med femtusen kronor.

VAD GÄLLER DÅ FÖR SAMBOR?

Sambolagen kom 1988 och omfattar både heterosexuella och homo-sexuella par. Båda parter ska ha fyllt minst 15 år och de ska bo ihop under "äktenskapsliknande förhållanden". Sambolagen reglerar enbart parets bostad och bohag som de skaffat för gemensamt bruk. Om en av parterna äger en lägenhet som den andra flyttar in i omfattas den inte av sambolagen. Om samborna i stället köper en lägenhet för att bo i tillsammans, men bara en av dem betalar lägenheten omfattas den ändå av sambolagen. Den har ju skaffats för gemensamt bruk.

NIKLAS RENOVERADE LÄGENHETEN SOM EMMA BEHÖLL

Niklas och Emma träffas på en fest. Tre veckor senare flyttar Niklas hem till Emma. Det är mest praktiskt eftersom Niklas bor i en etta i andra hand och Emma har en bostadsrätt, en stor tvärrummare. Niklas och Emma beslutar sig för att renovera lägenheten och under ett par år går alla deras pengar till golv, kakel och tapeter. Emma träffar en ny kille och Niklas blir tvungen att flytta. Lägenheten är ju Emmas. Niklas får inte ett öre i ersättning för all tid, arbete och pengar han har lagt ned på lägenheten.

HELA ELLER HALVA SOMMARSTUGAN

Nisse och Eva bor ihop sedan många år och har barnen Sofia, Helena och Max. För några år sedan tog Nisse över sina föräldrars sommarställe, värt 250 000 kronor. Så dör Nisse.

Utan testamente ärver Sofia, Helena och Max sommarstället. Eva får ingen del av det eftersom sommarstugor inte tillhör det gemensamma hemmet och sambor inte ärver varandra. Om Nisse har skrivit ett testamente till förmån för Eva får barnen ut sin laglott, som är sommarstugans halva värde, 125 000 kronor. Den andra halvan går till Eva.

FÖRLOVNING SAKNAR BETYDELSE

Maria och Staffan är förlovade. Bägge bor hemma hos sina föräldrar. Både Maria och Staffan köper lite porslin, handdukar, köksutrustning till sitt framtida gemensamma hem. Så bryter Staffan förlovningen. Maria behåller det som hon har köpt och Staffan behåller det han har köpt. Sambolagen gäller enbart par som bor ihop. Förlovning är en gammal tradition som idag saknar juridisk betydelse.

VAD INNEBÄR SAMBOLAGEN?

Sambolagen säger att parterna ska ha hälften av värdet av den gemensamma bostaden och bohaget vid en separation. Den som har störst behov får bo kvar. Har paret barn får den som barnen bor hos mest lägenheten. Bor barnet lika mycket hos föräldrarna får man komma överens eller göra en allmän bedömning vem som är i mest behov av bostaden. Är det en bostadsrätt eller en villa måste den som bor kvar lösa ut den andra.

Sambolagen reglerar inte sommarstugor, båtar eller bilar även om de köpts för gemensamt bruk. Den som står som ägare behåller egendomen vid en separation eller en bodelning efter dödsfall. Inte heller regleras mer personliga tillhörigheter som cyklar, fritidsutrustningar eller sparande. Därför är det klokt att skriva bägges namn på köpekontrakten för alla dyrare inköp. Då äger paret hälften var oavsett om egendomen omfattas av sambolagen eller inte.

Sambolagen kan avtalas bort och gäller då inte. Det räcker med att skriva ett papper som bägge skriver under. Papperet behöver varken bevitnas eller registreras.

TVÅÅRIGE ERIK ÄRVEDE ALLT

Johan och Camilla flyttade ihop efter gymnasiet. Några år senare fick de Erik. När Erik är två år omkommer Johan i en trafikolycka. Johan var försäkrad, både via jobbet och privat. Alla pengarna gick till Erik, eftersom Camilla inte var inskriven som förmånstagare till försäkringarna. Aldrig hade Johan och Camilla tänkt tanken att någon av dem skulle dö ung.

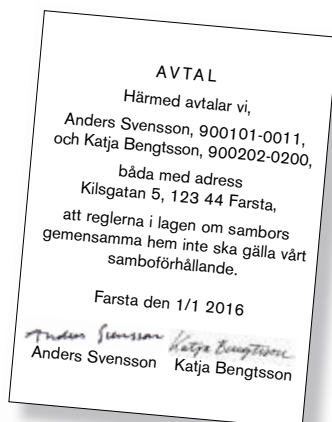
SAMBOR ÄRVER INTE VARANDRA

Sambor ärver inte varandra. Detta gäller oavsett om man har gemensamma barn eller inte.

När en sambo dör behåller den efterlevande parten hälften av det gemensamma hemmet (bostaden och möblerna). Den andra hälften och övrig egendom går till barnen eller andra arvingar. Sambon har dock rätt att behålla egendom från det gemensamma hemmet till ett värde av två basbelopp (2016 är prisbasbeloppet 44 300 kronor).

Sambor kan skriva in varandra som förmånstagare i försäkringar och skriva inbördes testamente så att de ärver varandra, men barn har alltid rätt att få ut sin laglott, vilket är halva arvsloten. Sambor kan aldrig få samma skyddsnet som äkta makar har. För att få det måste man helt enkelt gifta sig.

Förslag till avtal om att sambolagen inte ska gälla:

**Äktenskapets regelsystem
skyddar den ekonomiskt svagare
parten, vilket oftast är kvinnan.**

Äktenskap

Bröllop är en av livets allra största fester. Samtidigt är denna fest en djup och allvarlig handling med långtgående konsekvenser för brudparet.

MAKAR SKA HA SAMMA STANDARD

Äkta makar har till skillnad från sambor försörjningsplikt gentemot varandra. Enligt lag har äkta makar rätt att leva på samma standard. Det innebär att även makar med mycket olika inkomster – den ena maken kanske inte har några inkomster alls – har rätt att ha lika mycket pengar för personligt bruk.

KARIN HADE INTE RÅD MED NÅGOT

Pelle och Karin hade varit gifta ett par år. När andra barnet kom beslutade de att Karin skulle vara hemma några år. Det passade bäst eftersom hon inte hade så kul jobb och Pelle tjänade ett par tusenlappar mer i månaden. Karin trivdes hemma, men ekonomin var inte lysande. Hon försökte laga så billig mat som möjligt, barnen ärvde kläder efter kusinerna och själv unnade hon sig knappast något.

Pelle gick ut med jobbarkompisarna ett par gånger i veckan, det tillhörde jobbet, sade han. Han brukade också åka iväg med jobbarkompisarna en vecka eller ett par till Åre. Så fort Karin talade om att köpa något till sig själv undrade Pelle om det verkligen behövdes, med tanke på deras ansträngda ekonomi.

En dag fick Karin nog. Hon krävde att hälften av de pengar som blev över när alla räkningar och löpande utgifter var betalda skulle delas lika mellan henne och Pelle. Det hade hon ju rätt till, enligt lagen. Pelle gick till slut med på Karins krav.

MITT ÄR DITT OCH DITT ÄR MITT

I vardagen är det oftast inte någon större skillnad att leva som sambo eller som gift. Även inom äktenskapet äger var och en av makarna sina tillgångar och ansvarar för sina skulder. Men äktenskapets regelsystem skyddar den ekonomiskt svagare parten, vilket oftast är kvinnan. Makar har så kallad giftorätt i det gemensamma boet och denna löses ut vid en bodelning vid skilsmässa eller dödsfall. Då räknas alla tillgångar och skulder ihop och makarna tar hälften var. Detta gäller även om tillgångarna står skrivna på enbart den ena maken.

När den ena maken dör ärver den andra maken hans/hennes del av boet.

ÄKTENSKAPSFÖRORD

Gifta par kanske vill att viss eller all egendom ska tillhöra någon av makarna enskilt. De kan då skriva ett äktenskapsförord. Ett äktenskapsförord innebär att den enskildes egendom inte räknas med vid bodelning vid skilsmässa. Enskild egendom kan heller inte tas i utmätning för den andra makens skulder.

Vid dödsfall ärver däremot den överlevande maken även den dödes enskilda egendom. Vill man att den enskilda egendomen ska gå till någon annan måste man skriva testamente.

Ett äktenskapsförord måste registreras hos tingsrätten för att bli giltigt.

Gifta par kanske vill att viss eller all egendom ska tillhöra någon av makarna enskilt.

TVUNGNA ATT VÄNTA SEX MÅNADER PÅ SKILSMÄSSA

Kristian och Hanna försökte lappa ihop sitt äktenskap flera gånger. Till slut gick det inte längre. De var helt ense om att skiljas och att deras gemensamma son Viktor skulle bo varannan vecka hos Hanna och varannan hos Kristian. Kristian fick tag på en lägenhet i närheten av deras gemensamma bostad som Hanna skulle bo kvar i. Trots att de var helt ense om att skiljas och överens om vårdnaden om Viktor fick de vänta sex månader på att äktenskapsskillnaden trädde i kraft.

SKILSMÄSSA KAN TA TID

Sambor som vill skiljas kan bryta upp på dagen, även om de har gemensamma barn. Så enkelt är det inte för gifta par. När de vill skiljas måste de skicka en ansökan om äktenskapsskillnad till tingsrätten. Om båda makarna är överens träder skilsmässan i kraft så snart domstolen hunnit registrera skilsmässan. Det tar i allmänhet någon månad.

Om den ena parten motsätter sig skilsmässa eller om paret har gemensamma barn under sexton år infaller en betänketid på sex månader.

ADAM VILLE INTE SKILJAS

Ulrika kom en dag hem och berättade att hon träffat en annan man. Hon ville skiljas och flyttade hemifrån två dagar senare. Adam blev alldeles ifrån sig. Han ville på inga villkor skiljas. Han hoppades att Ulrika skulle inse att hon tagit miste. Ulrika ångrade sig inte, men fick vänta ett halvår eftersom Adam motsatte sig skilsmässan.

SKILSMÄSSA PÅ EN MÅNAD

Jesper och Anna träffades i juni. I oktober gifte de sig. Två månader senare började de tvivla på att äktenskapet verkligen var en så bra idé. I januari lämnade de in papper om äktenskapsskillnad och i slutet av februari registrerades deras skilsmässa.

HOMOSEXUELLA HAR FÅTT SAMMA RÄTTIGHETER

1995 fick homosexuella rätt att registrera partnerskap. Partnerskap har samma rättsverkningar som ett äktenskap. Sedan 1 november 2009 kan homosexuella också ingå äktenskap i kyrkan. För några år sedan fick homosexuella par också rätt att gemensamt adoptera barn.

**Sverige har en unikt lång föräldraförsäkring
som ger dig rätt att vara ledig från arbetet när
du tar ut föräldrapenning.**

Barn

Att skaffa barn är en av livets största händelser. Vad som än händer förblir du barnets mamma eller pappa. Du kan aldrig skilja dig från ditt barn.

I Sverige har föräldrar större möjligheter än i många andra länder att gemensamt ta hand om sina barn. Sverige har en unikt lång föräldraförsäkring som ger dig rätt att vara ledig från arbetet när du tar ut föräldrapenning.

FÖRÄLDRAR HAR GEMENSAM VÅRDNAD

När ett gift par skaffar barn utgår lagen från att maken är den biologiska fadern till barnet och föräldrarna får automatiskt gemensam vårdnad om sitt barn.

Lever paret ihop utan att vara gifta blir sambomannen inte automatiskt far till sitt eget barn. Han måste bekräfta sitt biologiska faderskap hos socialnämnden.

ENSAM VÅRDNADSHAVARE FÅR FLYTTA MED BARNET

Helena och Kalle bodde ihop när de fick Johan. När Johan var tre år separerade Helena och Kalle. Johan bodde hos Helena, men han träffade Kalle flera gånger i veckan. När Johan var sju år berättade Helena att hon hade träffat en ny kille och att hon och Johan skulle flytta till honom i Malmö, 35 mil bort. Kalles värld föll ihop. Han skulle inte alls kunna träffa Johan så ofta som nu, utan bara på helger och lov. Kalle kan dock inget göra åt flytten. Helena är ensam vårdnadshavare för Johan och kan flytta med honom vart hon vill utan Kalles tillstånd. Kalle tänker vända sig till domstol och begära gemensam vårdnad om Johan och därmed få ett större inflytande.

GEMENSAM VÅRDNAD OM BARNEN

När ett par med barn separerar utgår samhället från att föräldrarna ska ha gemensam vårdnad om barnen. Gemensam vårdnad har inget att göra med var barnet bor. Det betyder inte att barnet ska bo halva tiden hos mamma och halva hos pappa. Gemensam vårdnad handlar i stället om att föräldrarna gemensamt har ansvar för barnet – de måste gemensamt fatta beslut i frågor som rör barnet – exempelvis måste båda skriva på passansökan, båda har rätt till information från skolor, förskolor, sjukhus och ingen av föräldrarna får flytta iväg med barnet utan den andres godkännande.

Om mamman är ensam vårdnadshavare och pappan tycker att hon saboterar hans rätt att träffa sitt barn kan pappan vända sig till domstol och begära att vårdnaden flyttas över på honom så att han blir ensam vårdnadshavare. Men det ska mycket till för att en förälder ska anses olämplig som vårdnadshavare.

TJEJER OFTA FÖRÄLDRALEDIGA

Unga killar och tjejer uppfattar sig som jämlika och jämställda. Men när de skaffar barn ramlar många in i gamla könsmonster. Fortfarande är kvinnor föräldralediga längre än män, oftare hemma hos sina sjuka barn och jobbar i större utsträckning deltid. Oavsett hur frivillig denna uppdelning är påverkar den lön, pension och utvecklingsmöjligheter i jobbet. Sådant är betydelsefullt när barnen blivit större, vid en skilsmässa eller om maken dör. De flesta nyblivna pappor tar ledigt med föräldrapenning. Men papporna tar betydligt kortare föräldraledighet än mammorna. Papporna tar i genomsnitt ut drygt 20 procent av ledigheten, medan mammorna tar ut närmare 80 procent av dagarna. Sverige har unikt lång föräldraförsäkring, 480 dagar, varav 390 dagar eller 13 månader, med en ersättning som motsvarar 80 procent av inkomsten upp till en viss nivå. Par som delar på ledigheten kan ansöka om jämställdhetsbonus hos Försäkringskassan.

ÖVNINGAR

1. Vad innebär sambolagen?
Hur gör man om man inte vill att sambolagen ska gälla?
2. Sambor ärver inte varandra, men om man vill att sambon ska ärva, hur gör man då?
3. Ta reda på hur regeringen försöker få pappor att ta större del av föräldraledigheten. Är det bra eller dåligt?
4. Hur får föräldrar gemensam vårdnad för sitt barn om de är gifta? Sambo?
5. Diskutera för- och nackdelar med att vara sambo. För- och nackdelar med äktenskap.
6. Man brukar säga att tjejer förlorar ekonomiskt vid separationer, medan killar förlorar socialt, exempelvis har många killar dålig kontakt med sina barn efter en skilsmässa. Stämmer detta? Finns det anledning att förändra vårt sätt att leva och dela upp arbetsuppgifter? Hur?

Avtalsrätt och köprätt

Du ingår avtal dagligen, fast du kanske inte tänker på det. Faktum är att du ingår ett avtal varje gång du handlar. När du tar en kvällstidning och betalar den har du träffat ett köpeavtal med säljaren.

BUTIK FÅR INTE HÄNVISA TILL TILLVERKARE

Johanna köpte en symaskin. Maskinen gick sönder och Johanna kånkade tillbaka den till affären. Där ville man inte ta emot den, utan hänvisade till tillverkaren. Detta stod också i avtalsvillkoren på baksidan av kvittot (som var stort som en A4-sida) sa säljaren. Men det villkoret är ogiltigt eftersom en säljare, enligt konsumentköplagen, inte får smita från sitt ansvar. Johanna vände sig till konsumentvägledaren i kommunen som kontaktade butiken och upplyste ägaren om konsumentköplagen. Butiken lät då reparera Johannas symaskin.

AVTAL ÄR BINDANDE

Avtal är bindande för båda parter. Ingen av parterna kan ensidigt ändra eller göra tillägg till överenskommelsen. Ett företag får exempelvis inte ta betalt för faktureringsavgift eller expeditjonskostnad om det inte framgår av avtalet.

När du köper kapitalvaror, exempelvis en dator eller en tv-apparat, får du i allmänhet ett förtryckt köpeavtal och kanske ett garantibevis. Det är väl knappast vanligt att någon läser de finstiltta villkoren i affären, men vare sig du läser dem eller ej är du bunden av avtalet.

Avtal kan vara muntliga eller skriftliga. Muntliga avtal gäller precis lika mycket som skriftliga. Däremot kan muntliga avtal vara svårare att bevisa. Viktiga avtal bör därför vara skriftliga, inte bara därför att parterna senare kan bli oense, utan också för att de tvingas bli tydliga när de skriver ned sitt avtal.

Avtal vid köp av fastighet eller bostadsrätt måste vara skriftliga. Muntliga avtal gäller helt enkelt inte.

I princip råder avtalsfrihet i Sverige. Det betyder att köpare och säljare kan avtala om vad de vill beträffande till exempel pris, leveranstid, garanti. Men som konsument har du ett viss lagskydd. Konsumentlagarna är tvingande och kan inte avtalas bort. Det innebär att avtalsvillkor som strider mot konsumentköplagen är ogiltiga även om både

du och säljaren skrivit under avtalet. Är du under 18 år har du enbart rätt att göra kontantköp. Du har aldrig rätt att ingå kreditavtal.

"Pacta sunt servanda" – Avtal ska hållas

Romerskt talesätt.

"FEL I VARA" BETYDER:

- varan är trasig
- varan stämmer inte med vad du och säljaren kommit överens om
- varan saknar nödvändig information om montering, användning, förvaring eller skötsel
- varan är farlig
- varan är inte "lämpad för sitt ändamål", exempelvis ett par badbyxor som blir genomskinliga av vatten
- varan stämmer inte överens med reklamen
- varan såldes i befintligt skick men är i sämre skick än vad som är rimligt.

JOHAN BYTTE DÅLIG POTATIS

Johan köpte en påse potatis. När han skulle skala potatisen visade sig den ena potatisen efter den andra vara grön eller ha mörka fläckar. Han tog de dåliga potatisarna och gick tillbaka till affären ett par dagar senare. Han fick en ny påse med potatis, vilket han hade rätt till enligt konsumentköplagen.

PENGAR I STÄLLET FÖR RÖD KLÄNNING

Nikis nya, blå klänning gick sönder i första tvätten. Säljaren erbjöd en likadan röd klänning, eftersom de blå var slutsålda. Niki ville inte ha en röd klänning och fick i stället pengarna tillbaka.

LAGARNA SOM GER DIG RÄTT SOM KONSUMENT

Du har en hel del rättigheter när du handlar varor och tjänster. Men det gäller förstås att känna till dem. Annars kanske du låter bli att kräva rättelse och håller tillgodo med sådant som inte fungerar.

När du handlar varor som mat, kläder, telefon, möbler, bilar och mycket annat gäller konsumentköplagen. Lagen ger dig rätt att reklamera om de varor du köpt är felaktiga och inte fungerar eller går sönder. Lagen gäller oavsett om varorna är nya, begagnade eller köpta på rea och den gäller när du handlar i butiker, på marknader, på post-order eller vid hemförsäljning.

Konsumentköplagen gäller inte när du köper saker av privatpersoner – kanske dina kompisar eller på annons i tidningen.

Viktiga avtal bör vara skriftliga,
inte bara därför att parterna
senare kan bli oense, utan också
för att de tvingas bli tydliga
när de skriver ned sitt avtal.

När du ska reklamera en vara ska du vända dig till butiken så fort som möjligt. Väntar du för länge behöver butiken inte bry sig om din reklamation. Vad som är för länge är svårt att exakt säga. I normalfallet bör du gå tillbaka och klaga inom ett par dagar, någon vecka. Felet ska ha funnits i varan vid köpet. Det får inte handla om normalt slitage. Ibland visar sig felet inte förrän efter ett tag. Du kanske köper en vara på rea sent på säsongen och börjar använda den först efter något halvår. Du har rätt att klaga då också. Reklamationstiden upphör först efter tre år. Konsumentköplagen fungerar som en garanti de första sex månaderna. Det innebär att säljaren garanterar att varan fungerar under garantitiden och säljaren måste bevisa att du har använt varan så att den gick sönder. Fördelen med en garanti är alltså att du slipper bevisa att eventuella fel fanns från början. Om en vara har garanti så gäller den ofta ett år, men du har förstås rätt enligt konsumentköplagen att klaga på varan i upp till tre år.

När det är fel på en vara kan säljaren välja mellan att reparera varan eller byta ut den mot en felfri vara. Reparationen ska göras snabbt och den ska inte kosta dig något. Är felet "av väsentlig betydelse" har du rätt att låta köpet gå tillbaka. Säljaren får då varan och du får dina pengar. Du behöver inte acceptera ett tillgodokvitto.

KVITTO INGET KRAV

Erika köpte en skinnjacka som tappade färgen efter ett par månader. Hon gick tillbaka med jackan till affären. Säljaren vägrade att diskutera saken och visade på en väl synlig skylt vid kassan där det stod att kvitto ska uppvisas vid reklamationer. Detta villkor strider dock mot konsumentköplagen eftersom det inte är tillåtet att kräva kvitto som förutsättning för att få reklamera fel. Däremot måste förstås kunden på något sätt kunna visa att varan är köpt i butiken. Det kunde Erika göra eftersom hon hade betalat sin jacka med bankkort och kunde visa ett kontoutdrag från banken.

När du köper något får du oftast varan direkt, men ibland kommer du och säljaren överens om leverans vid ett senare tillfälle. Om varan blir försenad har du rätt att hålla inne betalningen och på så vis kan du ju sätta ett visst tryck på säljaren att leverera varan. Om varan blir försenad upprepade gånger kan du ställa säljaren inför ett ultimatum – senast ett visst datum ska varan levereras annars går köpet tillbaka. Du kan alltid avbeställa en vara innan du fått den. Men säljaren har rätt att få ersättning för sina kostnader. Principen är att ju närmare leveransdatum du avbeställer, desto dyrare blir det.

Spara alltid viktiga kvitton! Konsumentköplagen kräver inte att kvitton ska visas upp när du reklamerar. Men kvitton är ett bevis på att varan har köpts i en viss affär, när den köptes och vad den kostade. Har du slängt kvittot kanske du ändå kan bevisa att du köpte varan i en viss butik. Om du har betalt varan med kort kan du ta ut ett utdrag som visar att du betalat en viss summa i en viss butik.

TOMAS SOFFA

Tomas köpte en soffa, som skulle levereras fyra veckor senare. Han betalade 500 kronor i handpenning. Efter fem veckor hade han fortfarande ingen soffa. Säljaren lovade att den skulle komma några veckor senare och sedan ytterligare ett par veckor senare. Tomas tröttnade på att vänta och krävde handpenningen tillbaka. Säljaren lovade då leverans inom en vecka, annars skulle Tomas få sin handpenning. Tomas gick motvilligt med på säljarens förslag, han gillade ju soffan, men krävde och fick ett skriftligt löfte. Soffan dök inte upp och Tomas fick handpenningen tillbaka.

NÄR DU ÅNGRAR ETT KÖP

Öppet köp betyder att varan kan lämnas tillbaka till butiken och att du får pengarna tillbaka. Varan måste förstås vara felfri och eventuell förpackning ska vara oskadad. Varan ska ju kunna säljas till någon annan till fullt pris.

Öppet köp är inget som butikerna måste erbjuda. Det är mer en fråga om god service. De butiker som erbjuder öppet köp har ibland en skylt vid kassan om de regler som gäller. Andra har reglerna tryckta på kvittot. Är du osäker så fråga säljaren vad som gäller. Om inte butiken normalt tillämpar öppet köp men gör ett undantag för dig ska du be säljaren skriva "Öppet köp" på kvittot samt vilket datum varan senast ska lämnas tillbaka.

En del butiker erbjuder enbart bytesrätt. Det innebär att du kan ångra ditt köp och byta till en annan vara eller få ett tillgodokvitto. Tillgodokvitton gäller i tio år om inget annat anges.

Om du handlar för mer än 300 kronor av någon som kommer hem till dig, ringer upp dig, kommer till ditt jobb, hoppar på dig på gatan eller som du träffar på ett homeparty gäller distansavtalslagen. Den ger dig en ångerrätt under 14 dagar. Säljaren ska ge eller skicka dig en ångerblankett. Om du ångrar köpet måste du skriva till säljaren. Det är bäst att skicka ångerblanketten i ett rekommenderat brev så att du kan bevisa att du har skickat iväg den. Distansavtalslagen gäller inte försäkringar, som ofta säljs via telefon. Den gäller heller inte vid köp av

fondpapper, fast egendom eller om du köper mat av en försäljare som regelbundet kör ut.

Handlar du på nätet har du normalt rätt att ångra dig inom 14 dagar. (Läs villkoren.) Du får då pengarna tillbaka för varan, men inte för frakten. Du måste också betala returfrakten. Är det något fel på varan har du förstås rätt att få ersättning för frakterna.

Handlar du från internationella postorderfirmor, kanske via internet, är det inte säkert att de svenska reglerna gäller. Det är i stället oftast lagen i det land där säljaren finns som gäller. Innan du beställer något från utlandet bör du noga kontrollera villkoren. Ingår moms, tullavgifter, porto? Vart vänder du dig med reklamationer? Kan varan repareras i Sverige och hur gäller garantin? Fundera också på hur du ska betala. Det finns tjänster som exempelvis Paypal som ibland garanterar att pengarna inte förs över till säljaren förrän du fått det du köpt. Ett bra sätt är att betala med ett kort som har kredit. Om du inte får det du köpt och inte når säljaren kan du, med stöd av konsumentkreditlagen, vända dig till kortutgivaren och kräva pengarna tillbaka.

JAKOBS TV

Jakobs tv-apparat gick sönder och han tog med den till en verkstad. Reparatören sade att det skulle kosta ungefär 700 kronor att få den lagad. När Jakob hämtade apparaten ville reparatören ha 1 200 kronor. Han hänvisade till att reparationen blev så omfattande.

Jakob protesterade. Efter diskuterande hit och dit betalade Jakob 800 kronor. Enligt konsumenttjänstlagen får ett ungefärligt pris inte bli mer än 15 procent dyrare.

**Bed &
Breakfast**

ATT KÖPA EN TJÄNST ELLER RESA

Konsumenttjänstlagen liknar mycket konsumentköplagen och ger dig ett grundskydd när du anlitar reparatörer och hantverkare. Lagen gäller exempelvis bilreparation, kemtvätt, målning, golvläggning, husbygge, men även sådant som förvaring av möbler och kläder.

HÄR ÄR KONSUMENTTJÄNSTLAGEN I KORTHET:

- Överenskommet pris gäller. Har du fått en ungefärlig prisuppgift får den inte bli mer än 15 procent dyrare. Moms ska ingå.
- Specifierad räkning. Det ska framgå vad som är t.ex. grundavgift, materialkostnad, arbetskostnad, resekostnad.
- Reparatören ska avråda från reparation om den blir så dyr att det är bättre att köpa nytt.
- Inga extraarbeten utan ditt medgivande, såvida det inte rör sig om billiga tillägsjobb eller jobb av typen nödvändig reparation inför en bilbesiktning. Om det är fara för brand eller översvämning är reparatören skyldig att göra de tillägsarbeten som behövs.
- Är arbetet slarvigt eller felaktigt utfört har du rätt att få felet avhjälpd utan kostnad eller avdrag på priset. Om hela syftet med arbetet har blivit fel kan du häva avtalet, men hantverkaren har rätt att försöka rätta till det som gått snett. Du måste klaga så fort som möjligt när du upptäcker felet. Normalt upphör din reklamationsrätt efter tre år, men för arbete på mark och byggnaden är reklamationstiden ibland tio år.
- Om arbetet försenas har du rätt att kräva att det utförs. Om förseningen är väsentlig kan du häva avtalet. Du har förstås också rätt att hålla inne betalningen.
- Du kan kräva skadestånd vid fel och förseningar för förlorad arbetsinkomst, om du är tvungen att betala högre pris för att få arbetet gjort på annat håll, kostnader för telefonsamtal, porto osv., hyra av ersättningsföremål, måltider på restaurang om köket inte kan användas eller om hantverkaren skadar något hemma hos dig.

SEMESTER UTAN NATTLIV

Lasse och Bosse köpte en ospecificerad resa till Cypern. De hamnade på ett bra hotell, men det låg ensligt, en halvmil utanför närmaste by och med dåliga bussförbindelser. Sista bussen från byn gick redan klockan tio på kvällen. Lasse och Bosse pratade med reseledaren och bad att få byta hotell, vilket reseledaren vägrade att gå med på. Det mesta av reskassan gick åt till taxi. När de kom hem klagade de hos resebyrån och ville ha ersättning för alla taxiresor. Resebyrån ville inte betala någon ersättning och hänvisade till att de betalat för en ospecificerad resa och blivit inkvarterade på ett bra och eftertraktat hotell. Allmänna reklamationsnämnden, som också behandlade fallet, höll med resebyrån.

Reser du med charter gäller lagen om paketresor. Den ger dig rätt att få information om resmål, hotell, inkvartering, standard, utflykter och andra arrangemang. Lagen skyddar dig också mot plötsliga pris-

höjningar, arrangören får inte ändra priset under de sista 20 dagarna före avresan. Du har också rätt att avbeställa resan utan kostnad om arrangören gör ändringar som innebär nackdelar för dig. Om resan inte motsvarar det som du och säljaren har kommit överens om har du rätt till prisavdrag eller skadestånd. Är du missnöjd måste du kontakta researrangören så fort som möjligt, vilket i de flesta fall innebär på resmålet.

Resegarantilagen skyddar dig ekonomiskt om arrangören eller resebyrån går i konkurs. Lagen innebär att arrangören måste ställa en garanti så att det finns pengar om en resa ställs in eller avbryts. Resenärer kan då få ersättning för resor som inte blir av (andra som redan påbörjat sin resa behöver husrum och hemtransport). Du kan kontrollera med Kammarkollegiet i Stockholm, 08-700 08 00, att arrangören har en fullgod resegaranti. Du har tre månader på dig att söka ersättning från resegarantin. Ansökan lämnas till Resegaranti-nämnden (hör till Kammarkollegiet).

SÅ GÖR DU OM DU INTE FÅR RÄTT

Är du missnöjd med en vara eller en tjänst ska du i första hand gå tillbaka till butiken eller den du anlitat.

Får du ingen rättelse kan du vända dig till konsumentvägledaren, vilket är gratis. Sådana finns i de flesta kommuner. Konsumentvägledaren känner till butiker och företag i kommunen och kan kontakta den firma du råkat i tvist med och hjälpa till att lösa problemet.

Allmänna reklamationsnämnden, ARN, är en statlig myndighet och landets största klagomur. Varje år avgör reklamationsnämnden drygt 12 000 fall. De flesta klagomålen gäller bilar, bostäder och resor. För att reklamationsnämnden ska ta upp din tvist får ditt yrkande inte understiga vissa belopp. För skor och kläder gäller 500 kronor, för resor, möbler och bilärenden gäller 1 000 kronor och 2 000 kronor för bank- och försäkringsärenden, båt, bostad och fastighetsmäklare.

En anmälan till reklamationsnämnden måste vara skriftlig och du kan göra den direkt på nämndens webbplats.

När reklamationsnämnden fått din anmälan skickas den till företaget som du klagat på så att det får tillfälle att yttra sig. Sedan avgör nämnden ärendet. I nämnden sitter företrädare för både konsumenter och näringsliv. I ungefär hälften av fallen vinner den som klagar.

Eftersom reklamationsnämnden inte är en domstol är besluten bara rekommendationer till företagen, men många branschorganisationer

har förbundit sig att deras medlemmar ska följa besluten. Färsk statistik visar att besluten följs i 75 procent av fallen. En prövning i allmänna reklamationsnämnden kostar inget.

Du kan också stämma ett företag vid tingsrätten på din hemort. Förutsättningen är att tvisten gäller ett belopp som är mindre än 22 150 kronor. Rättegången är då förenklad med bara en domare och parterna närvarande. Du behöver alltså inte anlita något ombud/jurist eller advokat. Den som förlorar får betala både sina egna och motpartens rättegångskostnader, men ersättningen till motparten är begränsad.

Gäller tvisten ett högre belopp än 22 150 kronor måste företaget stämmas på sin hemort. Den som förlorar en sådan tvist får också betala sina egna och motpartens rättegångskostnader.

ERIKS BIL

Erik gnetade, sparade och jobbade extra. Så köpte han Bilen. Han hittade den i en radannons i dagstidningen. Den kostade 35 000 kronor. Tjejen som sålde bilen var jättetrevlig och gick ned i pris med 5 000 kronor. Erik var mycket nöjd. Bilen var visserligen närmare tio år, men den hade bara gått 5 000 mil, och var alltså praktiskt taget ny.

Ett par månader senare lämnade Erik in bilen på service och då kom det fram att bilen i själva verket hade gått 25 000 mil. Någon hade manipulerat mätaren. Erik kontaktade tjejen som sålt bilen och bad om en förklaring. Hon sa sig inte förstå någonting och vägrade att betala tillbaka några pengar. Erik stämde henne då vid tingsrätten. Han vann tvisten och tingsrätten dömde tjejen att ta tillbaka bilen och ge tillbaka pengarna som Erik betalat. Hon fick också stå för både Eriks och sina egna rättegångskostnader.

ANDRA REGLER NÄR DU HANDLAR PRIVAT

De särskilda konsumentlagarna gäller bara när du handlar varor eller tjänster från företag. När du handlar av privatpersoner är det köplagen som gäller. Köplagen gäller vid köp av all slags lös egendom, både saker och rättigheter, exempelvis om du köper en bostadsrätt. Den största skillnaden mellan köplagen och konsumentköplagen är att konsumentköplagens regler är tvingande, medan köplagens regler kan ersättas med en annan överenskommelse mellan köpare och säljare.

Om du får problem med en vara som du har köpt privat och inte kan komma överens med säljaren hur ni ska lösa tvisten kan du vända dig till tingsrätten. Konsumentvägledaren i din kommun och Allmänna reklamationsnämnden behandlar inte tvister mellan privatpersoner.

Begagnade varor är lite speciella att köpa eftersom de är använda. Ofta köper du dem privat och de säljs i "befintligt skick", en sorts friskrivning från säljaren. Varorna får dock inte vara hur felaktiga och dåliga som helst. De ska stämma överens med säljarens uppgifter. De får inte vara i sämre skick än vad du med hänsyn till pris och övriga omständigheter kan förutsätta. Säljaren måste ge dig väsentliga uppgifter om varornas egenskaper och användning. Om en begagnad vara är felaktig kan du begära att köpet ska gå tillbaka eller att du får ett avdrag på priset.

Om du handlar i second handaffärer eller på auktion gäller konsumentköplagen.

En del av de varor som säljs begagnade är i själva verket stöldgods. Köper du något som du vet är stulet kan du dömas för häleri. Tidigare kunde köparen hävda att han eller hon handlat i god tro, men det är inte möjligt längre. Den bestulne förblir ägare till egendomen även om den som köpt den inte förstått att det rörde sig om stöldgods. Denne har också rätt att kräva att få tillbaka egendomen utan att betala

någon ersättning. Handlar du i en second handbutik eller på annons i en tidning har du normalt ingen anledning att misstänka att det du köper är stulet. Om du däremot på gatan blir erbjuden att köpa en

alldeles ny mobil för 250 kronor har du har du anledning att bli miss-tänksam.

FÖRSÖK PRUTA

Den som säljer en vara eller tjänst får ta det pris han eller hon vill. Det betyder att samma vara eller tjänst kan kosta olika mycket beroende på vilken affär du vänder dig till. Ofta lönar det sig att jämföra priserna i några olika butiker.

Du kan också prova att pruta på priset. Köper du en begagnad bil när det finns många som vill sälja brukar det gå mycket bra att för-handla ned priset. I livsmedelsbutiken kan du föreslå att få köpa mat med kort hållbarhetstid billigare. På slutet av reorna kan du också lyckas att pruta ytterligare på priset. Och fråga efter 10 eller 15 pro-cents rabatt i butiker där du är stamkund.

LURAD AV REKLAMEN?

Reklam är på många sätt kul eller tråkig, bra eller dålig, spännande eller likgiltig. Ibland påstår den mycket, ibland inget alls. Hur den än är får den aldrig vara lögnaktig.

Marknadsföringslagen bildar tillsammans med riktlinjer från Konsu-mentverket och domar från Marknadsdomstolen och tingsrätten ett regelverk för vad som får sägas och inte i reklam. Huvudkraven är: reklam ska vara sann. Viktig information får inte utelämnas.

Marknadsföringslagen är ingen lag som ger dig rättigheter som enskild konsument. Du kan exempelvis inte hänvisa till marknadsföringslagen och kräva att få köpa en spelkonsoll till det pris som står i en annons om säljaren säger att uppgiften är felaktig.

Stöter du på reklam som bryter mot reglerna kan du anmäla den till konsumentvägledaren i din kommun eller till Konsumentverket. Kon-sumentombudsmannen, KO, kan gå till domstol för att få utdömt marknadsstörrningsavgift på som mest fem miljoner kronor. Företaget kan också förbjudas att göra om samma kampanj. Till förbudet kopplas ett vite/ett slags böter om företaget struntar i förbudet.

Har du blivit lurad av reklam kan du ha vissa möjligheter att få ska-destånd. Du kan exempelvis få ersättning för en onödig resa du gjort p g a fel pris i en annons.

Misstänker du att du har blivit utsatt för bedrägeri kan du polisan-mäla företaget..

MARKNADSFÖRINGSLAGEN INNEHÅLLER KONKRETA REGLER:

1. Reklam ska se ut som reklam.
2. Reklam får inte vara vilseledande. Påståenden typ "Bäst i test" ska kunna dokumenteras.
3. Storlek och form på en förpackning får inte vilseleda om det som finns inuti.
4. Plagiering är förbjuden.
5. En säljare får inte använda trakasserier, tvång, våld, hot eller liknande.
6. En jämförelse med en annan säljares produkt får inte vilseleda eller medföra att produkterna kan förväxlas.
7. Förbud mot att leverera varor till någon som inte uttryckligen beställt dem.
8. Ett paketerbjudande (exempelvis rabattcheckar, tilläggsvoror eller andra förmåner) ska innehålla tydlig information om alla viktiga villkor.
9. Ordet konkurs får enbart användas när varor säljs av ett konkursbo eller för dess räkning.
10. Ordet utförsäljning får bara användas vid slutförsäljning av ett helt eller klart avgränsad del av ett varulager. Försäljningen ska ske under begränsad tid och till priser som är väsentligt lägre än normalt.
11. Ordet realisation eller rea får bara användas för varor som ingår i det normala sortimentet. Försäljningen ska ske under begränsad tid och till priser som är väsentligt lägre än normalt.
12. Marknadsföring med e-post, telefax eller automatiska uppringnings-system får bara användas till dem som tacka ja på förhand.

REKLAMEN KOSTAR 67 MILJARDER

Företagens reklamkostnader:	miljoner
Dagspress	5 680
Tidskrifter	1 500
Gratistidningar	2 360
Tryckta kataloger	200
Utomhusreklam	1 150
TV-reklam	5 760
Radioreklam	700
Direktreklam	9 140
Mässor	3 400
Internet och mobil	11 960
Bio	135
Sponsring	6 670
Event	3 875
Presentreklam	5 290
Butiksreklam	3 980
Produktion	5 200

Totalt lade företagen år 2014 ned nästan 67 miljarder på reklam. Det motsvarar cirka 6 700 kronor per person och år.

NEJ TACK – INGEN REKLAM

En oerhörd mängd reklam kommer i brevlådan. Matbutikernas pris-erbjudanden är oftast oadresserade, medan erbjudanden om tidningsprenumerationer, mensskydd och lotter brukar vara adresserade.

Vill du slippa oadresserad reklam räcker det med att sätta en skylt "Nej tack – ingen reklam" på brevlådan. Skylten behöver inte se ut på något särskilt sätt, bara den går att läsa.

Vill du slippa telefonförsäljare ringer du Nix-registret, 077-228 00 00. eller går in på www.nix.nu. Hos nix-registret kan du också registrera att du vill slippa adresserad direktreklam. Reklam i mobilen förekom inte tidigare, men det har dragit igång. Du kan nixa ditt mobilnummer också.

Postorderfirmor och tidningar har kund- och prenumerantregister som de ibland säljer vidare. Till dessa får du skriva separat. På all adresserad reklam ska det finnas uppgift om adresskälla.

ÖVNINGAR

1. Muntliga avtal gäller lika mycket som skriftliga. Ändå är det bättre med skriftliga avtal, varför? Vissa avtal måste vara skriftliga för att gälla, vilka?
2. Anta att du vill klaga på en vara som gått sönder. Vart vänder du dig? Vilken rättelse kan du kräva? Hur lång är reklamationstiden? När ska du klaga på en vara?
3. Vad gör du om butiken/hantverkaren inte ger dig upprättelse?
4. Vad betyder öppet köp och hur tillämpas det? När gäller ångervecka?
5. Nämn de viktigaste kraven i marknadsföringslagen.
6. Diskutera vilka erfarenheter du och andra har av att klaga på varor och tjänster. Går ni någonsin tillbaka och klagar på dåliga varor? Om ni låter bli, varför klagar ni inte? Går ni tillbaka till butiken ensamma eller tar ni med en kamrat eller en förälder? Är det pinsamt eller självklart att klaga? Är det lätt att få rätt? Vad gör ni om säljaren vägrar att lyssna på era krav?
7. Diskutera reklam. Vad är bra respektive dålig reklam? Får du reda på viktiga fakta och egenskaper om varor och tjänster i reklamen? Hur utformas reklam så att vi ska uppmärksamma den? Vilka fördelar och nackdelar finns det med reklam? Företagen lägger ner nästan 58 miljarder om året på reklam. Är det lagom mycket eller skulle pengarna kunna användas annorlunda?

Bostad

Efter gymnasiet funderar många på att flytta hemifrån. Du kanske ska söka till en utbildning på annan ort? Eller jobb? I de större städerna Stockholm, Göteborg och Malmö samt universitetsstäderna är det svårt att komma över en egen bostad. Särskilt svårt är det att få tag på små, billiga lägenheter som ligger centralt. Det är ju så de flesta vill bo. Ställer du dig i bostadskön kan du trots allt få en lägenhet inom något år eller två om du accepterar att bo lite utanför centrum.

Att få eget kontrakt på en lägenhet kan vara besvärligt om du inte jobbar eller studerar. Många bostadsföretag kräver att den blivande hyresgästen har regelbunden inkomst och inte har några betalningsanmärkningar.

ÅTRÅVÄRT MED FÖRSTAHANDSKONTRAKT

I en del kommuner finns kommunala bostadsförmedlingar. Dit anmäler du dig om du vill ha tag i en lägenhet. Vissa kommuner tar ut en avgift om du får en bostad, i andra är den kommunala bostadsförmedlingen gratis. Vill du bo i ett attraktivt område måste du räkna med att stå i kö, ofta i flera år.

En del bostadsföretag har egna bostadsköer. Där kan du också köa. Bostadsföretag får aldrig ta betalt för att anvisa en hyreslägenhet.

Det finns också privata lägenhetsförmedlingar som tar ut en avgift för sina tjänster. Misslyckas förmedlingen att hitta en lägenhet som du tycker är acceptabel, ska du inte betala någon avgift. Har du betalat i förskott ska du ha dina pengar tillbaka.

Ibland kan skolor hjälpa sina elever med att skaffa fram bostäder. Du kan även få tag i en lägenhet via dagstidningar och internet. Bostadsföretagen brukar annonsera när de har lediga lägenheter.

När du har fått tag på en lägenhet ska du skriva ett kontrakt. Är ni två som flyttar till lägenheten bör bådas namn stå på kontraktet.

DINA RÄTTIGHETER OCH SKYLDIGHETER SOM HYRESGÄST

Bor du i hyreslägenhet har du både rättigheter och skyldigheter gentemot din värd. Din viktigaste rättighet är besittningsskyddet. Det ger

dig rätt att bo kvar i lägenheten så länge som du betalar din hyra, inte vanvårdar lägenheten eller stör dina grannar för mycket. Du har också rätt att byta din lägenhet mot en annan från den första dagen du har kontraktet. Om du vill flytta måste du säga upp dig. Uppsägningstiden är normalt tre månader och under den tiden måste du betala hyran. Uppsägningstiden kan vara kortare, men aldrig längre.

Din främsta skyldighet är att betala hyran i tid. Om du inte gör det kan du bli uppsagd. Värden har exempelvis rätt att säga upp ditt kontrakt om du inte har betalat hyran en vecka efter månadsskiftet. Men du har en sista chans: Betalar du din hyresskuld senast tre veckor efter uppsägningen får du behålla kontraktet. Men du kan inte låta bli att betala hyran upprepade gånger.

Hyran brukar fastställas efter förhandlingar mellan fastighetsägaren och hyresgästföreningen. Tycker du att du betalar för hög hyra kan du vända dig till hyresnämnden, som beslutar i tvister som rör hyror och reparationer.

TÄNK PÅ GRANNARNA

Det är viktigt att ta hänsyn till grannarna. Bor du i en hyresrätt eller bostadsrätt är hänsyn till grannar dessutom inskriven i lagen. Du får exempelvis inte öva piano eller borra och spika sent på kvällarna. Det vanligaste klagomålet hos hyresnämnden handlar förresten om höga ljud från stereoanläggningar.

Ska du ha fest bör du förvarna dina grannar. Sätt upp en lapp. Det är tillåtet att ha en fest då och då, men du kan inte räkna med att dina grannar accepterar att du har stökiga fester en eller flera gånger i veckan.

Annat som stör är uppspolning av badvatten sent på kvällen eller tidiga morgnar, ylande hundar och grillande på balkongen. Det brukar heller inte vara tillåtet att skaka mattor och sängkläder från fönstren eller att mata fåglar från balkong och fönsterbleck.

Exakt vad som är tillåtet och vad som är förbjudet är svårt att säga säkert. Men det finns ofta regler som kommunen, hyresvärden eller bostadsrättsföreningen beslutat om. När du flyttar in i en hyreslägenhet ska värden informera dig om vilka regler som gäller. Om du bryter mot dem och uppträder störande kan värden begära att få dig vräkt. Själva beslutet måste dock fattas i domstol, värden kan inte göra det själv.

Det är förbjudet att sälja en hyreslägenhet, däremot är det inte straffbart att köpa den. Men det kan lätt gå illa för köparen i alla fall.

Han eller hon kan bli lurad på pengarna och en lägenhet som man fått på falska grunder kan man förlora.

DINA RÄTTIGHETER OCH SKYLDIGHETER I BOSTADSRÄTT

Bor du i bostadsrätt gäller ungefär samma regler som i hyresrätt. Du ska betala din månadsavgift i tid, om inte riskerar du att förlora din lägenhet. I en bostadsrätt måste du ta samma hänsyn till dina grannar som i en hyresrätt. Tycker du att bostadsrättsföreningen tillämpar tokiga regler har du möjlighet att föreslå förändringar. Bostadsrättsföreningar har en stämma en gång om året som alla medlemmar kallas till. Det är där du och de andra medlemmarna väljer föreningens styrelse. Till denna stämma kan du lägga olika förslag, såsom ordningsregler.

ATT BO I ANDRA HAND

Många i storstadsområdena bor i andra hand. Detta gäller då: när du hyr en lägenhet i andra hand bör du ta reda på om förstahandshyresgästen eller bostadsrättsinnehavaren har världens tillstånd att hyra ut sin lägenhet. Saknas tillstånd riskerar ni båda att bli vräkt! Värden eller bostadsrättsföreningen får dock inte vägra en andrahandsuthyrning om den som har kontraktet har "beaktningsvärda skäl", som studier, tidsbegränsat arbete på annan ort eller om du vill prova på att vara sambo. Om du har sådana skäl, men ändå inte får tillstånd att hyra ut din lägenhet i andra hand, kan du klaga i hyresnämnden, som är den domstol som bestämmer i boendetvister. En prövning i hyresnämnden är kostnadsfri. Ska du bara hyra ett enstaka rum behövs inget tillstånd.

Skriv ett kontrakt. I detta ska det stå hur länge du ska hyra lägenheten – en bestämd tidsperiod eller att avtalet löper tills vidare. Du som hyr har alltid rätt att säga upp hyresavtalet i förtid med tre månaders varsel. Den som du hyr av måste däremot följa den hyrestid ni kommit överens om. Förtryckta andrahandskontrakt finns att köpa hos välsorterade bok- eller pappershandlare.

Om du bor i andra hand och den som har förstahandskontraktet säger upp detta har du inte rätt att överta kontraktet. Du har alltså inget besittningsskydd. Däremot händer det förstås att en fastighetsägare ändå erbjuder en andrahandsboende att få ett förstahandskontrakt eftersom personen visat sig vara skötsam.

Hyr du lägenheten möblerad bör du och den du hyr av skriva en lista på möbler, tv och annan utrustning och i vilket skick de är. Du ansvarar ju för de skador du orsakar i lägenheten eller på utrustningen.

I de större städerna Stockholm, Göteborg och Malmö samt universitetsstäderna är det svårt att komma över en egen bostad. Särskilt svårt är det att få tag på små, billiga lägenheter som ligger centralt.

FOTO: ISTOCKPHOTO

Men den du hyr av måste naturligtvis acceptera ett visst slitage på sina möbler. Hyreslagen reglerar vilket ansvar du har för skador i lägenheten och på utrustningen.

Även när du bor i andrahand ska du betala en skälig hyra. Den ska inte vara särskilt mycket högre än vad den som har förstahandskontraktet betalar. Tycker du att din hyra är för hög, kan du ansöka hos hyresnämnden om att få den prövad. Ansökan måste göras senast tre månader efter avflyttning. Den du hyr av kan bli tvungen att betala tillbaka en del av hyresbeloppet.

Du bör ha en egen hemförsäkring. Även om den du hyr av har en försäkring så täcker inte den dina ägodelar. Dessutom behöver du det övriga skyddet i form av rättsskydd, reseskydd som finns i hemförsäkringen.

KÖA FÖR STUDENTRUM

Ska du studera på högskola eller universitet kan du hyra en studentbostad. Sådana finns som enkla rum i en korridor med gemensamt kök, enrummare med pentry och större familjelägenheter. Studentrummen är i allmänhet möblerade.

I Stockholm och i fler andra universitetsstäder måste du stå i kö för att få ett studentrum. Har du planer på att studera på högskola direkt efter gymnasiet bör du därför ställa dig i kö för en studentbostad redan när du går ditt sista år på gymnasiet. Det kostar oftast inget att köa till en studentbostad.

Studentbostäder är som namnet anger bostäder för studerande. Det betyder att du måste bedriva regelbundna studier och uppnå resultat för att kunna bo kvar. När du har avslutat dina studier måste du lämna din studentbostad.

VAD FÅR DU GÖRA I LÄGENHETEN?

Vad du får göra i lägenheten beror på vilken typ av lägenhet och kontrakt du har.

Har du förstahandskontrakt på en hyreslägenhet får du måla och tapetsera utan att be värden om tillstånd. (Det kan ändå vara klokt att tala med värden, det kan ju vara en reparation på gång.) Men om du gör jobbet slarvigt kan du bli skyldig att betala för en omtapetsering eller målning om du har målat över tapeterna. En del bostadsföretag erbjuder hyresgästerna en något lägre hyra om de själva sköter det löpande underhållet i sina lägenheter eller om de nöjer sig med att värden gör glesare underhåll.

Bor du i en studentbostad har du ett förstahandskontrakt och samma rätt som alla andra som hyr en lägenhet att måla och tapetsera, även om praktiskt taget inga studenter utnyttjar denna möjlighet.

Du kan också kräva att värden reparerar ett studentrum som är nedslitet. Har du andrahandskontrakt har du inte rätt att måla eller tapetsera, såvida inte du och den som har förstahandskontraktet kommit överens om att du får göra det. Samma sak gäller om du hyr en bostadsrätt eller en villa.

Äger du en bostadsrätt ansvarar du för underhållet av din bostad. Det innebär att du ansvarar för att tapetsera, måla, lägga nya golv, byta badrumsporslin och köksutrustning som kyl, frys och spis. Om du vill får du också slå ut väggar som inte är bärande, men du bör skaffa tillstånd från styrelsen först. Vill nästa person som flyttar till lägenheten ha andra tapeter och golv får han renovera själv. Även om det kostar pengar att renovera är det klokt att satsa på ett kontinuerligt underhåll av sin bostadsrätt. Det höjer värdet på lägenheten vid försäljning.

KÖPA HUS

Jordabalken är den lag som gäller vid husköp. Den ger både köpare och säljare ett stort ansvar. Lagen utgår från att huset säljs i befintligt skick och därför måste köparen noggrant undersöka det. Kraven på undersökning är högt ställda! Fel och brister som du borde ha upptäckt vid en noggrann besiktning kan du inte i efterhand göra säljaren ansvarig för.

Alla kan inte göra en tillräckligt noggrann undersökning och därför anlitar många köpare en erfaren fackman. Det handlar bl.a. om att undersöka elinstallationer, bjälklag, dränering, radon och så vidare.

Säljaren ska förstås upplysa om sådana fel han känner till, annars kan han bli ansvarig för dem, och han får naturligtvis inte ljuga om husets skick.

Om huset har fel och brister som köparen inte har möjlighet att upptäcka vid en noggrann besiktning är det fråga om dolda fel och dessa kan säljaren bli ansvarig för i efterhand. Det förekommer dock att säljaren friskriver sig från dolda fel i köpeavtalet mot att köparen får priset nedprutat.

Reklamationstiden för dolda fel är tio år.

Husköp är omgärdat av flera formella krav, ett av dem är att köpeavtalet måste vara skriftligt. Ett muntligt avtal gäller inte och är inte bindande.

När köpet är avklarat måste du söka lagfart på fastigheten. Lagfarten talar om vem som är ägaren. Denna procedur fungerar också som en omsättningsskatt för husköpare eftersom lagfarten kostar 1,5 procent av försäljningspriset.

Köper du hus behöver du sannolikt låna pengar. Säkerheten för lån på en fastighet kallas inteckning eller pantbrev. Staten tar en extra skatt även för inteckningar, 2 procent på beloppet. Gamla inteckningar kan övertas utan ny skatt.

KÖPA BOSTADSRÄTT

När du köper en bostadsrätt köper du egentligen nyttjanderätten till en bestämd lägenhet (eller hus) i en bostadsrättsförening. Du blir medlem i en bostadsrättsförening och bär tillsammans med övriga medlemmar ansvar för föreningens ekonomi. Det gör att du inte bara måste undersöka själva lägenheten, utan också föreningens ekonomi. Det är ju den som ligger till grund för månadsavgiften. Du bör läsa föreningens årsredovisning, där du kan se hur föreningens ekonomiska utveckling varit under de två senaste åren. I den får du också uppgifter om föreningens soliditet/betalningsförmåga på lång sikt. Ta hjälp av någon ekonomiskt kunnig person eller kanske din bank om du inte själv förstår alla siffror och belopp. Du bör också prata med någon av föreningens styrelsemedlemmar och ta reda på sådant som kommande renoveringar och andra dyra projekt. Sådant påverkar ju månadsavgiften.

Om en bostadsrättsförening kommer på obestånd och inte kan betala räntor på lån och andra utgifter kan föreningen sättas i konkurs. Som enskild bostadsrättsinnehavare är du inte personligt ansvarig för föreningens skulder, men du riskerar ändå att förlora pengarna som du betalade för bostadsrätten. Har du tagit ett lån avskrivs inte det.

Ökar bostadsrätter i pris, vilket varit vanligt i attraktiva, centrala lägen kan du göra en vinst om du säljer din bostadsrättslägenhet till ett högre pris än vad du köpte den för. Du får betala skatt på vinsten.

Om du köper en bostadsrätt måste du skriva ett köpeavtal. Köper du privat finns standardavtal i kontors- och pappershandeln.

MÄKLAREN HAR PLIKTER MOT KÖPARE OCH SÄLJARE

När du går och tittar på bostadsrätter eller hus möter du nästan alltid en mäklare. Det brukar vara mäklaren som håller i visningen.

Mäklaren engageras av säljaren men har plikter gentemot både köpare och säljare, enligt lagen om fastighetsmäklare. Lagen är tvingande och mäklaren får inte ge dig sämre villkor än vad lagen kräver, men naturligtvis bättre.

Mäklare måste vara registrerade hos Fastighetsmäklarnämnden i Stockholm och ha en ansvarsförsäkring. Mäklare som inte är registrerade är svartmäklare. Du kan själv kontrollera om mäklaren är registrerad och försäkrad.

Mäklaren är skyldig att ge köparen en beskrivning av huset eller lägenheten och en personlig boendekostnadskalkyl. Mäklaren ska

också kunna ta emot handpenning och hålla dessa pengar åtskilda från sina egna medel. Mäklaren har ingen undersökningsplikt, men måste ändå tala om för köparen vad han känner till om huset eller lägenheten samt informera köparen om dennes undersökningsplikt. Om köpet gäller ett hus ska mäklaren också kontrollera äganderätts- och inteckningsförhållandena. Däremot är han inte skyldig att göra kontroll av kommunens planbestämmelser.

Mäklaren brukar också hjälpa till att upprätta köpekontrakt och köpebrev.

Om du anlitar en mäklare måste avtalet vara skriftligt. Av avtalet ska det framgå hur lång tid mäklaren har uppdraget, om denne har ensamrätt (i så fall får uppdraget inte vara längre än tre månader) och vilken ersättning mäklaren ska ha. Prissättningen för mäklare är fri. De flesta tar en procentsats på försäljningspriset. Normalt ska du bara betala mäklaren om en affär kommer till stånd. Blir det ingen affär ska mäklaren heller inte ha något betalt, även om han har haft utgifter i sina försök att sälja en bostadsrätt eller ett hus.

SÅ ÄNDRAR DU ADRESS

Ändra adress gör du enklast genom att gå in på www.adressandring.se eller genom att ringa 020-97 98 99. Du får tillbaka ifyllda blanketter som du kontrollerar och skriver under. Blanketterna skickar du tillbaka till Skatteverket respektive Adressändring. Flyttanmälan är kostnadsfri och genom den blir du folkbokförd på din nya adress. Var du är folkbokförd har betydelse för din skatt, dina bidrag och förmåner. Skatteverket vidarebefordrar uppgifterna till en rad myndigheter och kommunala förvaltningar som Försäkringskassan, Bil- och körkortsregistren, Pliktverket. Släkt, kompisar och föreningar får du kontakta själv. Det måste du också göra med dina tidningar, försäkrings- resp. energibolag, bank och mobiltelefonoperatör. På Adressändrings webbplats kan du enkelt och utan kostnad skicka förifyllda elektroniska flyttkort och sms-flyttkort till dem du vill informera om din nya adress. Många företag kan du informera med e-flyttkort och beställer du eftersändning får du också hem ett antal portofria flyttkort med din nya adress förtryckt. Du kan också beställa eftersändning av din post. Eftersändningen gäller i ett år och innebär att du får all post till din nya adress under 12 månader. Du som är under 26 år eller studerar betalar 195 kronor, övriga 450 kronor.

EL, TELEFON OCH TV

En del hyreslägenheter har elen inbakad i hyran. Om inte måste du teckna ett elabonnemang. Abonnemanget består av en fast abonnemangsavgift och en rörlig avgift, som varierar beroende på hur mycket el du förbrukar. Kyl och frys är i allmänhet den utrustning som förbrukar mest energi i en lägenhet. De står ju på dygnet runt. Är frysen full av is drar den betydligt mer el än nödvändigt. Du spar både pengar och energi på att avfrosta frysen regelbundet.

Ungdomar kan hos vissa telefonoperatörer få billigare telefonabonnemang. Räkningen är uppdelad i en fast kvartalsavgift och en rörlig samtalsavgift. Det är betydligt dyrare att ringa till och från mobiler än från fasta telefoner.

Priserna förändras hela tiden och därför kan det vara vettigt att då och då kolla om du kan få ett bättre pris på din el eller ringa billigare om du anlitar ett annat företag. På internet hittar du olika sajter där du kan jämföra priser. På www.energimyndigheten.se finns en elprisguide, på www.pts.se hittar du telefonoperatörer.

Har du tv måste du betala en särskild avgift. Anmälan gör du hos Radiotjänst i Kiruna, www.radiotjanst.se. Har du bara radio behöver du ingen licens.

En prenumeration på en dagstidning kostar någonstans mellan 2 000 och 4 000 kronor per år. Med lite finurlighet kan du komma undan billigare. Ofta erbjuder dagstidningarna "prova-på"-prenumerationer billigt. Prenumererar dina föräldrar på en dagstidning kanske de får ett erbjudande om en "ge bort"-prenumeration. Ibland går det också att förhandla sig till student- eller ungdomsrabatt. Bor du i en studentkorridor kan du dela dagstidning med några andra. Att köpa en kvällstidning varje dag blir en tusenlapp dyrare.

MÖBLER OCH KÖKSUTRUSTNING

Ska du köpa allt nytt till lägenheten kostar möbler och övrig utrustning runt 25 000 kronor. Och då ingår varken dator eller tv.

Men du kan förstås komma mycket billigare undan. Du kanske kan ta med dig din säng och några andra möbler hemifrån, du kan låna möbler, du kan köpa begagnat. Begagnade möbler är riktigt billiga om du avstår från sådant som är trendigt. Äldre möbler är också oftast mycket välgjorda.

ÖVNINGAR

1. Vad krävs i allmänhet av den som ska få ett kontrakt för en hyreslägenhet?
2. Det finns olika sorters bostadsförmedlingar. Vilka? Vilka regler gäller?
3. Vilka rättigheter har du som hyresgäst och bostadsrättsinnehavare? Vilka skyldigheter?
4. Hur gör du om du ska hyra/hyra ut en lägenhet i andra hand?
5. Vilken typ av förändringar får du göra i en hyreslägenhet? I en bostadsrätt?
6. Hur får man tag på en lägenhet på orten där du bor? Finns det en kommunal bostadsförmedling? Vilka regler gäller och vad kostar det att köa? Hur lång är kötiden för en en- eller tvårummare? Vad är månadshyran för sådana lägenheter? Finns det privata bostadsförmedlingar och vad är i så fall deras avgift? Har bostadsföretagen egna köer?
7. Diskutera för- och nackdelar med hyresrätt och bostadsrätt. Vad är lättast att få tag på där du bor?
8. Diskutera vad som är en skälig hyra för en andrahandshyresgäst för en omöblerad tvårumslägenhet? Den som har kontraktet betalar en månadshyra på 3 200 kronor? Vad är skäligt om lägenheten är möblerad? Vad säger hyresnämnden?

EFTER SKOLAN

När du slutar gymnasiet har dina föräldrar inte längre skyldighet att försörja dig. Du måste själv ta ansvar för din framtid.

Vad vill du göra? Fortsätta studera eller försöka hitta ett jobb? Kanske starta ett eget företag?

För de flesta väntar inga dukade bord. Du kanske inte kommer in på den utbildning du helst vill, ditt drömjobb väntar inte på dig, ingen tror på din affärsidé.

Du kan ändå göra en hel del för att hamna på rätt plats i framtiden. Sök alternativ. Du kanske kan komma in på en utbildning som är snarlik ditt förstahandsval? Du ska kanske komplettera dina gymnasiebetyg? Väntar inte drömjobbet finns det kanske något annat i samma bransch? Kanske kan du förverkliga drömjobbet genom att starta eget?

Plugga vidare

Vägen till många självständiga och utvecklande jobb heter utbildning. Den som utbildar sig löper lägre risk att bli arbetslös.

Under senare år har antalet platser på universitet och högskolor ökat och idag pluggar allt fler. Jämfört med ungdomar i andra länder är svenska ungdomar äldre när de börjar på en eftergymnasial utbildning. Det finns förstås intressanta utbildningar på annat håll än på universitet och högskolor. På folkhögskolor kan du hitta både praktiska och teoretiska utbildningar. Privata skolor är ibland ett bra, om än dyrt, alternativ. En del företag tillämpar lärlingssystem.

Självklart ska du vara intresserad av de ämnen du tänker studera, men en koll på arbetsmarknaden är också på sin plats. Ser den mycket dyster ut framöver ska du nog fundera på alternativ. Det är inte roligt att studera länge, kanske ha studielån på hundratusentals kronor och upptäcka att möjligheterna att få jobb är obefintliga.

UNIVERSITET OCH HÖGSKOLOR

Staten är ansvarig för utbildningen på högskolorna. Det är riksdag och regering som bestämmer vilka regler som ska gälla och hur resurserna ska fördelas.

Sammanlagt finns det ett 60-tal högskolor, universitet och enskilda utbildningsanordnare.

Antalet utbildningsprogram och kurser är stort. En del program kan du läsa på fler orter, andra finns bara på någon enstaka högskola.

Högskoleverket har en förteckning över alla universitets- och högskoleutbildningar som är tillgängliga bl.a. på www.studera.nu.

VEM ÄR BEHÖRIG?

Många utbildningar är svåra att komma in på. Sedan länge har det krävts toppbetyg för att komma in på läkar- och journalistutbildningarna. Ekonom- och juristlinjerna är också populära. Till alla utbildningar med många fler sökanden än platser är förstås poängkraven höga. Men låt inte bli att söka en utbildning även om du inte har tillräckliga poäng! Många sökanden tackar nej till sina platser och poängkraven brukar sjunka när reservplatserna ska fördelas.

Några utbildningar har fler platser än sökanden trots att det är lätt att få arbete när studierna är avslutade. Lärare är ett exempel.

Du som går ut gymnasiet får oftast en allmän behörighet till högskoleutbildning. Men de allra flesta utbildningar har krav på särskild behörighet.

Till utbildningar med fler sökanden än platser rangordnas studenterna utifrån sina meriter. Minst en tredjedel av platserna fördelas på grundval av betyg och minst en tredjedel på grundval av resultat på högskoleprovet i kombination med arbetslivserfarenhet.

Du som inte har tillräckligt höga betyg från gymnasiet kan alltså bättra på dina chanser genom att skriva högskoleprovet en eller flera gånger.

HUR BERÄKNAS HÖGSKOLESTUDIER?

Studierna delas in i tre nivåer:

Grundnivå

Avancerad nivå

Forskarnivå

Varje nivå förutsätter att man har utbildning på tidigare nivå(er). På grundnivån ska det finnas två generella examina.

Högskoleexamen: Generell examen som omfattar minst 120 högskolepoäng eller två års heltidsstudier.

Kandidatexamen: Generell examen som omfattar 180 högskolepoäng eller tre års heltidsstudier. Också på den avancerade nivån finns två generella examina.

Magisterexamen: Den omfattar 60 högskolepoäng eller ett års studier.

Masterexamen: Den omfattar 120 högskolepoäng eller två års heltidsstudier som ska ha en nära koppling till utbildning på forskarnivå. Tredje steget är forskarutbildning som också har två nivåer.

Licentiatexamen: Den omfattar 120 högskolepoäng eller två års heltidsstudier.

Doktorsexamen: Den omfattar 240 högskolepoäng eller fyra års heltidsstudier. Man ska kunna tillgodoräkna sig vissa studier på avancerad nivå. I det nya systemet ska ett studieår som omfattar heltidsstudier i 40 veckor motsvara 60 högskolepoäng.

FLER KVINNOR ÄN MÄN TAR HÖGSKOLEEXAMEN

60 procent av dem som tar examen vid högskolan är kvinnor. Men det går åt rätt håll. I början av 90-talet var snedvridningen ännu påtagligare. Då var det bara drygt 35 procent av examensbevisen som utfärdades till män.

PLUGGA UTMOLANDS

Varje år är det drygt 25 000 svenska studenter som pluggar utomlands, oftast i Europa eller USA.

Inom EU finns utbytesprogram för studerande, Erasmus är det allra största.

Utbytesprogrammen fungerar så att det svenska lärosätet har kommit överens med ett eller flera utländska motsvarigheter att ta emot ett visst antal studenter från varandra. I överenskommelsen ingår ofta också att lärosätena erkänner varandras kurser så att studenten kan tillgodoräkna sig utlandsstudierna i sin pågående utbildning i hemlandet.

Men långt många fler ungdomar väljer att studera utomlands vid sidan av något utbytesprogram. Vissa läser i utlandet under en begränsad tid, andra förlägger hela sin utbildning utomlands.

Kvinnor väljer ofta att läsa språk, medan män väljer teknik. Andra vanliga ämnesområden är ekonomi/administration eller mot det konstnärliga området. Ekonomi och administration är vanligt bland dem som läser i USA och Australien. Schweiz har attraktiva utbildningar inom serviceområdet, särskilt då hotellverksamhet.

FOLKHÖGSKOLOR

Det finns 150 folkhögskolor i Sverige. Ungefär 100 drivs av olika folkörerelser, organisationer och stödföreningar och 50 drivs av landsting och regioner.

Folkhögskolan skiljer sig från andra skolformer genom att inte vara bunden till centralt fastställda läroplaner. I stället bestämmer varje folkhögskola själv sin verksamhet och profil. Till profilen räknas inte bara skolans ideologi utan ämnes- eller målgruppsinriktning.

Folkhögskolan försöker ha mindre och sammanhållna studiegrupper. Studierna bedrivs ofta ämnesövergripande i form av projekt och kursdeltagarna ges stora möjligheter att påverka studiernas inriktning och innehåll. Studiebesök, grupparbeten och studieresor är vanliga på folkhögskolorna.

Livet känns underbart och den ljusnande framtid är vår.

VILKA KAN STUDERA PÅ FOLKHÖGSKOLAN?

Folkhögskolan vänder sig till vuxna studerande, från 18 år och uppåt och är öppen för alla. Skolorna ger normalt företräde för äldre och sökande med kort skolutbildning. Andra prioriterade grupper är personer med funktionshinder, invandrare och arbetslösa. Skolor som drivs av en viss organisation kan låta sina medlemmar ha företräde. Varje skola försöker få människor med skiftande bakgrund till sina kurser.

VILKA UTBILDNINGAR HAR FOLKHÖGSKOLAN?

Folkhögskolorna har ett stort kursutbud på olika nivåer och med olika inriktningar. Kurserna är från en termin till upp till ett eller flera år.

Allmän kurs finns på samtliga folkhögskolor. Den vänder sig främst till dig som saknar grundskole- eller gymnasieutbildning och är ett alternativ till Komvux.

Folkhögskolorna erbjuder också många särskilda kurser, t.ex. i musik, mediekunskap, konsthantverk, teater, språk, friskvård och turism. För dessa kurser gäller att en större del av studietiden ägnas åt det ämnesområde du valt. En del av kurserna är yrkesinriktade, exempelvis utbildning till fritidsledare, dramapedagog, journalist, kantor och behandlingsassistent.

VAD KOSTAR STUDIerna?

Undervisningen vid folkhögskolan är avgiftsfri. Däremot får du, precis som vid universitet och högskolor, betala för läromedel, studieresor och lunch.

Du som väljer att bo på skolan betalar även för övrig kost och logi. Dessa kostnader varierar mellan olika skolor beroende på rumsstandard och antal måltider. Ett vanligt pris är cirka 3 000–3 500 kronor per månad.

FOLKHÖGSKOLOR I NORDEN

Folkhögskolor finns i alla de fem nordiska länderna. Du har rätt att studera där och får då ta med dig ditt svenska studiemedel. Nordiska Ministerrådet har ett stipendium för extra stöd för dig som studerar på folkhögskola i ett annat nordiskt land. Stipendierna söks hos Nordens folkliga akademi i Göteborg med e-postadress: norden@nfa.se.

LÄRLINGSSYSTEM

En lärlingsutbildning är en företagsanpassad yrkesutbildning, som utgår från företagets behov av utbildad arbetskraft. Efter genomgången utbildning brukar lärlingarna kunna få jobb på företaget.

KÄLLA: UR PIÅSEN HANTVERKAN PÅ DRAMATEN

**Folkhögskolorna erbjuder
många särskilda kurser,
t.ex. i musik, mediekunskap,
konsthandverk, teater, språk,
friskvård och turism.**

Om du är intresserad av en lärlingsutbildning bör du ta kontakt med sykonserenten på din skola eller med arbetsförmedlingen på din hemort. Lärlingsutbildningar genomförs ofta som samverkansprojekt mellan arbetsförmedling och de företag som bedöms ha ett rekryteringsbehov. Du kan också ta direkt kontakt med de företag du är intresserad av att bli lärling hos.

TRAINEEPROGRAM

En del företag har traineeprogram. De som deltar i sådana program lär känna företaget genom att varva utbildning och arbete. Arbetsperioderna förläggs till olika avdelningar så att traineen får en både djup och bred uppfattning och erfarenhet av företaget. Har företaget verksamhet på olika platser i Sverige får man vara beredd på att arbeta på någon eller några av kontoren. Trainees på multinationella företag har ofta en eller flera arbetsperioder på bolag utomlands.

För att bli antagen som trainee krävs oftast universitets- eller högskoleutbildning.

STUDIEMEDEL

Studiemedel består av bidrag och lån. För att få fullt studiemedel måste du bedriva studier på heltid. Du måste också bli godkänd på kurserna. Läser du på högskolenivå kan du få studiemedel under högst 12 terminer. Du behöver inte ta ut hela totalbeloppet. Du kan exempelvis ta ut enbart bidragsdelen eller bidragsdelen plus en del av lånebeloppet.

Läs mer om studiemedel på sidan 57.

Totalbelopp = lån + bidrag

ÖVNINGAR

1. Nämn några olika högskoleexamina och deras poängnivåer.
2. Ge exempel på olika yrken som kräver högskoleutbildning.
3. Fler kvinnor än män skaffar sig en högskoleexamen. Vad tror du det beror på att männen är färre?
4. Vad gör du om dina betyg inte räcker för att komma in på den utbildning du är intresserad av?
5. Vilka vänder sig folkhögskolan till?
6. Vilka utbildningar erbjuder folkhögskolor?
7. Ta reda på om arbetsförmedlingen i din kommun har några lärlingsprojekt i samverkan med företag på orten. Hur kommer du med i ett sådant projekt?

CASE: STUDERA UTOMLANDS

"FÖR MIG VAR FÖRBÄTTRADE SPRÅKKUNSKAPER ETT VIKTIGT MÅL MED UTBYTET"

Text: Annika Wallin på uppdrag av Universitets- och högskolerådet

Undervisningen på universitetet i Madrid höll hög nivå. Teori varvades med praktiska övningar och livliga diskussioner. Cecilia Gavatin såg aldrig tunghäfta som ett alternativ och omfamnade allt det spanska under sin tid som utbytesstudent inom Erasmus-programmet.

På Universidad Pontificia de Comillas i Madrid är aktiviteten hög på lektionerna. Närvaron är viktig och studenterna förväntas diskutera och kommentera det som presenteras.

– I Madrid talar de snabbt och jag ska erkänna att det var en hög tröskel att kliva över när jag skulle börja prata i klassrummet. Jag var den enda utbytesstudenten, alla andra var spanjorer, men jag kastade mig in i det direkt och det gick över förväntan.

Cecilia hade läst spanska på gymnasiet, varit en månad i Barcelona som 17-åring och inför Erasmusutbytet hade hon gått en kvällskurs i spanska.

– För mig var förbättrade språkkunskaper ett viktigt mål med utbytet. Jag vill ha ett jobb där jag får använda flera språk och studierna inom Erasmus var ett sätt att förbättra mina chanser att få det.

Övningar, film och diskussion

Den spanska undervisningen skiljde sig från den svenska på flera sätt. I Madrid hade lärare och studenter en närmare relation som kom sig av att man pratade och diskuterade mer med varandra. En annan skillnad var att lektionerna ofta innehöll praktiska övningar och det uppskattade Cecilia mest av allt.

– Till exempel innehöll kursen i förhandling en övning där vi fick prova på att förhandla. Och när vi läste ledarskap fick jag lära mig att använda min röst. Jag förbättrade mitt tonläge, snabbhet och att använda pauser vid tal och presentationer. Genom att få prova själv fick jag med mig verktyg som jag har nytta av dagligen.

Cecilia tyckte att undervisningen överlag höll en hög nivå. Alla

lärare använde film för att visa konkreta exempel och det bidrog till att kunskaperna blev djupare.

Äkta spansk upplevelse

För Cecilia handlade utbytet också om att få uppleva det genuina Spanien och leva på spanskt vis.

- Jag gjorde noggrann research och frågade dem jag mötte vad jag skulle göra och äta för att få uppleva det äkta Madrid.

En fransk utbytesstudent blev Cecilias närmaste vän men i övrigt utgjorde en bar i Chueca, området där hon bodde, navet i hennes umgänge. Cecilia slog sig i slang med barägarna som kom att bli hennes vänner. De visade henne många roliga ställen och på så vis utökades kontaktnätet.

- Ett särskilt minne är när en av mina nya kompisar kom med sin gamla vespa och tog med mig till sin favoritplats. Det är en utsiktspunkt dit få turister hittar. Madridborna brukar gå dit vid solnedgången och han hade tagit med sushi och vin. Det var en helt magisk plats!

Bild: Privat

Namn: Cecilia Gavatin

Ålder: 27 år

Studerat: Civilekonomprogrammet vid Stockholms universitet. Arbetar nu på PR-byrån Jung Relations.

Studier inom Erasmusprogrammet: Företagsekonomi på Universidad Pontificia de Comillas i Madrid, vårterminen 2012.

Erasmus är ett utbytesprogram som ger studenter som läser på ett universitet eller en högskola i Sverige möjlighet att i 3-12 månader studera vid ett lärosäte i Europa. Som Erasmus-student behöver man inte betala någon terminsavgift och man får även ett stipendium under utlandsvistelsen. Det är även möjligt att göra praktik genom Erasmus. Läs mer på webbplatsen erasmusstudent.se

CASE: STUDERA UTOMLANDS

SVENSKA INGENJÖRER PLANERAR FÖR SOLENERGI I COLOMBIA

Text: Universitets- och högskolerådet

Ett eget projekt om förnyelsebar energi i ett utvecklingsland. Det är drömmen för Elina Järkil och Johanna Skytt, nybakade energiingenjörer som inför sitt examensarbete gjort en fältstudie i Colombia inom ramen för programmet Minor Field Studies, MFS.

- Vi vill installera solvärme på ett barnhem i colombianska Popayán. De träffades på energiingenjörsprogrammet på högskolan i Halmstad och upptäckte att de har samma fokus på och engagemang för hållbar utveckling och förnyelsebar energi, att de kompletterar varandra och trivs ihop. Och när det var dags att börja med examensarbetet kändes det självklart med en gemensam fältstudie.

Byggde solvärmeanläggning

Elina Järkil, som pratar lite spanska, ville till Sydamerika och genom en professor i Halmstad fick de en bra personlig kontakt med en handledare i Colombia.

- Vi ville göra ett arbete om solenergi och då är det gynnsamt att jobba nära ekvatorn, säger Elina Järkil och Johanna Skytt. Vi installerade en självcirkulerande solvärmeanläggning på en förskola och hade workshops med barnen om förnyelsebar energi.

Personliga och yrkesmässiga vinster

Syftet med projektet var att stärka lokalbefolkningens makt över sin energi. Att visa dem hur de själva kan tillvarata solen. Och byborna visade ett stort intresse för de exempel Elina Järkil och Johanna Skytt hade att visa.

- Vi lärde oss hur det fungerar i Colombia. Och att det finns stor potential för solenergi i länder utan välutvecklad infrastruktur. Men det som gett allra mest är själva upplevelsen, alla fantastiska vänner och hur man har kunnat utvecklas som person, menar Johanna Skytt och Elina Järkil. Vi lärde oss mycket av att kastas in i oförutsedda händelser, både som människor och professionellt.

Bild: Privat

Samlar pengar

Att ha gjort en MFS ger ett positivt intryck i cv:t, enligt de båda energiingenjörerna. Johanna Skytt har nu en projektanställning som processingenjör på ett pappersbruk och Elina Järkil är energi- och klimatrådgivare i Uddevalla kommun. Men planerna på att förverkliga framtidsdrömmen är inte lagda åt sidan.

- Vi vill fortsätta jobba tillsammans i ett eget projekt, men det är svårt med finansiering. Vi måste först få ihop pengar genom att jobba och på andra sätt samla in tillräckligt mycket. Sedan åker vi!

Delar med sig av erfarenheter

Elina Järkil och Johanna Skytt ser MFS-stipendiet som en fantastisk möjlighet och rekommenderar alla som har chansen att ta den. Då och då medverkar de vid förberedelsekurser för studenter som ska påbörja en fältstudie i ett utvecklingsland.

- Det värsta med det är att alla vi pratar med ska få åka iväg, medan vi får stanna hemma, skrattar Elina Järkil och Johanna Skytt. Det enda vi kan göra är att dela med oss av våra erfarenheter och tips. Som till exempel att man ska vara medveten om att allting tar mer tid än man kanske tänkt sig, att man behöver planera för och lämna plats för oförutsedda händelser. Det är också viktigt att ha en bra kontakt i landet. Då reder man sig alltid.

Genom Minor Field Studies, MFS, kan studenter som är i slutet av sin högskoleutbildning på plats i ett utvecklingsland samla material till sin uppsats eller sitt examensarbete på kandidat-, magister- eller masternivå. MFS är möjligt inom de flesta ämnesområden. Som student söker man MFS från sitt lärosäte och man får ett stipendium under utlandsvistelsen.

Ung på arbetsmarknaden

**Det är bra att känna till vad som gäller på arbetsmarknaden.
Du har lättare att hitta ett jobb du blir nöjd med och risken är
mindre att du blir utnyttjad och blåst.**

I Sverige bestäms de flesta reglerna av arbetsmarknadens parter och inte av riksdag och regering. Parterna är centrala fackförbund och arbetsgivarorganisationer och de kommer överens om reglerna i så kallade kollektivavtal. Kollektivavtalen anpassas till olika branscher och det finns därför många olika kollektivavtal men i grunden är de ändå lika.

Kollektivavtalen innehåller regler som ska gälla på jobbet, om löner, arbetstider, semesterersättning, ersättningar som OB-tillägg som du ska ha om du jobbar på obekväm arbetstid och försäkringar.

Kollektivavtal finns på de flesta arbetsplatser, men inte på alla. Avtalen är bra för dig och alla andra löntagare eftersom de garanterar att villkoren på företaget är bra.

Om du söker och får ett jobb på ett företag som inte har ett kollektivavtal ska du vara mer uppmärksam på att du får rimlig lön och arbetsvillkor. Du kan kolla om kollektivavtal finns genom att helt enkelt fråga arbetsgivaren eller kontakta det fackförbund som organiserar på den arbetsplatsen. Om du inte vet vilket fackförbund det är kan du kontakta Fackets hjälptelefon 020-56 00 56 eller maila till sommarjobb@lo.se eller gå via Facebook.

De jobb som unga oftast får är tillfälliga jobb. Du blir ersättare eller vikarie för den fasta personalen eller får jobba när det finns särskilt mycket att göra på företaget. Det finns olika typer av tillfälliga anställningar som:

- **Säsongsanställning** som är ett alternativ när det bara är möjligt att utföra ett arbete under en viss tid på året exempelvis trädgårdsarbete eller arbete vid en skidanläggning.
- **Vikariat** som innebär att du ersätter någon som är borta på exempelvis grund av sjukdom, studier eller barnledighet. Du kan bara vara vikarie i maximalt två år under en femårsperiod.
- **Allmän visstidsanställning** som får pågå som mest i två år under en femårsperiod.

ÄR DU GAMMAL NOG?

Under 13 år: Du får sälja majblommor och jultidningar. Du får också jobba som skådespelare eller som artist om arbetet är ofarligt. Dina föräldrar måste godkänna att du arbetar.

13 – 15 år: Du får ta enkla, riskfria arbeten som att stå i kiosk eller arbeta i affär. Du får arbeta före och efter skolan men inte under skoltid. Du får arbeta på skolloven men i begränsad omfattning och inte efter klockan 20.

16 år: Du får i princip ta alla jobb, men du får inte arbeta med farliga kemikalier, tyngre lyft eller maskiner där du kan skada dig. Du får aldrig arbeta ensam. Du får arbeta högst åtta timmar per dygn och 40 timmar per vecka och senast till klockan 23. Du får också driva ett eget företag om du har dina föräldrars tillstånd.

18 år: Du är myndig och bestämmer över dig själv. Du skrivs in i försäkringskassan och om du arbetar börjar din framtida pension att beräknas.

ÖVNINGAR

1. Vilka kommer överens om kollektivavtal?
2. Vad regleras i ett kollektivavtal?

Söka jobb

Det kan kännas svårt att skaffa det första jobbet. Du är ovan att söka jobb och har ingen arbetslivserfarenhet att bjuda på. Var inte kräsen, utan sök så många jobb du kan.

SKAFFA JOBB VIA KONTAKTER

Ett bra sätt att skaffa sig ett jobb är via vänner och bekanta.

Inventera din egen vänskrets, dina släktingar och deras vänner. Jobbar någon på ett företag som söker folk? Jobbar någon på ett företag som skulle ha nytta av en person som du? Eller jobbar någon på ett företag som du tycker är bra och där du skulle vilja jobba?

Självklart är det en fördel att känna någon som redan jobbar på det företag där du söker jobb. För den person som anställer känns det förstås bra om någon de litar på kan intyga att du är en bra och pålitlig person.

Via bekanta och vänner kan du också få reda på lediga jobb innan företagen aktivt går ut och söker folk. Även om du inte exakt motsvarar den person som företaget tänkt sig kanske de ändå blir intresserade eftersom du finns tillgänglig i det rätta ögonblicket.

Var inte kräsen, det är nästan alltid bättre att jobba än att inte göra något alls.

KONTAKTA FÖRETAG

Har du en idé om vad du vill jobba med? Känner du till företag som har sådana jobb? Ring upp företaget! Be att få tala med personalchefen. Presentera dig. Berätta kort varför du vill jobba på företaget och be att få skicka dina papper. Vänta dig inte att personalchefen ska bli entusiastisk över ditt telefonsamtal, men när företaget senare behöver folk finns dina papper redan på plats. Var envis. Visa att du är intresserad, kontakta företaget igen och påminn om din existens.

SVARA PÅ ANNONSER

Läs platsannonser. Du kanske hittar ditt drömjobb! Försök att inte vara alltför smal när du värderar tänkbara arbeten. Det finns sannolikt mycket få jobb som exakt motsvarar dina krav och förväntningar. Det är mycket bättre att ha ett halvtråkigt jobb än inget alls. Har du kommit

in på ett företag kan du försöka byta till ett annat jobb som du hellre vill ha. Det är dessutom lättare att skaffa ett nytt jobb om du redan har ett än om du är arbetslös.

ARBETSFÖRMEDLING

Vänd dig till kommunens arbetsförmedling och gå igenom platsannonserna. Arbetsförmedlingarna har särskilda s k coacher som stödjer och hjälper dem som söker jobb. Denne känner exempelvis till vilka företag som behöver nyanställa och kan också värdera din utbildning och komma med förslag på lämpliga jobb som du kan söka. Du får också hjälp med att sätta ihop en bra jobbansökan.

INTERNET

På nätet finns jobbsökarsajter. Förutom att hitta lediga jobb kan du här lägga in dina personuppgifter, meriter och en presentation av dig själv i jobbsökarsajternas cv-databaser. Företagens kravprofiler över lediga jobb matchas sedan med de sökprofiler som ligger i databasen och man hittar på så sätt personer med precis den utbildning och de erfarenheter man söker.

Det finns en mängd olika jobbsökarsajter idag, både generella och de som är specialiserade på olika yrkesområden eller branscher. Den mest välbesökta är Arbetsförmedlingens webbplats (www.ams.se). Här kan du söka jobb och få information om arbetsmarknaden i såväl Sverige som andra delar av världen. Dessutom finns här en avdelning för yrkesbeskrivningar och en för utbildningar i Sverige. Lediga jobb hittar du i Platsbanken där jobben är uppdelade i olika kategorier: du kan t.ex. söka yrkesvis, regionvis, bland utlandsjobb eller tillfälliga jobb och hos andra länders arbetsförmedlingar. I Sökandebanken kan du lagra uppgifter om dig själv. Uppgifterna är tillgängliga enbart för företag som är registrerade i Sverige.

Några andra jobbsökarsajter är Monster (www.monster.se), StepStone (www.stepstone.se) och Careerbuilder (www.careerbuilder.se). Många tidningar har platsannonser på sina webbplatser.

BEMANNINGSBRANSCHEN

De flesta bemanningsföretag rekryterar och hyr ut personal samt gör entreprenadjobb åt andra bolag. Entreprenad innebär att bemanningsföretaget tar över ansvaret för bemanning, drift och utveckling av en funktion på ett företag, som receptionen eller lönehanteringen.

Ett bra tips är att Lägga upp ditt CV på olika
jobbsajter så ökar dina chanser att få ett jobb.

På bemanningsföretagens sajter kan man lägga in sitt cv, söka jobb eller söka personal – precis som på jobbsökarsajterna med andra ord. Skillnaden ligger alltså i entreprenaddelen och den största delen: uthyrningstjänsten/konsultdelen.

Som konsult är du anställd på bemanningsföretaget, som sedan "hyr ut" din kompetens till olika företag under kortare eller längre perioder. På så sätt får du ett omväxlande arbete och ett brett kontaktnät. För att passa som konsult är det viktigt att du trivs med ständig förändring vad gäller både arbetsuppgifter och arbetsmiljö. Ett utvecklade arbete på kort eller lång sikt.

Exempel på stora bemanningsföretag är Proffice (www.proffice.se), Manpower (www.manpower.se), Poolia (www.poolia.se) och Adecco (www.adecco.se). Vissa bemanningsföretag är inriktade på någon eller några yrkeskategorier eller branscher, andra hyr ut och rekryterar all sorts personal.

SKRIVA PLATSANSÖKAN

En platsansökan ska presentera dig och få arbetsgivaren intresserad av dig. Skriv kort och enkelt, men gärna personligt. Den som läser din ansökan uppskattar om den är lättläst.

I platsannonsen brukar det stå vilka papper du ska skicka med ansökan. Ibland vill arbetsgivaren se betyg. I annonsen finns oftast också namn på en kontaktperson. Ring upp denne, presentera dig, fråga lite om tjänsten och försök bilda dig en uppfattning om företaget. Då blir det lättare att skriva.

Din ansökan ska självklart innehålla uppgifter om utbildning och tidigare arbetslivserfarenhet. Beskriv gärna dina arbetsuppgifter i korthet. Du kan också berätta lite om vad du gör på din fritid. Är du medlem i någon förening? Eller är du ledare för knattelaget i fotboll? Sådant visar att du är aktiv och är beredd att ta ansvar.

Arbetsgivaren kan också vara intresserad av att få reda på om du talar flera språk och har körkort. Ibland vill arbetsgivaren ha referenser. En referens är en person som kan berätta hur du fungerade i arbetet eller utbildningen eller någon som känner dig bra. Skriv referensens namn, adress och telefonnummer. Du bör förstås tala med referenspersonen innan du skickar brevet.

På nätet finns mallar för ansökningar och **meritförteckningar**, cv, exempelvis www.cvlabbet.se, www.studentworklink.se, www.campus.se. Låt gärna någon läsa igenom din ansökan och kolla så att språket är korrekt.

meritförteckning = curriculum vitae, latin för levnadsteckning, förkortas cv

MERITFÖRTECKNING

Om du har viss utbildning och tidigare arbetslivserfarenhet är det bra att räkna upp dessa i en meritförteckning eller ett cv. Den ska då innehålla dina utbildningar, praktikperioder och anställningar och du börjar med det du gjort senast. Beskriv gärna kort vad du jobbat med. Du kan också ta upp viktiga saker som förtroendeuppdrag. Eventuellt kan du låta en eller två personer som du känner intyga att din meritförteckning är korrekt.

GÅ PÅ ANSTÄLLNINGSINTERVJU

Det är lätt att bli nervös under en anställningsintervju. Därför bör du förbereda dig så gott du kan. Ju bättre förberedd du är, desto mer avslappnad kan du vara.

Under intervjun kommer du att få en rad frågor om dig själv. Men du får kanske också frågor om vad du vet om företaget och varför du söker just detta arbete. Försök därför läsa på om företaget i förväg. Har du förkunskaper är det lättare att ställa frågor. Tänk ut frågor i förväg. Är du rädd att glömma dem, kan du skriva upp frågorna på ett papper. Det är inget fel att ha en "fusklapp". Var inte rädd för att fråga! Det visar att du är intresserad.

Är det din första anställningsintervju kanske du ska öva tillsammans med en kompis innan du går iväg. Ställer din kompis tuffa frågor kanske du kan undvika att bli överrumplad när det gäller på riktigt.

Du och den personal du möter på anställningsintervjun känner sannolikt inte varandra sedan tidigare. Därför blir sådant som kläder och frisyrt viktigare än annars. De visar ju i någon utsträckning din personlighet och din vilja att anpassa dig till företagets regler.

Det finns inga kläder som alltid är "rätt" att ta på sig. Försök föreställa dig hur de människor du möter kommer att vara klädda och klä dig någorlunda därefter. Avviker du alltför mycket kanske du blir så låst vid detta att du tappar uppmärksamheten och verkar ointresserad av jobbet.

När du stiger in på företag så påminn dig själv om att du redan har gjort ett gott intryck. Någon på företaget är intresserad och nyfiken på

dig. Du har blivit kallad till en anställningsintervju. Du har redan vunnit en halv seger!

OM DU INTE FÅR JOBBET

Om du inte får ett jobb du sökt är det lätt att bli arg och sur. Försök komma över den känslan. Ta i stället reda på varför du inte fick jobbet. Ring upp företaget och fråga! Du kan få upplysningar som kan hjälpa dig att lyckas bättre nästa gång. Din ansökan kanske var slarvigt skriven? Du verkade ointresserad under intervjun? Eller så får du reda på vad det var som gjorde att den andre personen fick jobbet. Erfarenhet ger säkerhet, nästa gång du går på anställningsintervju vet du bättre vad den kommer att handla om och du kommer att känna dig säkrare och ger automatiskt bättre intryck.

SÖKA JOBB PÅ ANNAN ORT

Om du söker ett jobb på en annan ort och kallas till anställningsintervju betalar normalt företaget din resa. Du bör dock fråga i förväg. Om företaget inte vill betala resan är det ett tecken på att deras intresse för dig är ljust.

TA JOBB PÅ ANNAN ORT

Om det inte finns något jobb på din hemort kanske du överväger att flytta dit jobben finns. Om du riskerar att bli långtidsarbetslös på din hemort eller deltagit i ett arbetsmarknadspolitiskt program men ändå inte fått jobb kan du få flyttbidrag. Normalt ska du ha fyllt 25 år för att få flyttbidrag, men om det finns särskilda skäl kan även du som fyllt 20 år eller gått ut treårigt gymnasium få flyttbidrag.

SÖKA JOBB UTMOLANDS

Många vill resa utomlands och jobba för att det är spännande, roligt och lärorikt. Inom EU har du rätt att både söka och ta arbete i ett annat land utan arbetstillstånd. Regler om arbetstider, lönenivåer, försäkringar och en rad andra villkor kan vara annorlunda när du jobbar utomlands. Vill du veta mer finns en rad olika sajter som tipsar om jobb utomlands exempelvis arbetsformedlingen.se och EU-kommissionens europa.eu/eu-life/work-business.

EU:s regler omfattar också den sociala tryggheten och i denna inkluderas arbetslöshetsförsäkringen. Genom EES-avtalet gäller dessa regler också för Island, Norge och Liechtenstein.

Den som är arbetslös har numera möjlighet att söka arbete i ett annat EU- eller EES-land och behålla sin svenska arbetslöshetsersättning. För att få ersättningen utbetald i ett annat land krävs att den arbets-sökande kan visa upp ett intyg från Sverige. Intyget kallas E303. Ansökningsblankett finns på Arbetsförmedlingen. Du har tre månader på dig att skaffa ett jobb utomlands.

ÖVNINGAR

1. Du vill jobba efter gymnasiet. Hur ska du bära dig åt för att skaffa ett jobb?
2. Du ska skriva en platsansökan. Självklart beskriver du de extrajobb du haft under gymnasietiden. Men du vill också berätta om dig själv och dina intressen för att ge en mer komplett bild av dig själv. Finns det några fritidsintressen som är särskilt lämpliga att nämna? Varför?
3. Du har svarat på en platsannons. Kan du påverka företaget att låta dig komma på en anställningsintervju?
4. Du ska gå på anställningsintervju. Hur förbereder du dig?
5. Det har gått flera veckor sedan din anställningsintervju och du har inte hört något från företaget. Vad gör du?

Du fick jobbet

Du blir erbjuden jobbet! Så roligt! Men acceptera inte ett jobb till vilket pris som helst. Låt dig inte utnyttjas.

Se till att du får ett anställningsbevis när du blivit lovad ett jobb. Under en intervju är det lätt att missförstå saker och ting eller glömma bort att fråga och därför är det bra att ha en skriftlig bekräftelse på vad arbetsgivaren och du har kommit överens om. Du har rätt enligt lag till ett anställningsbevis och du ska få det senast en månad efter att du har börjat jobba.

ANSTÄLLNINGSBEVISET SKA INNEHÅLLA:

- Ditt och arbetsgivarens namn
- Arbetsplatsens adress och organisationsnummer
- Dina arbetsuppgifter
- Uppsägningstid
- Anställningsform
- Start- och slutdatum
- Arbetstiden per dag eller vecka
- Din lön
- Din rätt till betald semester
- Ersättning för övertid och obekväm arbetstid
- Avdrag för kost och logi

En del arbetsgivare erbjuder svartjobb. Du får kanske mer pengar i handen än vad du skulle fått om du betalat skatt på din lön. Men att jobba svart är riskfyllt. Först och främst är det olagligt. Inte bara arbetsgivaren bryter mot lagen, det gör också den som jobbar. Jobbar du svart hamnar du utanför systemet och får ingen semesterersättning, sjukersättning eller övertidsersättning. Din arbetsgivare gör heller inga pensionsinbetalningar så du kommer att få lägre pension den dag du slutar att jobba. Eftersom du inte omfattas av några kollektivavtal är du heller inte skyddad av försäkringar om du skulle råka ut för en olycka på din arbetsplats.

Arbetsgivaren kan föreslå att du ska provjobba utan lön för att han eller hon ska kunna kolla om du passar för arbetet. Gå inte på det. Om arbetsgivaren säger nej till anställning är det väldigt svårt för dig att få ut ersättning för den arbetade tiden.

Om du blir erbjuden jobb med prestationslön eller provision ska du försöka kolla upp om det ens är möjligt att få ihop en rimlig lön. Du kanske känner någon som haft ett jobb med provisionslön, det är ganska vanligt bland ungdomar.

Vad är facket bra för?

Grundidén med fackförbunden är att de som jobbar är solidariska med varandra och hjälper varandra genom att inte ta arbeten med alldeles för låga löner eller acceptera andra dåliga villkor på arbetsplatsen. I Sverige är förhållandevis många anslutna till ett fackförbund. Det finns olika fackförbund för olika branscher.

Det kostar att vara med i ett fackförbund och avgiften är olika hög i olika förbund. Medlemmarna betalar för att facket centralt förhandlar med företrädare för arbetsgivarna om löner och andra viktiga delar i kollektivavtalen. Facken erbjuder också hjälp i en rad situationer. Det kan handla om allt från rådgivning i försäkringsfrågor till hjälp vid löneförhandlingar och vid uppsägningar eller omplaceringar. Blir det problem på arbetsplatsen kan du vända dig till en facklig representant för hjälp och stöd. Men förutsättningen för att få denna hjälp är att du är medlem.

Du får inget jobb

Det inte bra för någon att vara arbetslös men särskilt illa är det när unga inte får ett jobb. Därför kan arbetslösa ungdomar mellan 16 och 24 år få del av den så kallade jobbgarantin. Den gäller när du varit arbetslös i minst tre månader och så måste du vara anmäld som arbetslös hos arbetsförmedlingen.

Jobbgarantin innebär att du erbjuds studie- och yrkesvägledning, jobbsökaraktiviteter, arbetspraktik och utbildning och ibland stöd att starta ett eget företag.

Du får en ekonomisk ersättning också när du omfattas av garantin och den varierar beroende på hur gammal du är och om du har rätt till arbetslöshetsersättning eller inte.

- Är du mellan 18 och 20 år får du en ersättning som motsvarar studiebidraget, 1 050 kronor i månaden.

- Har du slutbetyg från gymnasiet och varit arbetslös i tre månader och är anmäld vid arbetsförmedlingen får du en utvecklingsersättning på knappt 3 000 kronor per månad.

- Du som har rätt till arbetslöshetsersättning får aktivitetsstöd när du deltar i jobbgarantin.

ERSÄTTNING FRÅN A-KASSAN

Många arbetslöshetskassor har ett nära samarbete med de fackliga organisationerna, men är fristående från dessa. Den som är med i facket är oftast också medlem i en arbetslöshetskassa. Men det går utmärkt att vara medlem i enbart ett fackförbund och/eller en a-kassa.

A-kassan går in och ersätter dig om du är arbetslös och därför inte har någon lön. Tanken är att ersättningen ska vara 80 procent av lönen. Det finns dock ett tak som innebär att du som mest kan få 680 kronor om dagen. Ersättningen från a-kassan betalas ut fem dagar i veckan och är skattepliktig.

Studenter som är med i a-kassan kan nekas ersättning eftersom det inte finns möjlighet att få ersättning under ferieuppehåll. Den student som har svårt att hitta ett sommarjobb kan inte räkna med ersättning från a-kassan.

För att få full ersättning ställs en rad krav, bland annat:

- Du ska ha varit medlem i en a-kassa i minst 12 månader
- Du ska vara anmäld som helt eller delvis arbetslös vid arbetsförmedlingen
- Du söker arbete aktivt
- Du har arbetat under sex månader och minst 80 timmar varje månad.

För dig som är 20 år och som arbetar och är med i en a-kassa, men som inte varit med tillräckligt länge, finns en ersättning som kallas grundbelopp och som är max 320 kronor per dag. Också du som inte är medlem i en a-kassa men har arbetat kan ha rätt till grundbeloppet.

ÖVNINGAR:

1. Varför är det bra med ett anställningsbevis?
2. Räkna upp minst fem saker som ska stå i anställningsbeviset.
3. Vilka för- och nackdelar finns med att vara med i facket?
4. Vad innebär jobbgarantin?
5. Vilka får ersättning från arbetslöshetskassan?
6. Hur mycket kan man maximalt få från a-kassan?
7. Vad händer med den som inte får ersättning från a-kassan?

Facket kan ge stöd när det blåser hårt

Det är inte alltid så lätt att ha koll på vilka regler som gäller ute i arbetslivet. Några som kan hjälpa dig med dina frågor är ditt fackförbund, som bistår med både tips och råd samt stöd och hjälp när det behövs.

Som ung och nybörjare i arbetslivet, tillhör du en utsatt grupp.

– Unga utnyttjas i större utsträckning än andra som har arbetat några år. Du är oerfaren och har kanske inte heller fått information om vilka rättigheter som du faktiskt har som anställd. Oavsett erfarenhet så omfattas du av lagar och avtal precis som alla andra, säger Malin Norberg, ungdomssekreterare på LO.

GER RÅD OCH STÖD

Din fackliga organisation kan ge dig tips och råd gällande din arbetsplats, oavsett om det är ett sommarjobb, ett extrajobb eller en praktik. När det blir något problem på arbetsplatsen kan du alltid vända dig till din fackförening för att få stöd och hjälp.

En del fackförbund erbjuder studerande- eller elevmedlemskap, framför allt de förbund som representerar yrken som erbjuds på yrkesprogrammen.

När du ska börja på ditt första arbetsplats finns det några saker som är bra att ha koll på. Dels ska du se till att få ett ordentligt anställningsbevis. På det ska bland annat information stå om vilken typ av anställning det gäller, hur länge anställningen ska pågå om den är tidsbegränsad, vilken lön du ska ha och vad dina arbetsuppgifter innebär. Finns det ett kollektivavtal på arbetsplatsen, innebär det genast mycket mer trygghet.

– Kollektivavtalet är ett avtal facket och arbetsgivaren kommer överens om, vilket innehåller riktlinjer för arbetsgivaren att följa. Avtalet förstärker dina villkor som anställd och fyller i många av de luckor som finns i lagen, som att du alltid ska få lön och vara rätt försäkrad i arbetet. Det kan vara bra att ta reda på om det finns ett kollektivavtal och i så fall vilket. Vill du inte fråga rätt ut kan du alltid ringa fackets hjälptelefon, tipsar Malin.

OTRYGGA ANSTÄLLNINGAR ÖKAR

Om det inte finns ett kollektivavtal så be om att få försäkringarna specificerade på anställningsbeviset, där även din rätt till semester ska stå. Semesterersättning är arbetsgivaren skyldig att betala och summan baseras procentuellt på hur mycket du tjänat. Semesterersättningen ska alltid vara en egen post på lönespecifikationen och aldrig bakas in i lönen. Du ska även få ett lönebesked i samband med varje lön som bland annat visar hur mycket du har tjänat.

Något som blir allt vanligare är att ungdomar ombeds att provjobba utan lön för att se om de passar för jobbet. Finns inget kollektivavtal på arbetsplatsen är det egentligen inget som reglerar lönen, men naturligtvis ska du ha betalt när du arbetar. En rapport som kom ut i augusti 2011 visar att två av tio ungdomar någon gång har arbetat utan ersättning.

Det blir också allt vanligare att ungdomar anställs som en resurs vid behov. När hjälp behövs skickas till exempel ett sms ut till alla på jobblistan, och först till kvarn får jobbpasset. Något som kan leda till konstant stress.

– Antalet otrygga anställningar ökar och mestadels är det också dessa anställningar som erbjuder sämre villkor. Vi jobbar hela tiden för att förbättra situationen både politiskt, genom avtalsrörelsen och genom att informera om det. Undrar du något eller tycker något verkar fel ska du inte tveka att ringa till ditt fackförbund och be om hjälp. Vet du inte vilket förbund du tillhör så lotsas du rätt. Är man inte medlem kan det vara svårt att få hjälp men du kan alltid höra av dig. I vissa fall hjälper vi till ändå om det behövs, framför allt om du är ung och ny i arbetslivet, säger Malin Norberg.

LIGGER BAKOM MÅNGA FÖRBÄTTRINGAR

Även om facket på senare tid allt mer fått dras med en "tönt-stämpel" så är det faktiskt så att facken är de som ligger bakom många förbättringar för de anställda, så som OB-tillägg vilket inte är lagstadgat. Din medlemsavgift går till bättre avtal på sikt och ser till att du kan arbeta under bra villkor.

– Visst kan man klara sig själv, men hamnar man i en jobbig situation så kan det vara skönt att inte stå ensam. Många väljer i dag att bara vara med i A-kassan, men är man med i facket kanske man aldrig behöver ta ut någon ersättning därifrån på felaktiga grunder. Vi är beroende av våra medlemmar som hjälper oss att se till att villkoren är bra ute på arbetsplatserna. Även om du tillfälligt jobbar i en bransch så är det i dag smidigare att byta emellan de olika facket om du skulle börja i en ny bransch, berättar Malin Norberg.

Läs mer tips på www.ung.lo.se eller ring hjälptelefonen på 020 – 56 00 56

Med sikte på framtidens jobb

Under de senaste åren har vi matats med information om hög arbetslöshet och hur tufft det är att få jobb. Men verkligheten är mångfacetterad.

– Arbetsmarknaden ser olika ut beroende på vilken utbildningsbakgrund man har. Generellt kan man säga att ju högre utbildning desto lättare är det att få jobb, säger Petra Jansson, ansvarig för ungdomsfrågor på arbetsförmedlingen.

Petra Jansson

Utlandsmässa

Kundarbetsplats

Arbetsförmedlingen kan hjälpa till med allt från jobbsök till CV-granskning och coaching. Att det ibland kan vara svårt att få jobb, är något som Petra Jansson som jobbar med ungdomsfrågor på arbetsförmedlingen är medveten om.

– Det är ofta så att möjligheten att få jobb hänger ihop med hur hög utbildning man har. Ju högre utbildning desto lättare är det att få ett jobb. Allra svårast att hitta ett jobb har den som inte har ett fullständigt gymnasiekompetens, säger hon.

ERBJUDER MÅNGA TJÄNSTER

Petra Jansson berättar att det i dag är omkring 30 procent som inte slutför gymnasiestudierna och det är denna grupp som har det tuffast att få ett jobb.

– Har du en gymnasiekompetens så har du mer på fötterna och något att bygga på om så behövs. Har man av olika anledningar inte slutfört gymnasiet råder vi nästan alltid till att man ska komplettera sina betyg. Just nu pågår en folkhögskolesatsning på Arbetsförmedlingen. Den riktar sig till dem som inte slutfört gymnasiet och inte vill fortsätta studera på högskola eller universitet.

– Det går alltid att hitta ett alternativ som passar individen. Vårt jobb är att hitta just den lösningen som passar för dig och som leder dig ut i arbetslivet på sikt, säger Petra Jansson.

På Arbetsförmedlingen kan du få hjälp med så mycket mer än att bara söka jobb. Här finns coacher som kan hjälpa dig att hitta rätt i val av utbildning, du kan få råd kring vilka utbildningar du ska gå för att nå drömjobbet, få hjälp med att utforma ditt CV och råd hur du ska förbereda dig inför en anställningsintervju.

– Vi kan även hjälpa till med information om utlandsstudier eller jobb utomlands. Vi förmedlar kontakter till arbetsgivare ute i Europa och kan i vissa fall även bidra med kostnaden för resan till anställningsintervjun om man blir kallad till en sådan ute i Europa, förklarar Petra Jansson.

HAR STORT KONTAKTNÄT

Arbetsförmedlingen jobbar kontinuerligt med olika arbetsgivare, som bemaningsföretag, och anordnar med jämna mellanrum rekryteringsträffar då arbetslösa ungdomar och potentiella arbetsgivare får möjlighet att träffa varandra.

– Det är ett utmärkt tillfälle att knyta nya kontakter och visa vem man är. Har man inte så mycket arbetslivserfarenhet så är det lätt att sorteras bort på grund av ett tunnt CV, men på dessa träffar så är det ungdomar som efterfrågas för anställning och som arbetssökande så är det ofta lättare att få ett jobb om du får visa vem du är, konstaterar Petra Jansson.

Är du ute efter ett extrajobb, helgjobb eller feriejobb, kan du också vända dig till arbetsförmedlingen. De kan även hjälpa till med att hitta praktikplatser.

– När du kommer till oss så blir du direkt mött i dörren av en personal som hjälper dig till rätt handläggare beroende på ditt ärende. Vi finns här för att hjälpa dig. Ibland kan det till och med vara så att vi hittar jobbförslag som den arbetssökande inte ens visste fanns. Med vårt kontaktnät och våra resurser kan vi hitta lösningarna som passar just för dig. Det är bara att komma förbi, hälsar Petra Jansson.

YRKEN MED STÖRST BRIST PÅ ARBETSKRAFT UNDER 2012-2013

Mjukvaru- och systemutvecklare
Civilingenjörer, gruvteknik och metallurgi
Civilingenjörer, bygg och anläggning
Civilingenjörer, elkraft
IT-arkitekt
Civilingenjörer, elektronik och teleteknik
Byggnadsplåtslagare
VVS-ingenjörer

Byggnadsingenjörer och byggnadstekniker
Civilingenjörer, maskin
Förskollärare
Operationssjuksköterskor
Lastbilmekaniker
Läkare
Kockar

Med fokus på dina möjligheter

Annelie Björnsdotter är certifierad coach med spetskompetens för personer med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, så som ADHD och Asperger. Hon har jobbat med ledarskap och coaching i flertalet år, däribland arbetsmarknadscoaching då hon hjälpt arbetssökande ut i arbetslivet.

VAD GÖR EN ARBETSMARKNADSCOACH?

En coach hjälper, stödjer och utvecklar dig för att uppnå dina livsmål. Att hitta din motivation och hjälpa dig att klargöra vad du vill arbeta med, studera till eller tydliggöra vad som är viktigt för dig på din väg framåt just nu. Hos Arbetsförmedlingen finns tillgång till jobbcoacher, deras egna och privata.

VILKA RÅD HAR DU TILL GYMNASIESTUDERANDE UNGDOMAR?

Leta aktivt extrajobb under hela året inom vilken bransch som helst. All jobberfarenhet är bra och skapar kontakter som ger nya möjligheter. Fråga släktingar eller vänner om de vet någon som behöver hjälp av dig. Ett annat bra tips är att hålla koll på vilka yrken som är och blir bristyrken.

Ibland är det bäst att bara känna efter vad skulle du vilja arbeta med. Börja söka dig till den branschen och praktisera för att pröva på yrket. Passa på att knyta kontaktnät när du är på praktiken, sköt dig väl, var ren och hel, passa arbetstider, håll en öppen dialog med arbetsledaren, säg att du vill jobba extra där och vips kanske du redan är anställd och får din första yrkeserfarenhet.

HUR GÖR JAG NÄR JAG SÖKER JOBB?

Gör en enkel presentation/cv av dig själv där du berättar om dig själv, vad du är bra på och intresserad av. Skriv dina kontaktuppgifter och att du söker jobb som extraanställd. Börja att kontakta företag personligen i närheten där du bor, berätta att du vill jobba hos dem på timme när det behövs. Du kan också söka jobb via exempelvis Arbetsförmedlingens hemsida, jobbsajter på internet och bemanningsföretag. Du kan även skicka ett mejl till olika företag du skulle vilja jobba på. Notera arbetsgivarens namn och kontaktuppgifter i din almanacka, när du kan återkomma och till vem du ska höra av dig till om de har jobb framöver.

VAD SKA MAN SKRIVA I SITT CV?

Om du inte haft så många yrkeserfarenheter ännu kan det räcka med en presentation av dig som person och vilka mål du har med dina studier eller yrkesplaner. Skriv kortfattat om dina praktikplatser, vad du lärde dig och hur du vill använda de erfarenheterna framöver. Nämn dina intressen, föreningar du är medlem i, körkort om du har det. Språk- och datakunskaper är bra att ta med. Tydliga kontaktuppgifter är viktigt så man kan nå dig. Gör en seriös mejladress med ditt namn tydligt, komplettera kanske din presentation med en mindre bild.

Så gott som alla arbetsgivare kontrollerar ditt namn inom sociala medier, så ta bort taggade bilder och ofördelaktiga texter om dig som arbetsgivare skulle reagera negativt på. Ta bort för avklädda bilder på dig, det är också arbetsgivare känsliga för.

HUR FÖRBEREDER MAN SIG BÄST FÖR EN ANSTÄLLNINGSINTERVJU?

Förbered en bra presentation av dig själv och lär dig den utantill. Var öppen, visa engagemang och var påläst om företaget innan intervjun. Passa tiden, var hel och ren, tillmötesgående, öppen och dialogskapande. Visa att du vill ha jobbet!

Tänk igenom vilka frågor som kan komma upp innan intervjun. Träna på svaren med någon du känner.

MINA BETYG ÄR INTE SÅ BRA OCH JAG FÅR VARKEN JOBB ELLER HÖGRE UTBILDNING. VAD KAN JAG GÖRA?

Det kan finnas möjlighet att byta gymnasieprogram under din studietid eller ändra ämnesval i befintligt program som du går på nu.

Välj att ta ett samlat betygsdokument och ta med de kurser du avslutat och sök jobb i Sverige eller utomlands för ett tag. Återkom till din skola eller välj en annan utbildningsväg. Din studie- och yrkesvägledare finns som hjälp.

Sök upp en coach och bli coachad under en tid, ta reda på vad du vill och är bra på, vad som engagerar dig, var dina drivkrafter finns.

Du är unik och viktig och alla är bra på något eller flera saker. Det finns en mening varför just du är född. Du behövs någonstans, din insats är viktig och någon väntar på just dig. Sök, fundera och inspireras av det du är nyfiken på och intresserad av på fritiden. Det gäller bara att hitta rätt nyckel till rätt lås för att du ska hitta rätt jobb för dig. Det är inte hopplöst, se det bara som att du går på din livsväg och just nu gör du så gott du kan.

Tänk på att inte vända på dygnet, sov så bra du kan, sköt om din hälsa, behåll ditt kompisgäng och ta hjälp av någon att bolla tankar och idéer med.

Starta eget

Funderar du på att starta ett företag? Du kanske har en idé eller ett intresse som du vill arbeta professionellt med. Ta det lugnt, sök råd och hjälp, det finns att få! Klä din idé i ord och beskriv hur den ska bli verklighet.

Det stora problemet för dig som är ung och vill starta eget företag är ofta pengar. Det är svårt att få lån om du inte har en fast, någorlunda hög inkomst. Det kan också vara svårt att övertyga omvärlden om att din idé är bärkraftig trots att du är ung.

FÖRDELAR OCH NACKDELAR MED EGET FÖRETAG

Det är roligt att arbeta i ett eget företag. Du jobbar med något som verkligen intresserar dig, du har stor frihet att utforma arbetet som du vill, du kan pröva dina egna idéer, du råar helt enkelt över dig själv.

Men det finns också nackdelar. Du ska fatta alla beslut, kanske helt själv eller tillsammans med övriga delägare i företaget. En del beslut är trevliga att ta, andra är svåra. Du kommer nog att känna dig ensam ibland. Därför är det viktigt att bygga upp ett bra kontaktnät utanför företaget. Skaffa dig några vänner eller rådgivare med företagarbakgrund som kan fungera som ett "bollplank".

Många som startar egna företag har svårt att få verksamheten lönsam från början och kan inte ta ut någon lön eller enbart en mycket blygsam summa. På sikt bör du förstås kunna ta ut en marknadsmässig lön. Det är viktigt, inte minst för att lönen är ingången till socialförsäkringarna. Lönen bestämmer bl.a. nivån i sjukförsäkringen och lägger grunden till din ålderspension.

För många egenföretagare blir arbetsdagarna mycket långa, kanske inte så konstigt om man sysslar med något som är lika mycket ett intresse som yrke. För att behålla din kreativitet behöver du impulser från andra håll än enbart ditt företag och dess verksamhet.

FORMULERA DIN AFFÄRSIDÉ!

Innan du börjar fundera över företagsformer eller lokaler eller annat bör du formulera din affärsidé i ord. Använd inga konstiga formuleringar eller yrkesjargong som bara du eller de invigda förstår. Senare ska du kunna presentera din idé så att andra ska förstå vad du vill göra

Innan du börjar fundera över företagsformer eller lokaler eller annat bör du formulera din affärsidé i ord. Använd inga konstiga formuleringar eller yrkesjargong som bara du eller de invigda förstår.

och dessutom få dem att vilja satsa på dig och din idé. Det skapar inte förtroende om du pratar på ett sätt som de inte begriper.

Formulerar du din affärsidé i ord kan du också lättare bedöma om projektet verkar realistiskt eller om något behöver ändras.

Pröva idén på människor i din omvärld som du litar på. Vänd dig inte enbart till dina kompisar utan fråga vad äldre och yngre tycker. Har du deras stöd? Då är det kanske dags att gå vidare.

SÖK HJÄLP

För att starta ett företag och skaffa fram startkapital behövs mer och gedignare förberedelser än att formulera idén i ord. Men innan du går vidare kan det vara bra att söka mer professionell hjälp. Att få idén testad på experter.

ALMI Företagspartner, www.almi.se, har i uppdrag att främja utveckling och förnyelse i näringslivet.

Till ALMI kan du vända dig för att diskutera din affärsidé och dess bärkraft. Du kan få hjälp att granska och bedöma din affärsidé, analysera dess förutsättningar och göra marknadsbedömningar. Ibland är det svårt för ett nystartat företag att låna pengar. I sådana lägen kan ALMI vara till hjälp eftersom det är ALMIs uppgift att erbjuda riskvillig lånefinansiering när ingen annan gör det. Den finansiella bedömningen baseras på företagets möjligheter och inte på formella säkerheter. Det viktigaste för ALMI är att affärsidén bedöms vara lönsam.

ALMI kan bevilja lån till företag oavsett företagsform och bransch. ALMI kan gå in med upp till 50 procent av det totala kapitalbehovet. ALMI tar ut en ränta som är högre än en genomsnittlig bankränta. Amorteringarna anpassas efter företagets förutsättningar. ALMI bedriver sin verksamhet i 21 regionala bolag och finns i varje län.

Tillväxtverket (www.tillvaxtverket.se) har i uppdrag att hjälpa den som vill starta ett företag och stödja befintliga företag. För dig som vill starta ett företag finns en särskilt tjänst "Företagarguiden" med nyttig information om lagar och regler, tips, checklistor, verktyg att räkna ut pris och skatt, finansiering, adresser, telefonnummer och länkar. På www.tillvaxtverket.se hittar du också Startlinjen som kan ge dig svar på dina frågor. Du kan också ringa Startlinjen på 020-351010.

NyföretagarCentrum (www.nyforetagarcentrum.se) finns på ett 90-tal orter i landet. Samordningsorganet heter Jobs and Society och huvudkraften i verksamheten är det lokala näringslivet på orten som också står för merparten av finansieringen. Här får du som vill starta

eget kostnadsfri rådgivning. Rådgivaren ska fungera som ditt bollplank, en person som testar din affärsidé, diskuterar marknaden, hjälper till att göra budget och finansieringsanalys, går igenom lagar, regler och formella krav. Genom organisationens lokala nätverk kan man få vissa expertråd inom juridik, ekonomi och hjälp med kontakter i branschen. De lokala rådgivarnätverken utgörs av företrädare för det lokala näringslivet, banker, försäkringsbolag, revisionsföretag, lokala och regionala myndigheter och experter. Utvärderingar visar att ungefär hälften av dem som får rådgivning på sitt lokala NyföretagarCentrum aldrig startar något företag. Ytterligare en fjärdedel avvaktar. För den fjärdedel som startar ett företag går det bra. Bara några få procent går i konkurs eller lägger ned verksamheten.

Kommunens näringslivssekreterare är en person att tala med. Denne har ett brett kontaktnät bland kommunens företag och organisationer.

Arbetsförmedlingen (www.arbetsformedlingen.se) ger bidrag till start av näringsverksamhet. Kraven du måste uppfylla är att du ska ha fyllt 25 år, vara arbetssökande och inskriven vid arbetsförmedlingen. Om du omfattas av jobbgarantin gäller en åldersgräns på 20 år. Du måste också visa att du har en hållbar affärsidé som kan bli lönsam. Startbidraget får du i de flesta fall i högst sex månader. Är du berättigad till arbetslöshetsersättning motsvarar bidraget den ersättning du skulle ha fått som arbetslös. Övriga får drygt 100 kronor per dag. Bolagsverket, skatteverket och tillväxtverket har en gemensam sajt, verksamt.se, där du kan få råd och hjälp. Där finns inspiration, information och handfast hjälp bland annat för hur du kan lägga upp administrationen av ditt företag.

Företagarnas Riksorganisation (www.fr.se) erbjuder sina medlemmar kostnadsfri rådgivning i juridiska frågor exempelvis när dessa vill starta ett företag. Organisationen kan även förmedla förmånliga försäkringar samt ett kontaktnät av företagare.

Ung Företagsamhet (www.ungforetagsamhet.se) är en ideell förening som är arbetsmarknadspolitiskt och partipolitiskt oberoende och finns på många håll i landet. Föreningens syfte är att ge kunskap om företagande och näringslivets villkor genom att låta gymnasieelever driva ett UF-företag under ett läsår. Lärare med speciellt intresse för företagande och näringsliv arbetar tillsammans med eleverna och fungerar som handledare. Ung Företagsamhet bidrar med ett komplett utbildningsmaterial och stöd av specialutbildade medarbetare.

Svenskt Näringsliv (www.svensktnaringsliv.se) arbetar med att bilda opinion i företagarfrågor. De cirka 45 000 medlemsföretagen är indelade i branschförbund och sluter bl.a. kollektivavtal med facket. Svenskt Näringsliv producerar också informationsmaterial bl. a. för dig som vill starta eget.

Coompanion (coompanion.se) är Coompanion är företagsrådgivande om kooperativt företagande och finns på 25 platser i landet och ägs lokalt av medlemmarna. Rådgivningen är kostnadsfri. Verksamhet finansieras av medlemsorganisationer, konsultintäkter, EU-program mm och medfinansieras av Tillväxtverket.

Banker är viktiga när du ska starta eget. Du behöver kanske låna pengar för att komma igång och dessutom behöver du löpande banktjänster för att smidigt kunna betala räkningar, löner och skatter. Gå runt hos flera banker och jämför räntor, service och avgifter.

Revisionsbyråer kan vara specialiserade på att hjälpa personer som

vill starta eget. De har dels allmänt informationsmaterial, men kan också hjälpa till att skriva och sätta ihop ansökningshandlingar, preliminärdeklarationer och så vidare. Sådant brukar dock kosta. Vilka dessa byråer är på din ort kan du exempelvis fråga om hos NyföretagarCentrum.

OLIKA FÖRETAGSFORMER

Vilken företagsform du ska välja beror på vilken verksamhet du ska ägna dig åt. De vanligaste företagsformerna är enskild firma, handelsbolag, kommanditbolag och aktiebolag, men det finns även andra möjligheter om du vill komma igång med en egen verksamhet.

Enskild firma är vanligt när man ensam har tänkt att bli sin egen. Man ansvarar själv med all sin egendom för företagets förbindelser. Det betyder att firmans ekonomi och den privata går ihop. En enskild firma behöver inte registreras hos Patent- och registreringsverket, men i praktiken kan det ändå vara viktigt. Banken, dina leverantörer eller kunder får bättre reda på ägarförhållandet och ditt ansvar när firman är registrerad. En enskild firma behöver normalt inte anlita revisor.

Handelsbolag är en juridisk person med minst två ägare. Bolagsmännen ansvarar lika för handelsbolagets förbindelser. De svarar också med alla sina privata tillgångar för handelsbolagets skulder. Ett handelsbolag ska alltid registreras. Det behöver normalt inte anlita revisor.

Kommanditbolag kan jämföras med handelsbolag med ett undantag. Kommanditbolag har två typer av delägare, komplementär och kommanditdelägare. Komplementären har obegränsat personligt ansvar medan en kommanditdelägare bara riskerar sitt insatta kapital, kallad kommanditlotten.

Aktiebolag är en juridisk person och en företagsform som passar såväl för små som stora företag. Aktieägarna ansvarar som regel endast för sitt aktiekapital. Detta måste vara minst 100 000 kronor. Ett aktiebolag kräver en del formalia som årlig årsredovisning, årlig bolagsstämma, en styrelse med en styrelseledamot med suppleant samt en revisor.

Kooperativ kallas det när en grupp människor med liknande intressen går ihop och gemensamt äger en verksamhet. Det kan vara konsumenter som startar butiker tillsammans eller arbetare som vill dela på verksamhetens resultat. Ett känt exempel är Kooperativa Förbundet som tidigt startade ett flertal Konsumbutiker, men även Folksam och HSB har sitt ursprung i den kooperativa konsumentrörelsen.

Franchising är ett sätt att hyra eller hyra ut. Modellen bygger på en viss säljrätt, varumärke, koncept eller produkt kan användas av kan användas av en företagare mot en avgift till varumärkesägaren. Kända kedjor som idag är franchisekoncept är till exempel McDonald's, Pressbyrån och ICA. Du kan läsa mer på www.franchiseforeningen.se.

ÖVNINGAR

1. Diskutera för- och nackdelar med att starta eget.
2. Du har en idé, men du är osäker på om den duger på marknaden. Vad gör du?
3. Vilka kan du vända dig till för att få experthjälp när du ska starta eget?
4. Jämför enskild firma med aktiebolag. Vilka för- och nackdelar finns med de olika typerna av företag?
5. Tycker du att man ska ha krav på marknadsmässig lön när man jobbar i ett eget företag?
6. Du vill starta eget men saknar pengar. Vad gör du?
7. Vad tror du är anledningen till att somliga lyckas med att starta eget, medan andra misslyckas?

CHECKLISTA

Affärsidén

- Vad är målet med ditt företagande?
- Har du en produkt eller tjänst att sälja?
- Vad är unikt med din produkt eller tjänst?
- Formulera din idé så att alla kan förstå den.
- Testa din affärsidé, diskutera den med flera olika personer, helst några som kan företag.
- Vad ska företaget heta? Testa namnet på flera personer.

Personliga förutsättningar

- Har du tillräckliga kunskaper?
- Har du tid att driva företaget?

Marknaden

- Vilka är kunderna, var finns de, har du varit i kontakt med några av dem?
- Vad är rätt pris för din vara eller tjänst?
- Vilken marknadsföring behövs för att kunderna ska upptäcka dig?

Konkurrenser

- Vad vet du om dina konkurrenser?
- Varför ska kunderna välja dig i stället för någon av dina konkurrenser?

Budget

- Gör en budget, klarar du utgifterna?
- Kan du försörja dig när du betalat skatt och sociala avgifter?

Finansiering

- Hur mycket pengar behöver du för att komma igång?
- Har du egna pengar att satsa?
- Vilka bidrag och lån kan du få för att komma igång?

Företagsform

- Vilken företagsform väljer du? Kan du minska ditt personliga risktagande?
- Vem ska sköta bokföringen?

Skatter och tillstånd

- Ansök om F-skatt.
- Hur ska du göra med moms?
- Behöver du tillstånd från myndigheter för verksamheten?

Övrigt

- Ingå inga avtal utan att tala med experter såsom advokat eller revisor.
- Skaffa rätt försäkring, hemförsäkringen gäller inte näringsverksamhet.
- Behöver du en lokal? I så fall hur stor? Har läget betydelse?
Vilken utrustning behöver du?

UNGA ENTREPRENÖRER

T-SHIRTS PÅ NÄTET OCH PÅ BURK

Företaget Universalpixel är unikt i sitt slag. De kan erbjuda både kunddesignade t-shirts på webben och t-shirts på burk från en t-shirtautomat. Företaget är ett designföretag i Malmö som ägs av Imad Ibrahim och Nathalie Lameri. Imad och Nathalie berättar att de fick idén till företaget i februari 2010 då de under en period bodde i Australien. I Sydney läste Imad industridesign och Nathalie var också i färd med att börja studera. Båda hade sedan tidigare lång erfarenhet från arbeten som butiksbiträden och delade ett stort intresse för mode.

– Vi snackade om hur tråkigt det blir i längden att stå i en butik och vika tröjor hela dagarna och det var då själva gnistan till idén uppstod, förklarar Nathalie, om hur man kan driva en butik utan ett butiksbiträde.

– Ja, vi var i Sydney samtidigt och började prata om att starta eget efter Australien. Ett halvår senare sökte vi in till Yump Academy i Malmö. Då tänkte vi att nu kör vi på detta, berättar Imad entusiastiskt.

Earth-positiv kollektion

Universalpixel har en genomgående grön profil. Tygpåsarna och deras sweatshirts är en Earth-positiv kollektion där man tänkt på hela ledet – från ekologisk bomull, till energiförbrukning, etiska villkor för arbetarna och t-shirtarna är Fairtrade.

All marknadsföring har skett genom sociala medier som bloggar och Facebook vilket har inneburit minimal miljöpåverkan.

– Vi har bland annat samarbetat med en modebloggerska som har läsare jorden runt och många har nog kommit in på vår sida genom hennes blogg, berättar Nathalie. Att sprida genom Facebook har också varit ett bra sätt att växa och nå ut.

Imad och Nathalie kom i kontakt med Skåne-Blekingeprojektet, Selfmade – Kreativ storstad, när projektet arrangerade en föreläsning om sociala medier. Vid det tillfället kom de i kontakt med Kajsa Haidl, idéutvecklare på Selfmade.

– Det här var i oktober 2010, berättar Imad, och därefter träffade vi Kajsa ungefär var tredje vecka. Först pratade vi om vår bloggsida och började designa den. Efter ett tag la vi det åt sidan för att börja med automatkonceptet som vi lanserade i maj 2011.

T-shirtautomat på NK

Idag finns t-shirtautomaten på NK Denim i Stockholm och i två klädesbutiker i Malmö. Hösten 2012 kommer företaget att lansera en ny version av t-shirtautomaten, framtidens sätt att handla kläder på. För utvecklingsarbetet har företaget fått bidrag från ALMI Innovation och de letar just nu efter fler sponsorer som kan stödja detta.

Företagarna berättar vidare att de fått en hel del hjälp med planeringen genom Selfmade.

– Det har varit bra att ha någon att prata med för man blir "blind" rätt snabbt. Kajsa skriver ner allting från mötena och skickar det till oss och då ser man vad man har gjort. Planering är nog det jag har fått ut mest av, säger Imad. Man behöver planera bra för att lyckas!

– Vi har också lärt känna andra deltagare genom Selfmade som vi har utvecklat samarbete med, tillägger Nathalie.

Selfmade, en god hjälp

Tack vare Selfmade och deras nätverk så har Imad och Nathalie även kommit i kontakt med Din Gata som är en lokal radiostation i Malmö.

– Vi har varit med på Din Gata två gånger och berättat om företaget. Det var väldigt bra reklam för de nämnde vårt företagsnamn hela tiden och matade ut det under en timme.

Imad berättar att de haft mer försäljning till utlandet än i Sverige under den senaste tiden.

– Vi har sålt till USA, Kanada, Singapore, Hongkong, Tyskland, Danmark och Norge. Det är roligt att vi säljer utanför Sverige och vi har text både på engelska och svenska på hemsidan.

– Ja, vi gjorde sidan på engelska för dem som kanske inte kan svenska men vi tänkte inte att folk från USA skulle gå in och kolla! Men så blev det bara och nu ser vi potential till att utveckla automattanken även utanför Sverige, säger Nathalie.

– Tack vare internet har vi nått väldigt många, poängterar Imad. Min brorsa till exempel, som bor i USA, har en kompis som stötte på vår hemsida. Kompisen visade sig vara en designer som är ganska känd i Chicago och han undrade om han kunde få göra en t-shirt åt oss. Det är roligt!

Företaget har planer på att expandera men behöver hjälp med att få in sponsorer till utveckling av automatkonceptet.

– Vi letar efter vårt "Dream Team", stora aktörer som vill vara med och göra det ännu större.

FÖRST UNG ENTREPRENÖR – NU EGNA FÖRETAGARE MED TVÅ ANSTÄLLDA

Det började som sommarjobb och Ung Entreprenör. Idag har Simon och Tobias ett handelsbolag tillsammans – affärsidén är att skapa sysselsättning till ungdomar.

När Simon Lumsén och Tobias Johansson från Nyköping gick på gymnasiet för tre år sedan ville de som många andra ha ett sommarjobb. Genom Sörmlands Sparbank som driver Ung Entreprenör fick de möjlighet att starta en verksamhet.

- Vi tyckte om att vara utomhus och valde en verksamhet som passade oss. Vi erbjöd villa- och radhusägare trädgårdstjänster med mottot "Vi står för arbetskraft och ni för verktyg".

För att komma igång fick killarna utbildning och stöd genom Sörmlands Sparbank. Företaget drevs i en förenklad affärsform, vilket i det här fallet innebar att de inte behövde betala moms om de fakturerade under 30 000 kronor.

- Vi lärde oss mycket och kom verkligen igång med vår verksamhet. Vi lyckades till och med så bra att vi i konkurrens med 60 andra blev tvåa när bästa UE-företaget utsågs 2010.

Att vara egna företagare gav verkligen mersmak. Simon och Tobias valde att fortsätta verksamheten och bildade Villasysslor Sveriges Handelsbolag.

- Vi behöll våra kunder från första året och fick verksamheten att snurra på bra redan året efter, och i år fick vi så mycket uppdrag att vi kunde anställa två personer till.

Villasysslor gör det mesta som behöver utföras i en trädgård. Idén med att inte behöva stå för material och verktyg håller de fast vid.

- Vi utför det mesta, men ska exempelvis en rabatt anläggas eller

plattor sättas – då får kunden se till att materialet finns hemma. Det gör att vi inte har några investeringskostnader mer än arbets- och skyddskläder till oss själva och våra anställda, säger Simon.

Simon tycker att ekonomi, löner och annan administration är något de vuxit in i och klarar bra.

- Vi har haft en mentor i form av en släkting till Tobias som är revisor, det har såklart varit ett jättebra stöd.

Kunderna har förblivit trogna och fler och fler. Företaget har uppdrag från Nyköping och Oxelösund upp till området kring Gnesta och Trosa. Marknadsför sig gör man bland annat med en egen hemsida.

- Det blir vanligare att privatpersoner använder sig av den här typen av tjänster, då de idag får använda rutavdraget till alla våra tjänster. Hitills har vi haft uppdrag främst sommartid, men nu tittar vi på hur vi ska kunna utvecklas för att kunna driva verksamheten året runt. Snöskottning är till exempel en självklar tjänst framöver.

Planerna för kommande år är redan igång och en tydlig nisch har med tiden vuxit fram. Simon och Tobias känner mycket för ungdomar som inte får några jobb, eller jobb som är väldigt dåligt betalda – de vill satsa på en verksamhet som ger ungdomar jobb med hyfsad lön.

- Vi har inte för avsikt att de ska stanna kvar hos oss, men nu får de referenser när de söker andra jobb och det kan bli en bra språngbräda ut i arbetslivet.

Idag studerar både Simon och Tobias till civilingenjörer, men båda vill fortsätta driva handelsbolaget Villasysslor.

- Ja, vi har nog en liten dröm om att så småningom växa och kunna erbjuda ungdomar på andra platser i landet den här möjligheten till jobb, avslutar Simon.

FREEBOOK

- GRATIS SKOLBÖCKER

Vad är FreeBook?

Pedagogiskt skriven, ständigt aktuell och modernt formgiven – så känner du igen en FreeBook! Varje år ger vi ut hundratusentals skolböcker i FreeBook-serien. Högstadiе- och gymnasie-lärare är välkomna att beställa dem helt kostnadsfritt.

FreeBook-konceptet går ut på att förse, i första hand högstadiе- och gymnasieelever med pedagogiskt skriven, alltid uppdaterad och modernt formgiven skollitteratur i högaktuella ämnen.

Med FreeBook vill vi dessutom knyta samman skolan och samhället. Därför låter vi företag, myndigheter och organisationer finansiera våra böcker. Böckerna blir på så sätt gratis för skolan och eleverna!

Finansiärerna får i sin tur en möjlighet att presentera sig själva och sina verksamheter. De kan dock inte påverka faktainnehållet – böckerna är tydligt uppdelade i en faktadel och en presentationsdel.

FreeBook | Box 19010 | 104 32 Stockholm
Tfn 08-522 191 80 | Webbplats www.freebook.se

PRESENTATIONER

Bokens huvudpartner:

Konsumenternas Bank- & finansbyrå och

Konsumenternas försäkringsbyrå..... 148-149

Finansinspektionen 150-151

Alfakassan 152

Pensionsmyndigheten 153

HSB 154

Trafikförsäkringsföreningen TFF 155

JAK medlemsbank..... 156

IF Metall 157

Försäkringskassan 158

SABO 159

Varbergs Sparbank..... 160

Sparbanken Skåne 161

Vi finns till för dig

Hos Konsumenternas Bank- och finansbyrå kan alla privatpersoner få gratis hjälp och vägledning i frågor som rör banker, fondbolag eller andra finansiella institut. Hos Konsumenternas Försäkringsbyrå får du motsvarande hjälp och vägledning fast i ärenden som handlar om dina privata, frivilliga försäkringar - till exempel din hemförsäkring eller bilförsäkring.

Vägledning om

- Försäkring
- Låna
- Betala
- Spara
- Pension

Fotograf Susanne Torén

Daglig vägledning per telefon

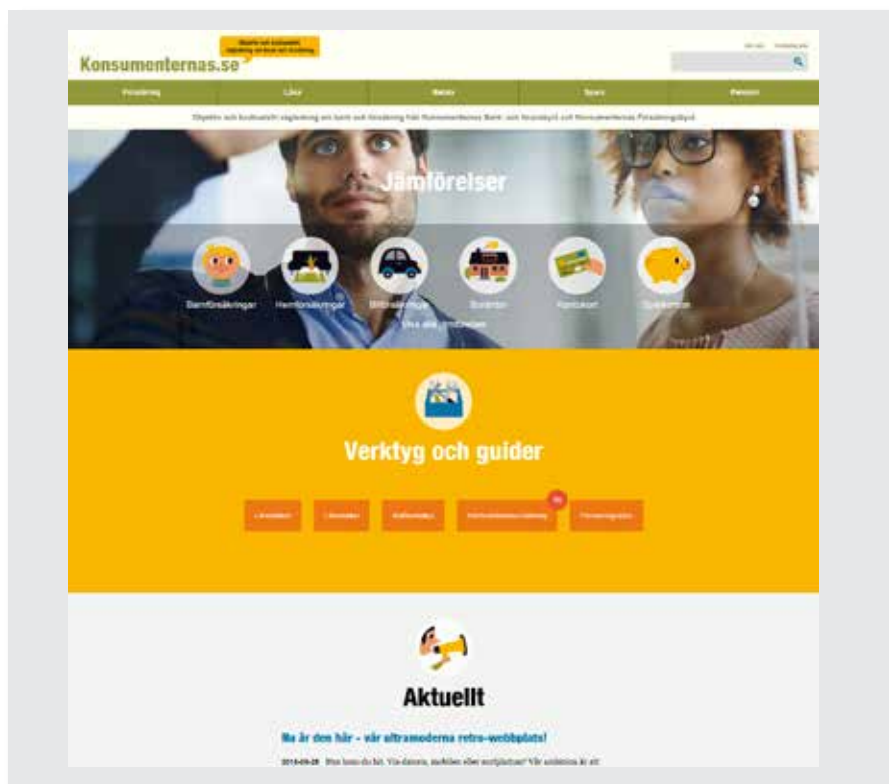
Till oss kan du ringa varje vardag mellan kl 9 och 12 för att få hjälp med att jämföra olika bank- och försäkringsprodukter som till exempel bankkort och reseförsäkringar. Vi hjälper dig också att tolka olika villkorsskrivningar. Om du är missnöjd med ett beslut från banken eller försäkringsbolaget hjälper vi dig med hur du ska gå vidare.

Tel 0200-22 58 00

Konsumentverket och Finansinspektionen står bakom oss.

Konsumenternas Bank- och finansbyrå och Konsumenternas Försäkringsbyrå är två självständiga vägledningsbyråer med en gemensam webbplats, www.konsumenternas.se. Bakom oss står dels Konsumentverket och Finansinspektionen och olika branschorganisationer. Branschorganisationerna är för Konsumenternas Bank- och finansbyrås del Svenska Bankföreningen, Svenska Fondhandlareföreningen och Fondbolagens Förening och för Konsumenternas Försäkringsbyrå är det Svensk Försäkring.

Gemensam webbplats om bank och försäkring

Lättare att välja

Vi försöker göra det lättare för dig att välja genom att opartiskt jämföra bland annat:

- Bankernas spar- och bolåneräntor, avgifter för bankkort och valutaväxling,
- Försäkringsbolagens villkor för barn-, hem-, villa-, bil-, moped- och reseförsäkringar

Missnöjd med bolagets beslut?

Om du inte är nöjd med hanteringen av ditt ärende hos en bank eller ett försäkringsbolag kan vi hjälpa dig bland annat genom att informera om vilka rättigheter och skyldigheter du har. Vi kan också ge dig råd om vart du kan vända dig för att få ditt ärende omprövat. Vi kan däremot inte vara ditt juridiska ombud.

www.konsumenternas.se

Finansinspektionen övervakar finansmarknaden

Finansinspektionen (FI) är den myndighet som ger tillstånd till och övervakar banker, försäkringsbolag, värdepappersbolag, fondbolag och börser i Sverige. Den viktigaste uppgiften för FI är att säkerställa att det finansiella systemet fungerar med stabila företag och att det finns ett bra skydd för konsumenter.

Konsumenter och företag måste kunna lita på finansmarknaden

En av de viktigaste uppgifterna för FI är att se till att det finansiella systemet är stabilt och att de finansiella produkter som konsumenterna behöver (exempelvis bankkonto, hemförsäkring, betalkort med mera) fungerar som de ska.

FI bedriver tillsyn över de finansiella företagen för att förebygga problem som kan drabba både samhället i stort och enskilda konsumenter. Finansinspektionens uppdrag är att skydda de tillgångar, pengar och andra värdepapper, som du som konsument har i de finansiella företagen.

Vi undersöker också hur företagen uppträder mot sina kunder och hur de informerar om sina

produkter och tjänster. Bland annat bevakar FI att de företag som står under tillsyn har den ordning och reda som krävs. Den information som företagen lämnar om priser, villkor och risker ska vara tydlig och begriplig för kunderna. FI tar in information från företagen, och gör undersökningar och analyser. Om det behövs kan och ska FI ingripa mot företag som inte följer reglerna.

Negativa effekter för samhället kan uppstå i den finansiella sektorn även om systemet i sig är stabilt. FI har därför fått ett utökat uppdrag. Den traditionella uppgiften att se till att det finansiella systemet är stabilt har kompletterats med en uppgift att stabilisera kreditmarknaden. Det är av den anledningen som FI bland annat vill se ett amorteringskrav.

Mycket av det arbete som FI gör är förebyggande för att säkerställa att det finansiella systemet fungerar som det ska.

www.fi.se

Webben är vår främsta informationskanal. Där finns mycket att läsa om regler, ärenden, undersökande rapporter och statistik. På webbplatsen finns register över vilka företag som har tillstånd att bedriva verksamhet inom finansområdet. Ytterligare fakta och information om olika tjänster och produkter på finansmarknaden finns att hämta i appen "Gilla Din Ekonomi". Appen kan kostnadsfritt laddas ner på App Store och Google Play.

Foto: Finansinspektionen

Therese Wieselqvist Ekman, Sofia Bjursell och Alexander Neidert jobbar med privatekonomisk utbildning på Finansinspektionen.

På www.kollpacashen.se finns flera studiematerial inom privatekonomi - en film, tävling, webbspel och lärarhandledning.

Fakta, information och utbildning

För att stärka konsumenterna på finansmarknaden arbetar FI med information och utbildning. Om finansmarknadens kunder kan mer om privatekonomi är det möjligt för kunden att ställa bra frågor om produkter och tjänster när han eller hon är i kontakt med företagen på marknaden. FI

samverkar med myndigheter, organisationer och privata företag för att utbilda olika målgrupper (www.gilladinekonomi.se). För elever i gymnasieskolan respektive högskolan finns filmerna Koll på cashen (www.kollpacashen.se) och Livet och pengarna.

Till oss är alla välkomna

Alfa-kassan är idag den enda a-kassa som inte är knuten till en organisation eller inriktad på specifika yrkes- eller branschområden. Vi välkomnar alla, såväl arbetslösa som anställda och företagare.

Hos oss har du möjlighet att få grundersättning utan att ha varit med i en a-kassa i minst 12 månader, förutsatt att du uppfyller villkoren för ersättning. Det är mer ekonomiskt fördelaktigt för dig att vara med i en a-kassa då du har möjlighet att få inkomstrelaterad ersättning.

Att vara med i Alfa-kassan kostar 120 kronor i månaden. För att gå med hos oss räcker det att du någon gång har arbetat i Sverige.

Vad är en a-kassa?

En arbetslöshetskassa (a-kassa) har som uppgift att betala ut arbetslöshetsförsäkring som är den ersättning man kan få när man är arbetslös. I dag finns det 28 a-kassor i Sverige. A-kassorna har

olika villkor för medlemskap men villkoren för ersättningen är samma för alla.

Varför ska man vara med i en a-kassa?

Har du varit med i en a-kassa i minst 12 månader kan försäkringen ersätta upp till 80 % av din tidigare inkomst, max 910 kronor per ersättningsdag. Denna nivå i försäkringen kallas för inkomstrelaterad ersättning. Om du inte har varit med i en a-kassa i minst 12 månader kan du fortfarande få upp till 80 % av din tidigare inkomst, dock max 365 kronor per ersättningsdag. Detta gäller även de som inte är med i någon a-kassa men har arbetat tillräckligt länge för att uppfylla villkoren för ersättning. Denna nivå i försäkringen kallas för grundersättning.

Så här tjänar du in till pension

Pensionsmyndigheten tar hand om och informerar om den allmänna pensionen.

Du kanske har sett eller hört talas om det orange kuvertet som skickas ut en gång om året till alla som tjänar in pension? Det är Pensionsmyndigheten som skickar ut det och det innehåller uppgifter om hur mycket du har tjänat in till din allmänna pension, som kommer från staten.

Jobba och betala skatt

Du tjänar in till din pension så snart du börjar arbeta och betala skatt. Allt du tjänar under hela livet räknas. Det viktigaste för din pension är alltså att du jobbar så länge som möjligt och att du betalar skatt.

Se till att du får tjänstepension – den är viktig

Förutom den allmänna pensionen som nämns här ovan har de flesta som arbetar en tjänstepension via sin arbetsgivare. Det är en viktig och stor del av din framtida pension, så fråga alltid när du börjar på ett arbete om du får tjänstepension.

Att välja fonder är en möjlighet – ingen skyldighet

I den allmänna pensionen ingår en liten del som kallas premiepension. Om du vill kan du själv välja i vilka fonder den ska placeras. Men vill du inte välja, behöver du inte göra det. Då placeras dina pengar i det statliga alternativet AP7 Såfa, som är en åldersanpassad fondportfölj med låga avgifter.

Gör en pensionsprognos när du har arbetat några år

När du har arbetat några år och är lite nyfiken på

hur mycket du kan komma att få i pension kan du göra en pensionsprognos på vår webbplats www.pensionsmyndigheten.se/prognos.

Tänk på att prognosen blir mer osäker ju yngre du är, det hinner hända mycket under ett långt yrkesliv som påverkar din framtida pension. Till exempel kommer din lön sannolikt att förändras, du kommer antagligen att byta arbete flera gånger och studera under perioder. Sedan påverkas även pensionen om du är föräldraledig eller arbetslös under perioder.

Om Pensionsmyndigheten

Vi finns på åtta orter i landet och vi är drygt 1 000 medarbetare. Vi finns även på drygt 100 servicekontor runt om i landet. På servicekontoren kan du gå in och få personlig service och ställa frågor om din pension.

Vi finns även på Facebook

Du kan även ställa frågor om pension på Facebook. Du hittar oss på adressen www.facebook.se/fragaompension.

HSB – där möjligheterna bor

Därför ska du bospara

Med ett bosparande slår du två flugor i en smäll, du sparar pengar till en eventuell kontantinsats och får även, genom dina bosparpoäng, förtur till HSBs bostäder. Här får du lära dig mer om sparandet och de dubbla förturerna.

Att bospara är som ett vanligt sparande fast du samtidigt står i bostadskö. Att långsiktigt spara till en framtida bostad är något fler och fler rekommenderar idag. När du bosparar får du dessutom bosparpoäng under tiden som du ser ditt kapital växa. Samtidigt fungerar ditt bosparande precis som vilket sparkonto som helst – och du kan givetvis använda dina sparade pengar till vad du vill om du bestämmer dig för att sluta bospara.

Hur mycket ska jag bospara?

Det finns inget rätt eller fel. Spara lite varje månad eller sätt in engångsbelopp vid födelsedagar och högtider. Hos HSB kan du få max 5 bosparpoäng/månad vilket motsvarar ett sparande på 500 kr. Sätter du in mer kommer överskottet att generera nya bosparpoäng under kommande månader.

Vad är fördelarna med att bospara, jämfört med att spara på annat sätt?

Fördelen med att bospara är att du "slår två flugor i en smäll" – du sparar pengar och står i bostadskö. I HSB får bospararna dessutom två förturer, för det första till HSBs nybyggda bostäder och för det andra även till drygt 27 000 hyresrätter i hela landet. Du kan välja att bospara i tre sparformer: Bosparkonto, Fasträntekonto eller i etiska fonder. Ett bosparande i HSB kan du även överlåta inom familjen.

Läs mer på
hsb.se/bospara

HSB ÄR SVERIGES STÖRSTA BOSTADSKOOPERATION, som låter vinsten gå tillbaka till medlemmarna och verksamheten. Det startade för över 90 år sedan och representeras idag på bostadsmarknaden med drygt 3 900 bostadsrättsföreningar och omkring 27 000 hyresrätter. HSBs uppdrag är att i samverkan med medlemmarna skapa det goda boendet. Läs mer på hsb.se

PÅ VÄG ATT TA KÖRKORT?

– Kom ihåg trafikförsäkringen från dag 1!

Inget slår att kunna åka vart man vill, när man vill. Med körkortet är du nästan där. Sen kan det vara läge att skaffa en egen bil. Då behöver du ha koll på trafikförsäkringen.

Från första dagen du äger ett fordon ska du enligt lag ha trafikförsäkring.

Kontakta ett försäkringsbolag och teckna trafikförsäkring direkt när du köper bil. Försäkringen ska stå på dig som äger bilen och börja gälla samma dag som du blir ägare. Den tidigare ägarens försäkring slutar gälla direkt vid ägarbytet.

Är du omyndig gäller särskilda regler, läs mer på transportstyrelsen.se

Det är dyrt att vara oförsäkrad. Om din bil inte har trafikförsäkring måste du som ägare betala en

trafikförsäkringsavgift till Trafikförsäkringsföreningen (TFF). Avgiften är mycket högre än en vanlig försäkring och tas ut för varje dag som fordonet är oförsäkrat. Att ha en personbil oförsäkrad kostar cirka 100 kronor per dag.

Ditt fordon måste ha trafikförsäkring även om det är trasigt, stulet, har körförbud eller inte används. **Om du inte använder bilen, ställ av den hos Transportstyrelsen.** Det är bara då du inte behöver ha trafikförsäkring.

Om ett oförsäkrat fordon orsakar en skada finns det inget försäkringsbolag som kan betala ut er-

sättning. Det är då som TFF hjälper till. De pengar som vi får in på trafikförsäkringsavgiften bidrar till att ersätta personer som blivit skadade eller fått något förstört av ett oförsäkrat fordon.

Vi vill att alla ska vara försäkrade i trafiken.

Kom ihåg trafikförsäkringen från dag 1.

Vill du veta mer?
Gå in på www.tff.se

Trafik
försäkrings
föreningen

JAK Medlemsbank

För dig som tänker på miljön och vill ha en hållbar ekonomi

JAK Medlemsbank ägs av sina medlemmar och bedriver räntefri verksamhet. Vi ser pengar som ett betalningsmedel, inte som något att tjäna pengar på. I praktiken innebär det att JAKs verksamhet bedrivs utan vinstsyfte eller utdelning till ägare. Det innebär också att ingen får ränta på sitt sparande. I gengäld är ett JAK-lån befriat från belastande extrakostnader i form av ränta och vinstutdelning. Det märks tydligt när räntorna i samhället går upp.

Vad tar bankerna betalt för?

TRADITIONELL BANK

Administrationskostnader
Vinst till ägarna
Ränta till spararna
Kreditförluster

JAK MEDLEMSBANK

Administrationskostnader
-
-
Små kreditförluster

Att låna i JAK innebär att våra medlemmar lånar till en låg kostnad, samtidigt som de får möjlighet att amortera och spara för att bygga upp sin ekonomi. Som medlem får man inga överraskningar i form av räntechocker och kan lättare hålla ordning på sin ekonomi. Dessutom vet våra medlemmar från början exakt vad lånet kommer att kosta varje månad.

När man tar lån i en traditionell bank väljer man att betala rörlig ränta eller binda den för exempelvis 5 år. Det här innebär dock osäkerhet inför svängningar på finansmarknaden, som kan föra med sig att lånet blir dyrare än beräknat.

Källa: <http://hgsok.medlemsbank.se/rantar/historiska-rantar/>

JAK Medlemsbank är en demokratiskt styrd bank med nästan 40 000 medlemmar över hela Sverige. Precis som andra banker omfattas JAK av statens insättargaranti och står under Finansinspektionens kontroll.

Sitt säkert

Vi vill att du ska sitta säkert när du får ditt första jobb. Men hur går det om du råkar ut för en olycka? Om du blir uppsagd eller om företaget går i konkurs? Genom facket har du försäkringar som gör dig trygg om något skulle hända.

IF Metall har tecknat försäkringar som ingår i medlemskapet. Försäkringarna hjälper dig att klara din ekonomi om du blir sjuk eller skadad på jobbet. Sedan finns även andra försäkringar som du kan teckna till ett billigt pris.

Ytterligare ett sätt att känna trygghet är att vara med i a-kassan, då kan du få pengar om du skulle råka bli utan jobb.

Du och alla andra medlemmar ska behandlas rättvist och få bättre lön, ha en säker arbetsmiljö samt kunna påverka och känna trygghet i din anställning. Det är sådant facket arbetar för.

Du som studerar kan bli studerandemedlem hos IF Metall. Läs mer om det och om vad som händer i facket på vår hemsida, www.ifmetall.se. Vi finns också på Facebook.

IF Metall är ett fackförbund med medlemmar som arbetar inom olika områden alltifrån glasbruk och läkemedelstillverkning till gruvor och verkstadsindustri.

Vårt uppdrag – att skapa trygghet om livet tar en vändning

Den svenska socialförsäkringen omfattar i stort sett alla som bor eller arbetar i Sverige. Försäkringen är en viktig del av de offentliga trygghetssystemen och har stor ekonomisk betydelse, inte bara för privatpersoner och företag, utan för hela samhällsekonomin.

Socialförsäkringen ger ekonomiskt skydd till exempel för den som är föräldraledig eller hemma med sjuka barn, för personer med funktionsnedsättning eller för sjuka som inte kan arbeta en kortare eller en längre tid. Genom Sveriges medlemskap i EU kan man även ha rätt till socialförsäkringsförmåner i andra EU-länder.

Socialförsäkringen administreras till största delen av Försäkringskassan. Med det menas att det är till Försäkringskassan man ansöker om bidrag och ersättningar, och att det är Försäkringskassan som betalar ut pengarna till dem som har rätt till ersättning. För att göra det så enkelt som möjligt finns appar, smarta självbetjänings-tjänster på webben och servicekontor över hela landet.

Utbetalningarna från Försäkringskassan omfattar mer än 200 miljarder kronor per år, vilket motsvarar sex procent av hela Sveriges BNP. Ungefär hälften går till sjuka och personer med funktionsnedsättning. En tredjedel betalas ut till barnfamiljer. Resterande del är ersättningar främst inom arbetsmarknadsområdet. Finansieringen sker till största delen genom obligatoriska skatter och avgifter.

Försäkringskassans vision är ett samhälle där människor känner trygghet om livet tar en ny vändning, det vill säga att man ska kunna veta vad man kan ha rätt till och hur man ansöker om det.

Hur vill du bo?

Att ha någonstans att bo är nästan det allra viktigaste för oss människor. Kanske inte något du tänker på när du är liten, men desto mer när du går på högstadiet eller i gymnasiet. Då börjar det bli dags att fundera över hur du själv vill bo när du flyttar hemifrån och vad du behöver göra för att kunna få din första egna bostad.

Till dig som är högstadie- eller gymnasieelev

har vi därför tagit fram en broschyr som beskriver hur vi bor i Sverige. Här finns också information om hur unga tänker kring sitt boende och konkreta råd och tips om hur du kan hitta en egen bostad.

Till dig som är lärare på högstadiet eller gymnasiet har vi tagit fram en handledning som fungerar till inspiration inför bostadsdiskussioner med dina elever.

Såväl trycksak som handledning finns att ladda ner på www.sabo.se. Du som är lärare kan också beställa en klassuppsättning av trycksaken. Mejla uppgifter om skola, klass, postadress och ditt eget namn till info@sabo.se så skickar vi detta utan kostnad.

SABO, Sveriges Allmännyttiga Bostadsföretag, är en bransch- och intresseorganisation för drygt 300 allmännyttiga kommunala bostadsföretag över hela Sverige. Nästan alla dessa är medlemmar i SABO.

Orter: Varberg (Håsten & Torget), Bua, Veddige, Horred, Skällinge,
Träslövsläge, Tvååker. Tfn: 0340-66 60 00 | www.varbergssparbank.se

This image shows a blank sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and extend across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Frihet med egna banktjänster

Hos oss kan du som är under 18 år få många smarta tjänster som du kan ha glädje och nytta av. De flesta är utan avgift. För att skaffa tjänsterna måste du ha dina föräldrars tillåtelse.

Exempel på tjänster du kan använda

- Bankkort Visa Ung.
- Mobil-, Internet- och Telefon-banken.
- Köpa kontantkort till mobilen.
- Swish – så att du kan skicka pengar till kompisar som också har Swish via mobilnumret.
- Mobilt BankID – så att du kan logga in och godkänna dina betalningar utan dosa.

Mer om dessa tjänster, kostnader och information till föräldrar/förmyndare hittar du på sparbankenskane.se, sök på ungdom

Sparbanken
Skåne

[illegible]

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

This image shows a single page of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Huvudpartner:

Objektiv och kostnadsfri vägledning om bank och försäkring

Konsumenternas.se

Kostnadsfri information och vägledning om
bank och försäkring

Läs mer om vår verksamhet på sidorna 148-149
konsumenternas.se

I Din Ekonomi & Framtid förbereds du för den dag det är dags att stå på egna ben. Med lite kunskap om hur du ska hantera ekonomi, vilka lagar som gäller, hur du väljer utbildning och söker jobb är du bättre rustad att möta vuxenlivet. Fakta varvas med beskrivande case för att ge en verklighetsnära anknytning till vardagliga situationer.

Din Ekonomi & Framtid är skriven av Carina Lundgren, journalist med inriktning på privatekonomi och juridik. Hon är chefredaktör för tidningen Råd & Rön.

Din Ekonomi & Framtid ingår i Freebook-serien. Syftet är att en gång per år ge ut uppdaterade skolböcker. Freebooks böcker ska vara moderna och inspirerande. Och även ge en inblick i hur arbetslivet fungerar. Böckerna finansieras av företag, myndigheter och organisationer. Finansiärerna kan inte påverka böckernas faktainnehåll.

I Freebook-serien ingår även: Aktieboken, Miljöboken och Nya Teknikboken

Mer information hittar du på vår webbplats: www.freebook.se

